

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №3, 2015

HƏRBİ TƏHSİLİMİZ DAİM İNKİŞAF EDİR, TƏKMİLLƏŞİR VƏ YENİ UĞURLARA İMZA ATIR

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

№3 (10) MAY-İYUN 2015-ci il

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

**BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI**

Polkovnik-leytenant

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSİYA KOLLEGIYASI

**H.PİRİYEV
Z.HÜSEYNOV
E.MÜŞTEHİDZADƏ
B.QULİYEV
R.İSMAYILOV
F.QULAMOV
B.GÖZƏLOV
S.BABAYEV
C.AĞAYEV
M.ABİYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletendə verilmiş materiallar redaksiya kollegiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

HÜCUM ƏMƏLİYYATININ PLANLAŞDIRILMASI V. NAĞIYEV	2
TANK ƏLEYHİNƏ MÜDAFİƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA E. MAHMUDOV	8
TANK TABORUNUN HÜCUMUNUN APARILMASI R. ƏLİYEV	13
MÜDAFİƏNİN PLANLANMASI VƏ APARILMASI E. ƏLİYEV	20
BRİQADA HÜCUMUNDA KƏŞFİYYATIN TƏŞKİLİ E. HACIYEV	27

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

DƏMİRYOLU NƏQLİYYATI İLƏ HƏRBİ EŞELONLARIN DAŞINMASI A. DAŞDƏMİROV	36
HÜCUM ƏMƏLİYYATI ZAMANI YANACAQLA TƏMİNATIN TƏŞKİLİ H. MUSAYEV	41

MİLLİ STRATEGİYA

MİLLİ HƏRBÇİ KADRLARIN HAZIRLANMASI ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN İNKİŞAF STRATEGİYASININ BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ A. HÜSEYNOV	47
--	----

BEYNƏLXALQ TERRORİZM

BEYNƏLXALQ TERRORİZM TRANSMİLLİ TƏHDİDLƏRİN TƏZAHÜRLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ Z. YUSİFLİ	56
--	----

HƏRB VƏ SİYASƏT

RUSİYANIN ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNDƏ SİYASƏTİ R. ƏMRAHOV	62
RUSİYA-ERMƏNİSTAN HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIĞININ DİNAMİKASI Y. İBRAHİMOV	69

HƏRB TARİXİMİZDƏN

GENERAL MAQSUD ƏLİXANOV-AVARSKİNİN ÖMÜR YOLU VƏ NAXÇIVAN XANLARI İLƏ BAĞLILIQ ƏLAQƏLƏRİ M. QULİYEV	76
--	----

HÜCUM ƏMƏLİYYATININ PLANLAŞDIRILMASI

Mayor Vüsal NAĞİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hücum, hücum qrupu, cəmləşmə bölgəsi, hücum mövqeyi.

Ключевые слова: наступление, группировка наступление, район средоточении, позиция наступления.

Keywords: attack, attack group, region concentration, attack position.

e-mail: vusal nagiyev@mail.ru

götürülərək həyata keçirilir.

Hücumun hazırlanması taktiki fəaliyyətlərə hazırlığın ümumi müddələri əsasında həyata keçirilir və göstərilənlər

Hücum – briqadanın taktiki fəaliyyətlərinin əsas növlərindən biridir. O, düşməni darmadağın etmək və əhəmiyyətli rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək məqsədilə keçirilir. Darmadağın dedikdə düşməne əl bir tələfatın verilməsi başa düşülür ki, o, tam və ya qismən öz döyüş qabiliyyətini itirmiş olsun.

Briqadanın hücum məqsədlərinə bir sıra taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə nail olunur ki, onlardan da əsasları sadalananlardır: atəş üstünlüyünün qazanılması, düşmənin idarəetmə sisteminin pozulması, düşmənin hava zərbələrinin dəf edilməsi, döyüş düzülüşü elementlərinin irəliləməsi və açılması, təyin olunmuş hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) düşmənin darmadağın edilməsi, əks-həmlələrin (əks-zərbələrin) dəf edilməsi, hücumun inkişaf etdirilməsi və düşmənin əhəmiyyətli rayonlarının (hədlərinin, obyektlərinin) ələ keçirilməsi.

Hücumun planlaşdırılması taktiki tapşırıqlar və onların icra müddəti üzrə həyata keçirilir. Əgər hücumun vaxtı müəyyən olunmayıbsa, hesablamlar “S” vaxtına nəzərən nisbi həyata keçirilir. Düşməne atəşlə zərər vurulması, bölmələrin hücumu keçməsi, briqadanın yaxın tapşırığının yerinə yetirilməsi və ikinci eşelonun döyüşə yeridilməsi daha detallı planlaşdırılır. Taktiki hava desantı tətbiqinin planlaşdırılması əsas desant qüvvələrinin endirilməsinə başlanması vaxtı əsas

dən ibarətdir: idarəetmə orqanlarının və bölmələrin hücum döyüşünə hazırlanmasından, briqadanın vəzifəli şəxslərinin tabelikdəki bölmələrdə praktiki işin təşkilindən, onlara nəzarət və köməkliyin göstərilməsindən, hücum üçün başlanğıc rayonun (vəziyyətin) tutulmasından və onun mühəndis cəhətdən hazırlanmasından, irəliləmə marşrutlarının və açılma hədlərinin düzəldilməsindən.

Dərinlikdən irəliləyərək, hücum bir qayda olaraq xəritə üzrə təşkil olunur, vaxt olduqda ərazi kəşfi keçirilir.

Hücum niyyətində briqada komandiri müəyyən edir: əsas zərbə istiqamətini, döyüş tapşırığının yerinə yetirilmə üsullarını (düşmən harada, hansı ardıcılıqla və necə darmadağın edilməli, düşməne atəşlə zərərvermə hansı qaydada aparılmalıdır), briqadanın döyüş düzülüşünü. Bundan başqa, briqadanın hücumkeçmə üsulundan asılı olaraq: dərinlikdən irəliləyərək hücumda başlanğıc hədd, irəliləmə marşrutları və qaydası, tabor kolonlarına açılma həddi, həmləyə keçmə həddi (ehtiyac olduqda), bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumda yenidən düzlənmə (dəyişdirmə) və başlanğıc vəziyyəti tutma qaydaları müəyyən edilir.

Əsas zərbə istiqaməti briqada komandiri tərəfindən (böyük rəis tərəfindən də göstərilə bilər) hücumun bütün dərinliyinə və ya yalnız yaxın

tapşırıq dərinliyinə təyin edilir və bu istiqamət hücumun gedişində yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Briqadanın hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) hücum edən taborların döyüş tapşırıqları bunlardır: birinci mövqedə düşməyə zərər vurmaq və onu təcrid etmək, düşmənin briqada (alay) ehtiyatlarını darmadağın etmək və göstərilmiş vaxtda düşmən müdafiəsinin dərinliyindəki rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək, ələ keçirilmiş hədlərdə möhkəmlənərək düşmənin üstün qüvvələrinin əks-həmlələrini (əks-zərbələrini) dəf etmək, göstərilmiş istiqamətdə hücumu davam etdirmək.

a. Hücumda döyüş gücü hər cür ehtiyacı ödəyə bilən, sürətlə hərəkət edən və döyüşü fasiləsiz davam etdirən qarışıq ixtisaslardan təşkil edilən qüvvələrlə təmin edilir.

b. Hücum diqqətlə planlaşdırılır və şiddətli bir şəkildə həyata keçirilir. Planlar hücum əsnasında yaranacaq əlverişli vəziyyətlərdən faydalanmanı təmin etməlidir. Bu cəhət komandirin əlində dəyişən hərəkətli bir ehtiyat və müvəffəqiyyətdən faydalanmada yetərli atəş dəstəyinin saxlanılmasını lüzumlu edir. Qəti nəticəli hücum fürsəti yarandığı zaman komandir bütün lazımı imkanlarından istifadə edir və birliklərdən maksimum say göstərmələrini tələb edir. Zəifləyən düşməyə

gecə və gündüz göstəriləcək təzyiqlik düşmənin döyüşə aravermə imkanının və itkilərin yerini doldurmasının qarşısını almaqla, təşəbbüsü təkrar ələ keçirmə imkanını tükəndirir. Fərsətlərdən faydalanmaqda bacarıqsızlıq, hücumun yavaşdırılmasına, nəticəsiz qalmasına və hətta, ağır itkilər verilməsinə səbəb ola bilər.

c. Uğurlu hücum əməliyyatı bütün vasitələrin cəmləşdirilməsini və sinxronlaşdırılmasını lazım bilir. Taktiki müvəffə-

qiyyəti təmin etmək üçün döyüş qüvvələri, istehkamçılar, səhra artilleriyası, HHM artilleriyası, hücum helikopterləri, yaxın hava dəstəyi, REM vasitələri qəti nəticə yerində və vaxtında sinxronlaşdırılmalıdır.

ç. Hücum edən birlik öz atəş təsirlərindən faydalanmaq və düşməyə yaxınlaşmış, onu hücumla məhv etmək üçün maneə edir. Bu maneə düşməni münasib olmayan ərazidə döyüş aparmağa məcbur edə biləcəyi kimi, atəşlə yox etməyə əlverişli bir hədəf meydana gətirməyə də yol açan aldadıcı hərəkət ola bilər.

d. Hücumda ərazinin böyük əhəmiyyəti var və bir çox faydalı üstünlüklər verir. Əməliyyat çox vaxt mürəkkəb ərazi hissələrinin qabaqcadan nəzarət altına alınmasına və ya həmin ərazidəki düşmənin təsirsiz hala salınmasına yönəldilir. Bu əməliyyatın məqsədi aşağıdakılardır:

- müşahidədə üstünlüyü təmin etmək;
- örtü və gizləməni təmin etmək;
- daha yaxşı atəş məkanları ələ keçirmək;
- maneə və dəstək imkanlarını artırmaq;
- öz qüvvələrimiz tərəfindən istifadə olunan yolların mühafizəsini təşkil etmək ;
- döyüş sərbəstliyi qazanmaq;
- əlavə mühafizəni təmin etmək;
- düşmənin istifadə etdiyi yollarda nəzarəti təmin etmək.

e. Ardıcıl olaraq basqın imkanı axtarılır. Bu im-

kan düşməni aldatmaq və ya gözlənilməyən yerdə və vaxtda bir manevr qaydası seçmək vasitəsilə əldə edilə bilər. Örtmə və aldatma fəaliyyətləri basqının uğur qazanmasına kömək edir. Gecə və məhdudgörmə şəraitində aparılan basqın şəklində hücum müvəffəqiyyət imkanını artırır.

ə. Şiddətli hücum düşməne əks tədbir görmək imkanı vermədiyindən, mühafizəni təmin edir.

f. Radioelektron mübarizə hücumun planlaşdırılmasının ayrılmaz hissəsidir.

HÜCUM PLANI

a. Hücum planı əvvəlcə briqada komandiri tərəfindən planlaşdırılır və təkmilləşdirilir. Hücum planı döyüş planı və atəş dəstəyi planından ibarətdir. Atəş gücü ilə döyüşün bir-birini müvafiq şəkildə tamamlaması vacibdir.

b. Hücum planının hazırlanmasında briqada komandirinin tapşırıq, qarşıdakı əməliyyat, düşmənin tərtibatı, tərkibi, qüvvələrinin imkan və qabiliyyətləri, əməliyyatın aparıldığı ərazi və döyüş gücü haqqında mülahizələri əsasdır. Briqada komandiri basqın üçün hücumda daha əlverişli olan yaxınlaşma istiqamətini və ya gecə vaxtı aparılmasını da nəzərə alır. Plan tabelikdə olan birliklərin hədəflərə çatdıqları zaman görəcəkləri işləri də əhatə etməlidir.

c. Briqadanın hücum əməliyyatının hazırlanmasında adi istiqamətləndirmə və idarəetmə üsulları tətbiq olunur. Əmrlər yayımlandığı zaman, tabelikdə olan birliklərə vəziyyəti qiymətləndirmə və kəşfiyyat aparmaları, plan hazırlamaları və əmr vermələri üçün vaxt ayrılmalıdır. Əlavə əmrlər və ya ilk plandakı dəyişikliklər tək-tək əmrlər halında bildirilir. Nəzarət və rəhbərlik vəzifələri planlaşdırmanın başlamasından əməliyyatın başa çatdırılmasına qədər, bütün komandirlər tərəfindən həyata keçirilir.

ç. Düşmən və ərazi haqqında bütün məlumatlar toplanılır, komandir və qərargah vəziyyətin qiymətləndirmələrini aparırlar. Qərargahın vəziyyəti qiymətləndirmələrini nəzərə alaraq, komandir qərarını verir və əməliyyat niyyətini təkmilləşdirib, qərargaha bildirir.

Komandirin əməliyyat niyyəti, qərargahın və tabelikdə olan birlikləri nə etməli olduqlarını tam

şəkildə başa düşmələrini təmin edəcək təfsilatları əhatə etməlidir. Ən azından:

- hücum vaxtını və yerini;
- döyüş planını;
- adi, nüvə və kimyəvi atəş dəstəyini;
- nəzarət tədbirlərini;
- izahına ehtiyac duyulan digər məsələləri.

HÜCUMUN VAXTI VƏ YERİ

Hücum vaxtı daha yuxarı komandanlıqdan əmr edilir və ya briqada komandiri əmr edilmədiyi təqdirdə hücum vaxtını özü təyin edir. Əgər hücum vaxtının təyin edilməsi briqada komandirinə həvalə olunubsa, bu zaman briqada komandiri ərazi kəşfiyyatı, düşmən haqqında məlumatların toplanılması və tabelikdə olan birliklərin hazırlanması üçün lazım olan vaxtı nəzərə almalıdır. Daim yadda saxlamaq lazımdır ki, məsələ, briqadanın hazırlıq üçün istifadə etdiyi vaxt, eyni zamanda düşmənin öz müdafiəsini hazırlamasına və hətta, briqadaya hücum etməsinə də şərait yarada bilər. Əgər hücum hazırlığına çox vaxt sərf olunursa, ehtimal ki, hücum şansı da itirilə bilər. Düşməni səhv yola sövq etmək və dəstək atəşlərinin bir-birini izləyən hücum eşelonlarına köçürülməsinə imkan vermək üçün, tabelikdə olan birliklərin hücumları vaxta görə mərhələləşdirilə bilər. Eyni vaxtda aparılan hücumlar düşmənin atəşlərini cəmləşdirmə və ya ehtiyatının yerdəyişmə imkanını azaldır. Nüvə, kimyəvi və bioloji atəşlər hücum vaxtına təsir edə bilər. Taktiki ziyanın dəyərləndirilməsi və lazımı dəyişiklik zamanı əmrlərin yayımlanması üçün vaxta ehtiyac duyula bilər.

Hücum yeri ən çox müvəffəqiyyət vəd edən bölgələrdən yerinə yetirilir. Hücum düşmənin zəif yerinə edilir. Əgər heç bir zəif nöqtə tapılmayıbsa, zəif bir nöqtə yaradılmalıdır. Bu hal atəşlərlə, atəşlə döyüş və ya taktiki aldatma yolu ilə düşmənin bəzi qüvvələrini digər bölgələrə yönəltməsi təmin olunaraq yaradıla bilər. Həmçinin, ərazi də hücum yerinin seçilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Böyük və taborlar örtü və gizləmə təmin edən bir mövqedən digərinə irəliləyirlər.

Briqadanın bütün döyüş və döyüş dəstəyi birlikləri sürətli irəliləməni təmin edən yollarla hərə-

kət edir. Ələlxüsus əsas hücumun aparılacağı bölgədə komandirin şəxsən kəşfiyyat aparması məqsədəuyğundur.

DÖYÜŞ PLANI

a. Döyüş, tapşırığının öhdəsindən ən az sayda insan, silah və texnika itkisi ilə gəlmək üçün atəş və hərəkəti birləşdirmək vasitəsilə düşmən üzərində üstünlüyü təmin etməkdir. Uğurlu döyüş standart qaydalardan qaçmanı, istiqamətləndirmə və idarəetmədə, təşkilat və döyüş xidmət dəstəyində çevikliyi zəruri edir. Döyüş planı hücumda döyüş elementlərindən necə istifadə ediləcəyini göstərən plandır. Döyüş planında:

- tapşırıq bölümü;
- hədəf və hücum düzülüşü (əsas və köməkçi hücum);
- nəzarət tədbirləri;
- ehtiyat və ehtiyatın tapşırığı;
- mühafizə tədbirləri;
- hədəf ələ keçirildikdən sonra hədəfdə tərtiblənmə və yenidən təşkilatlanma;
- sonrakı döyüş üçün planlaşdırma kimi məsələlər yer alır.

PLANLAŞDIRMA ARDICILLIĞI

Döyüş planının hazırlanmasında komandir və qərargah heyəti bir qayda olaraq, aşağıda göstəriləndiyi kimi, məntiqi bir planlaşdırma ardıcılığına riayət edirlər:

- vəzifə və mövcud məlumatları təhlil edir;
- vəzifənin öhdəsindən gəlinməsinə təmin edəcək hədəfləri seçir;
- hədəfləri ələ keçirəcək birlikləri müəyyən edir;
- əsas və köməkçi hücum qüvvələrindən və ehtiyatdan istifadə qaydasını müəyyənləşdirir;
- hədəfə yaxınlaşma istiqamətlərini seçir;
- tətbiq olunacaq hücum əməliyyatının qaydasını müəyyənləşdirir;

- nəzarət tədbirlərini bildirir;
- mühafizə tədbirlərini açıqlayır;
- döyüş xidmət dəstəyini müəyyən edir;
- hədəfin ələ keçirilməsindən sonra görülməli işlər və qabaqcadan ehtimal oluna biləcək vəziyyətlər üçün ehtiyat planları hazırlanır.

HÜCUM MÖVQEYİ CƏMLƏŞMƏ BÖLGƏSİ

Əmr və komanda tabelikdə olan birliklərin daha sonrakı hərəkətə hazırlıq üçün tərtibləndikləri bölgədir. Burada əmrlər yayımlanır və sərəncamdakı vaxta görə tamamlama və təminat işləri aparılır. Təmas vəziyyətində olan qüvvələrə yaxın yerlərdə cəmləşmə bölgəsi seçməkdən yayınmalıdır. Nüvə silahlarına hədəf olmaq ehtimalını azaltmaq üçün təmas xəttindən olduqca arxada, geniş sərəncam təmin edən tabor cəmləşmə bölgələrində hücum keçməyə hazır olmalıdır. Əgər bu bölgələr, hücum keçməkdən qabaq yanacaq təminatına ehtiyac duyulacaq qədər arxadadırlarsa, ön yanacaq təminatı bölgələri, yanacaq doldurma məntəqələri yaradılır. Birləşmə və hissələr qısa yollardan hücum mövqələrinə doğru hərəkət edirlər.

Cəmləşmə bölgələrinin hava və quru müşahidəsindən gizlədilməsi təmin olunmalı, artilleriya atəşlərinə, hava hücumlarına və ya nüvə hücumlarına hədəf olmamaq üçün lazımı genişlikdə olmalı, irəliyə doğru gedən əlverişli yolları və tank

hücumlarından təbii qorunma vasitələri olmalıdır. Mümkün olduqda cəmləşmə bölgələri tamamilə düşmənin görməyərək atəş aparan silahlarının təsir məsafəsi xaricində olmalıdır.

Cəmləşmə bölgəsində birliklər aşağıdakı işləri görürlər:

- əmrlərin çatdırılması;
- döyüş üçün yenidən tərtiblənmə;
- qarşıdakı əməliyyat üçün təlim və planlaşdırılma;
- yanacaq doldurma təminatı, təkrar təminat;
- qulluq və KQS-dən zəhərlənmiş (çirklənmiş) təchizatın təmizlənməsi;
- şəxsi heyətin istirahəti;
- əldə edilən ən son məlumatlara görə, planların gözdən keçirilməsini.

HÜCUM MÖVQEYİ

Briqada bir qayda olaraq, hücum mövqeyi tutur. Bununla belə, hücum elementlərinin hücum düzülüşünə keçmələrini asanlaşdırmaq üçün, tabeçilikdə olan birliklərə hücum mövqələrinin əsas yeri göstərilə bilər. Nüvə silahlarının hədəfinə tuş gəlməmək üçün zirehli birliklər, bir qayda olaraq, hücum mövqeyində durmurlar. Mövqeyə keçid edir, əmr edilən düzülüşü alır və dayanmadan hücum edirlər.

DÖYÜŞ ÜÇÜN TƏRTİBLƏNMƏ

Hücumda qüvvələr: əsas hücum; köməkçi hücum; ehtiyat olmaqla üç qrupa ayrılır.

Briqada, vəzifəsini yerinə yetirməkdən ötrü, müxtəlif silah sistemlərinə, zirehli maşınlara, tank əleyhinə silahlara, səhra artilleriyasına, hava hücumundan müdafiə artilleriyasına malikdir. Tabeliyinə istehkam, helikopter və artilleriya birlikləri verilir və ya ayrılır.

Komandir əsas hücumun aparılacağı yerin seçilməsində və vəziyyətdəki dəyişikliklərə cavab verməyə hazır olmalıdır. Planlaşdırma əsnasında briqada komandirinin münasib bildiyi hərəkət tərzini, sonradan hücum əsnasında dəyişdirilə bilər. Briqada komandiri belə vəziyyətdə döyüş gücünün ağırlığını həmin bölgənin üzərinə qoya bilməli və müvəffəqiyyəti artırmaq üçün bütün səylərini sərf etməlidir.

ƏSAS HÜCUM QRUPU

Əsas hücum qrupu qəti nəticə yerində, dar bir cəbhədə artilleriya, zirehli və motoatıcı birliklər və digər atəş dəstəyi vasitələri ilə möhkəm bir döyüş gücü toplanaraq təşkil edilir. Əsas hücumun başlıca xüsusiyyəti, yaxın hava, artilleriya dəstəyi ardıcılığı ilə ehtiyatın həmin bölgədə saxlanması və dərinliyi ilə eşelənəşdirilməsidir. Əsas hücum qrupunun vəzifəsi hədəfi ələ keçirmək və düşmən qüvvələrini məhv etməkdir.

KÖMƏKÇİ HÜCUM QRUPU

Köməkçi hücumlarda, ümumilikdə əsas hücumdan daha geniş döyüş bölgəsi, daha yaxın və daha az hədəflər verilir. Bunun nəticəsində ehtiyatların gücü və dərinliyi az olur. Köməkçi hücum üçün tapşırıq almış qüvvələr güc baxımından zəif olduğu zaman bu zəifliyi aradan qaldırmaq və düşməni aldatmaq üçün güclü bir atəş dəstəyindən faydalana bilər. Peşəkar bir şəkildə mövqələndirilmiş dəstək silahları, sonradan əsas hücumu dəstəkləmələrini ləngitmədən, köməkçi hücumu atəşləri ilə dəstəkləyə bilərlər. Köməkçi hücum qrupu aşağıdakı vəzifələrdən bir və ya bir neçəsini yerinə yetirərək əsas hücumun müvəffəqiyyətinə yardımçı olur:

- əsas hücumun manevr imkanını artıran ərazini nəzarətdə saxlamaq;
- əsas hücumla əngəl törədən düşmən qüvvələrinə mane olmaq;
- düşməni müəyyən bir ərazi sahəsində qalmağa məcbur etmək;
- əsas hücumun yeri ilə əlaqədar, düşməni yanıltmaq;
- düşməni ehtiyatların vaxtından qabaq və qəti nəticənin əldə ediləcəyi yerdən uzaqda döyüşə məcbur etmək.

Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün lazımı qədər döyüş gücündən istifadə olunur. Tapşırığın öhdəsindən gəlməkdə böyük qüvvələrə ehtiyac olduqda, qüvvə ayrılması əvəzinə nüvə və kimyəvi silahlar tətbiq oluna bilər.

EHTİYAT QRUPU

Ehtiyatın əsas vəzifəsi əldə edilən müvəffəqiyyəti artırmaq və ya qəti nəticə əldə etmək üçün

lazımı yer və vaxtda hücum edərək əməliyyata qoşulmaqdır.

Ehtiyatın vəzifələri:

- müvəffəqiyyətdən faydalanmaq;
- hücum edən birliklərin gücləndirilmə və ya hücum sürətini qorumaq;
- düşmənin əks-hücumlarını dəf etmək;
- təhlükəsizliyi təmin etmək.

Ehtiyatın başlanğıcdakı gücü və yeri aşağıdakılara nəzərən dəyişir:

- planlaşdırılan istifadə tapşırıqlarına;
- mövcud qüvvəyə;
- ediləcək manevr şəklinə;
- əraziyə;
- düşmənin gözlənilən əks hərəkətlərinə;
- vəziyyətin aydınlıq dərəcəsinə görə.

Vəziyyətin olduqca aydın və düşmənin imkan və qabiliyyətlərinin məhdud olduğu hallarda kiçik bir ehtiyat yetərli ola bilər.

Ehtiyatın yeri. Vəziyyətin aydın olmadığı hallarda ehtiyat, başlanğıcda mərkəzi bir yerdə yerləşmək, ön xətdə və cinahlarda hər hansı bir yerdə doğru hərəkətə hazır olmaqla birliyin böyük hissəsindən yaradıla bilər. Ehtiyatın döyüşə girib girməyəcəyi və döyüşəgirmə vaxtının və yerinin seçilməsi, komandir üçün olduqca çətin və əhəmiyyətli bir qərardır. Ehtiyatın qruplar halında bir neçə cəmləşmə rayonuna yayılması və ya marş kolonları halında yerləşməsi, nüvə silahlarına həssaslığı azaldır. Ehtiyatlar, qəti nəticə vaxtı gələndə tərəddüdsüz istifadə olunmalıdır. Ehtiyatı döyüşə hissə-hissə yeritmək olmaz. Ehtiyat döyüşə girən kimi, yubanmadan yeni bir ehtiyat təşkil edilməlidir.

NƏTİCƏ

Qərb istiqamətdə Ermənistan SQ-nin Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20%-ni işğal etməsini nəzərə alaraq məqalədə əsasən, hücum əməliyyatlarının əməliyyat-taktiki səviyyədə tətbiq olunması, döyüş şəraitinə uyğun olaraq təşkil edilməsi öyrənilmişdir, bununla bərabər qoşunların döyüş sahəsindəki hücum əməliyyatı üzrə imkan və qabiliyyətlərini ortaya qoymaları üçün hücum əməliyyatlarının ən vacib vəzifələrdən biri olması dəyərləndirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə.
2. QQT 194 - 2. Atıcı briqada. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası Elmi Şurasının 2 fevral 2005 - ci il tarixli 35 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.
3. QQT 194 - 5. Tank və Motoatıcı briqada döyüşü. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası Elmi Şurasının 2 fevral 2005 - ci il tarixli 35 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

**РЕЗИЮМЕ
ПЛАНИРОВАНИЕ
ОПЕРАЦИИ АТАКИ
В. НАГИЕВ**

В статье отражено планирование действия атаки и задачи, которые будут выполнены группами атаки, их правил и приложения операции и тактические уровни, также объяснено и проанализировано сущность планирования действия атаки.

**SUMMARY
PLANNING OF OFFENSIVE
OPERATION
V. NAGIYEV**

In this article it has been reflected the planning of attack operation, the tasks which will be executed by the attack groups in attack battle, their rules of application in operation and tactical levels in battles, also it has been explained and analysed the essence of the planning of attack operation.

TANK ƏLEYHİNƏ MÜDAFİƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA

Mayor Eldar MAHMUDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: tank hücumu, tank əleyhinə mübarizə, tank əleyhinə ehtiyat, tank əleyhinə toplar, tank əleyhinə idarəolunan raket kompleksləri, səyyar maneəqurma dəstəsi, döyüş helikopteri, müdafiə əməliyyatı.

Ключевые слова: атака танков, противотанковая борьба, противотанковый резерв, противотанковые орудия, противотанковый управляемый ракетный комплекс, подвижной отряд заграждения, боевые вертолеты, оборонительная операция.

Keywords: tank attack, anti-tank fighting, anti-tank reserve, anti-tank gun, anti-tank guided rocket complex, mobile obstacles detachment, fighting helicopters, defensive operation.

e-mail : Eldarm82@mail.ru

XX əsrin başlanğıcında silahlı mübarizə vasitələrində həqiqətən də inqilabi dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, ilk dəfə olaraq döyüş sahəsində tanklar peyda oldular. 15 sentyabr 1916-cı il tarixində Fler (Fransa) kəndi yaxınlığında baş verən döyüşdə cəmi 18 ingilis zirehli maşınının iştirak etməsinə baxmayaraq, təsdiq etmək olar ki, bu tarixi gündən artilleriyada yeni tapşırıq əmələ gəlmişdir – **düşmən tankları ilə mübarizə**.

Tank birliklərinin döyüş tətbiqinin birinci təcrübəsi onların çox sürətlə inkişafına təkan verdi. Tank birlikləri bütün inkişaf etmiş dövlətlərin quru qoşunlarında zərbə birliklərinin əsasını təşkil etdi. Sovet İttifaqına hücumu hazırlaşan zaman, faşist Almaniyası onun sərhədlərində təxminən 4300 tank cəmləşdirmişdi.

1941-ci ildə qırmızı orduda tank əleyhinə artilleriya bütün ümumqoşun birliklərinin tərkibinə daxil edilmişdi. Bu artıq Böyük Vətən müharibəsinin birinci döyüşlərində düşmənə hiss olunan dərəcədə itki verməyə imkan vermişdi. Belə ki, 22-24 iyun 1941-ci il tarixdə Şauluy şəhəri yaxınlığında 9-cu tank əleyhinə artilleriya briqadası təxminən 70 tank və digər zirehli texnika məhv etmişdi. Eyni müvəffəqiyyətlə,

23 iyun-19 iyul 1941-ci il tarixlərində 5-ci ordunun müdafiəsi zolağında, həmçinin Moskva yaxınlığında gedən döyüşlərdə 1-ci tabr tank əleyhinə artilleriyaçılar xüsusilə fərqlənmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Vətən müharibəsinin bütün döyüşlərində tank əleyhinə artilleriyanın döyüşçüləri mərd və cəsarətlə hərəkət edib, yüksək döyüş bacarığı göstərərək qoşunlarda xüsusi hörmət qazanmışdılar. Əldə edilmiş döyüş təcrübəsi tank əleyhinə birliklərin taktikasının təkmilləşdirməsinə imkan yaradırdı. Tank əleyhinə artilleriya birlikləri əsasən ümumqoşun birliklərinin tank əleyhinə (TƏ) ehtiyatları tərkibində vuruşurdu. Əksər hallarda onlar yarılmaları düşməyə açıq əməliyyat sahəsinə çıxmağa imkan verən son həddi müdafiə edirdilər. Bunu anlayaraq, tank əleyhinə artilleriyaçılar sona qədər döyüşürdülər.

Tank əleyhinə birliklərin döyüş tətbiqinin başqa yeni forması onların ümumqoşun birliklərinin döyüş düzülüşündə istifadəsi olmuşdur (həm müdafiədə, həm də hücumda). Qarşılıqlı əlaqənin bu forması “bölük-tabor” səviyyələri üçün xarakterik idi.

Müdafiədə tank əleyhinə birliklər müdafiənin dərinliyinə soxulmuş düşmən tanklarını və di-

gər zirehli texnikaları məhv edir, birliklərin yenidən qruplaşmasını təmin edir, ikinci eşelonun atəş xəttinə və əks-həmlə keçirmək üçün açılmasına kömək edir, düşmənin kütləvi atəş və nüvə zərbələri nəticəsində müdafiədə əmələ gəlmiş yarıqları, bölmələr arasındakı boşluqları və bölmələrin açıq cinahlarını qoruyur, düşmənin hava desantını məhv etməyə cəlb edilir.

Hücumda tank əleyhinə birliklər bölmələrin hücum üçün irəliləməsini və açılmasını (qruplaşmasını) təmin edir, düşmən tanklarının əks-həmləsini dəf edir, bölmənin açıq cinahlarını qoruyur, tutulmuş hüdudların möhkəmlənməsində iştirak edir. Həmlənin artilleriya hazırlığı dövründə tank əleyhinə birliklər düşmənin ön xəttində müdafiənin yaxın dərinliyində müşahidə olunan düşmənin atəş vasitələrini məhv etməyə cəlb oluna bilər. İllər keçdikcə taktikanın inkişafı ilə tank əleyhinə birliklərin ştat strukturu da inkişaf edib dəyişirdi. Artıq 1943-cü ilin ortalarında, xüsusilə Kursk qövsü döyüşlərinin gedişatında ordunun tank əleyhinə ehtiyatı öz tərkibində birdən altıyadək tank əleyhinə alaya qədər, cəbhə TƏ ehtiyatda isə iki-üç briqada və ya iki-üç alay mövcud idi. Ümumqoşun birliklərində belə güclü tank əleyhinə ehtiyatların mövcudluğu, onların dərinliyə bacarıqla eşelonlaşdırmanı və əməliyyatın gedişatında düzgün planlaşdırılmış manevari, təhlükəli istiqamətlərdə tank əleyhinə vasitələrin sıxlığının yaradılması və düşmənin güclü zirehli tank qruplaşmalarının dağıdılması üçün ilkin şəraiti yaradırdı. Böyük Vətən müharibəsinin ən böyük əməliyyatlarının hazırlığı vaxtı bütün atıcı diviziyalarda və hətta bəzi atıcı alaylarda güclü TƏ ehtiyat yaradılırdı.

Müasir şəraitdə düşmənin zirehli tank birlikləri ilə mübarizənin aparılması əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşmişdir. Bu ilk növbədə zirehli texnikanın təkmilləşdirilməsi ilə meydana gəlmişdir. ABŞ və Almaniya kimi dövlətlərin tank parkı son illər ərzində iki dəfə yenilənmişdir. Hal-hazırda onlar silahlanmaya ikinci nəsil tipinin M60A3, «Leopard-1A4» və üçüncü nəsil tipinin M1M1A1 «Abrams», «Leopard-2»,

«Çellendjer-12» və həmçinin onların modifikasiyaları olan maşınları daxil edir. 1992-ci ildən NATO qoşunlarına M1A2 dördüncü nəsil amerika tankları daxil olmağa başlayıb. Üçüncü nəsil tankları əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilmiş taktiki-texniki xüsusiyyətlərə malikdir və buna görə də onların döyüş imkanları da artmışdır. Onların zirehinin təkmilləşdirilməsi, ön zirehinin möhkəmliyinə görə ekvivalenti artırdı və bu da öz növbəsində beş dəfə kumulyativ, üç dəfə zirehdələn çapaltı döyüş sursatlarından daha artıq müdafiə olunmağa imkan verirdi. Əhəmiyyətli dərəcədə müasir tankların atəş tezliyi, dəqiqliyi və atəşinin uzaqlığı da yüksəlmişdir. Onlar yeni nişangahlarla, naviqasiya və kosmik avadanlıqlarla, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri ilə təchiz edilməyə başlandı və bu onlara həm gündüz, həm də gecə vaxtı effektiv fəaliyyət göstərməyə imkan verdi. Bütövlükdə, son 15 il ərzində tankların və həmçinin PDM, ZTR və digər zirehli texnikanın sonrakı təkmilləşdirilməsi NATO-ya əsas ümumqoşun birliklərinin döyüş potensialını iki dəfə artırmağa imkan vermişdir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, NATO komandanlığı, müasir əməliyyatlarda ən əhəmiyyətli rolunu tank birliklərinə aid edir. Belə ki, 1991-ci ildə İraqa qarşı hərbi aksiyanın hazırlığı zamanı, əsasını NATO ölkələrinin birlikləri təşkil edən çoxmillətli qüvvələrin komandanlığı, tərkibinə ABŞ-ın 7-ci ordu korpusu (1-ci və 3-cü td, 1-ci və 2-ci md, 1-ci pd), Böyük Britaniyanın 1-ci td-ı, Fransanın 6-cı td-ı və başqa dövlətlərin tank birlikləri daxil edilən güclü qruplaşmanı yaratdı. Cəmi qruplaşmanın tərkibində təxminən 4 min tank və çoxlu sayda başqa zirehli texnika var idi.

Müasir tanklarının döyüş imkanları artdıqca artilleriya tank əleyhinə silahların sonrakı təkmilləşdirməsini labüd edir. Hesabatlara görə, müharibənin başlanğıc dövründə müdafiə əməliyyatı apararaq, hətta bütün raket və artilleriya birlikləri ən yeni silahlarla təchiz olunarsa, tank və başqa zirehli texnikalarla mübarizədə tank əleyhinə vasitələrin payına cəbhənin 20%-nə qədər tapşırığı düşür. Cədvəl 1-də müxtəlif

tank əleyhinə vasitələrin tank və PDM-ə qarşı döyüş effektivliyi əmsalları göstərilmişdir.

Qeyd: 1. Effektivlik əmsalları elə şərait üçün hesablanıb ki, tank əleyhinə vasitələr hazırlanmış mövqelərdə açılıb və atəş maneəsiz aparı-

əleyhinə birliklərdə onlar praktiki olaraq yoxdur. Lakin məhz tank əleyhinə birliklər qoşunlar tərəfindən tutulmamış sahələri (cinahları) örtəcək və ya müdafiə olunan birliklər (həmçinin onların HHM sistemi) böyük itkilərə mə-

Tank əleyhinə vasitələr	Səngərdə		Açıqda	
	Əmsallar			
	Tank	PDM	Tank	PDM
TƏQ-7	0,3	0,5	0,2	0,5
Qumbaraatan DTQ-9	1	2	0,8	1
100 mm MT-12	2	3	1,5	2
TƏİRK «Metis»	1	1,5	0,8	1
9K111 «Fəqot»	2	3	1,5	2
9P149 «Şturm-S»	2,4	3	2	2,4
PDM	2	3	1,5	2
T-55, T-62	2,5	3	2	3
T-64, T-72, T-80	3	4	2,5	3
Döyüş helikopterləri	4	5	4	5

CƏDVƏL 1. TANK ƏLEYHİNƏ VASİTƏLƏRİN DÖYÜŞ EFFEKTİVLİYİ ƏMSALI CƏDVƏLİ

lır, eləcə də tank əleyhinə vasitələr atışda tankları qabaqlayır.

2. Maneələr varsa, tank əleyhinə vasitələrin imkanları **30-40%** azalır.

3. Tank əleyhinə vasitələr hücum edən tankların bilavasitə önündə müşahidə olunan ərazidə açılırsa, tank əleyhinə vasitələrin imkanları **1,5-2** dəfə azalır.

4. Tank əleyhinə vasitələr hazırlanmış açılma hədlərində açılıbsa, tank əleyhinə vasitələrin imkanları **15-20%** artır.

Lakin qoşunları yeni raket və artilleriya silahları ilə təchiz etməklə tam həcmdə zirehli tank qruplaşmaları ilə mübarizə problemini həll etmək olmayacaq. Bunun üçün tank əleyhinə artilleriya birliklərinin strukturunun və taktikasının sonrakı təkmilləşdirilməsi gərəkdir.

Koalisiya qüvvələrinə qarşı İraq ordusunun döyüş əməliyyatının kədərli təcrübəsi göstərir ki, müasir əməliyyatlarda hava hücumundan müdafiə (HHM) vasitələrilə qoşunların etibarlı mühafizəsi olmadan müvəffəqiyyətə nail olmaq mümkün deyil. HHM bölmələri yalnız ümumqoşun birlikləri tərkibində mövcuddur, tank

ruz qaldığı yerlərdə döyüş aparacaqlar. Belə bir vəziyyətdə HHM-in ümumi sistemi çərçivəsində tank əleyhinə birliklərin mühafizəsinin etibarlılığına ümid etmək olmaz. Bundan başqa, hesablamalar göstərir ki, müdafiə əməliyyatında ordunun tank əleyhinə ehtiyatı hələ açılma həddinə irəliləməsi zamanı, hər şeydən əvvəl düşmən aviasiyasının zərbələrindən öz döyüş tərkibinin üçdə birindən yarısına qədərini itirə bilər. Əgər nəzərə alsaq ki, müdafiənin yarılmasında düşmənin tank və mexanikləşdirilmiş birlikləri ilə yanaşı çoxlu sayda döyüş helikopteri istifadə olunacaq, onda tank əleyhinə ehtiyatlar hələ döyüşə girənə qədər məhv edilmiş ola bilər.

Burdan nəticə çıxararaq demək olar ki, tank əleyhinə artilleriya birlikləri öz ştatında HHM vasitələrinə malik olmalıdır. Bu problemi tank əleyhinə birliklərdə DZRK silahlandırılmış ştatdankənar atıcı-zenitçiləri daxil etməklə həll etmək olar. Yalnız bu halda döyüşün gedişatında mütəxəssislər hər şeydən əvvəl öz funksional vəzifələrini yerinə yetirəcəklər və atıcı-zenitçilər kimi yalnız cəmləşmə rayonlarında

və marşda fəaliyyət göstərə biləcəklər. Tank əleyhinə artilleriya briqadası helikopterlərlə həmləedici və başqa hava hədəfləri ilə effektiv mübarizə aparmaq bacarığında olan HHM bölməsinə malik olmalıdır. İmkan daxilində tank əleyhinə ehtiyatların döyüş tətbiqinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onların HHM bölməsi, həmçinin yerüstü zirehli obyektlərlə (PDM, ZTR və s.) mübarizə aparmaq bacarığında olmalıdır.

Müasir şəraitdə tank əleyhinə artilleriya tank birliklərindən başqa, hava (dəniz)-taktiki və ya operativ-taktiki desantlarla, reydlər dəstələri ilə mübarizə aparmağa məcbur ediləcək. Buna görə, TƏ ehtiyatın faktiki olaraq tərkibi qarışıq olmalıdır və korpusun TƏ ehtiyatın tərkibinə PDM (tank) böliyi daxil etmək lazımdır. Bu halda TƏ ehtiyatın motoatıcı bölmələrlə gücləndirilməsinə ehtiyac qalmayacaq. Lakin bu zaman onların yerinə yetirəcəyi döyüş tapşırıqlarına, yer və vaxta görə fəaliyyətlərinin dəqiq uyğunlaşdırılmasına ehtiyac yaranacaq.

TƏ ehtiyatın döyüş tətbiqində daimi olaraq döyüş helikopteri və səyyar maneəqurma dəstəsi ilə (SMD) qarşılıqlı əlaqəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Tank əleyhinə vasitələrin və helikopterin birgə tətbiqi zamanı TƏ ehtiyatın döyüş imkanları 2-3 dəfə və daha çox artır. Hətta TƏ ehtiyatın açılma həddinə irəliləməsinə müşayiət edən helikopterin bir manqası, qabaqcadan düşmənin olduğu yeri və onun hərəkət istiqaməti haqqında xəbərdarlıq edə bilər.

Döyüşün bütün növlərində tapşırıqların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi, tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsi ilə həmin istiqamətdə döyüş aparan birliklərin qarşılıqlı əlaqəsinin bacarıqlı və dəqiq təşkil edilməsindən asılıdır. Tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsinin fəaliyyətlərinin uzlaşdırılması bütün hallarda onların döyüş imkanlarının maksimal istifadəsini təmin etməlidir. Məsələn, əks-həmlənin və ya müdafiəyə soxulmuş düşmən tanklarının hücumunu dəf etdikdə, səyyar maneəqurma dəstəsinin qurduğu maneələr və hazırladığı dağıntılar təkcə düşmən texnikalarını sıradan çıxarmalı deyil, həm

də tank əleyhinə ehtiyat üçün düşmən tanklarını məhv etməyə əlverişli şərait yaratmalı, düşmənin tank əleyhinə ehtiyatının cinahlarına çıxışını əngəlləməlidir.

Müasir zamanda müxtəlif orduların silahlanmasında üç nəsli tank əleyhinə idarəetmə raketləri (TƏİR) mövcuddur. Əgər birinci nəsil TƏİR-in vurma dəqiqliyi 0,5-0,6-dırsa, sonrakı nəsillərdə bu göstərici 0,8-0,9 olmuşdur. Hal-hazırda zirehli hədəflərin düzünə tuşlamaqla tələfata uğradılması “aşkar etdim – atəş açdım – tələfata uğradım” prinsipinə əsaslanır. Belə ki, İkinci dünya müharibəsi zamanı tankların əsas itkiləri tank əleyhinə lüləli artilleriyanın atəşi nəticəsində olurdusa, sonradan, məsələn, Ərəb-İsrail müharibəsində (1973-cü il) bu itkilər daha böyük olmuş (əsasən döyüş helikopterlərində quraşdırılmış TƏİR atəşindən) və növbəti qaydada bölünmüşdür: TƏİR atəşinin yarısından çoxu, tankların atəşindən - 22%-dək, aviasiya və başqa vasitələrdən - 28 %-dək.

NƏTİCƏ

Tank əleyhinə müdafiənin təşkil olunması mürəkkəb və geniş problem olaraq qalır. O, əhəmiyyətli dərəcədə tankların döyüş xüsusiyyətlərindən və onlarla mübarizə vasitələrindən asılıdır. Müasir əməliyyatlarda düşmənin zirehli tank birlikləri ilə mübarizə atəş və ya havada üstünlüyü əldə etmək kimi aktual olacaq. Bu, tank əleyhinə birliklərin tətbiqi nəzəriyyəsi və praktikasının sonrakı inkişafını, onların təşkilat strukturunun təkmilləşdirilməsini və müasir kəşfiyyat və tələfatvermə vasitələri ilə təchiz etmələrini tələb edir.

Tanklarla mübarizənin vasitə və metodlarının təkmilləşdirilməsi üçün vahid bir dəyişilməyən yol ola bilməz. Bunun üçün çoxlu sayda imkanlar mövcuddur. Etibarlı tank əleyhinə müdafiənin yaradılması üçün yararlı olan bütün vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsi lazımdır. Bunu həm döyüş əməliyyatlarının aparılması və birliklərin idarəedilməsinin təşkili ilə yanaşı, həm də silahların texniki inkişafının istiqamətinin müəyyən edilməsində nəzərə almaq lazımdır. Bu, həmçinin müasir ordunun təşkilatında, silahlanmasında və təchizatında öz əksini tap-

malıdır. Əgər tank əleyhinə müdafiənin bütün vasitələri ağılla və sıx qarşılıqlı əlaqədə istifadə olunarsa, onda tanklarımızı onların əsas tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün azad etmək olar.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq bunları qeyd etmək istəyirəm:

1. Tank əleyhinə ehtiyatın mübarizə aparacağı düşmən ehtiyatları tank, motoatıcı və ya qarışıq tərkibdə olduğundan, onlara və aidiyyətli idarəetmə məntəqələrinə cəmləşmə rayonunda və hərəkətdə olarkən aviasiya və artilleriya ilə tələfat verilməsi vacibdir. Bu halda düşmən ehtiyatları təyin edilmiş vaxtdan gec və mütəşəkilliyi itirmiş vəziyyətdə tank əleyhinə ehtiyatın tapşırığının yerinə yetirilməsi müvəffəqiyyətini daha da artıracaq. Düşmən ehtiyatlarının və onların fəaliyyətinin vaxtında aşkar edilməsidə əlavə kəşfiyyat vasitələr ilə (radiolokasiya stansiyaları, pilotsuz uçan aparatlar) qarşılıqlı əlaqənin təşkil edilməsi əhəmiyyətlidir.

2. Müasir əməliyyatlarda tank əleyhinə ehtiyatın minimum itkilərlə döyüş tapşırığının cəld və effektiv yerinə yetirilməsi üçün düşmən ehtiyatları qarşısında məsafədən minalamaqla sahələrin yaradılması və döyüş helikopterlərinin düşmən ehtiyatlarına qarşı tətbiq edilməsi vacibdir.

3. Tank əleyhinə birliklərin qarşısında qoyulan tapşırıqlardan irəli gələrək onların ştatı qarışıq tərkibli olmasına və ehtiyac olan kəşfiyyat, HHM vasitələrinin komplektləşdirilməsinə yenidən baxılmalıdır.

Yuxarıda göstərilən təkliflərin səmərəli istifadəsi üçün birliklərin tərkibinin dəyişdirilməsi və keçirilən təlimlərdə göstərilən digər qoşun növləri ilə birlikdə planlaşdırılması məqsədəuyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операциях. Учебник. Москва, ВАГШ, 1999

2. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого

поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции (бою). Книга 1-4. Москва, Воениздат, 1990

3. Журнал Военная мысль. №2 - 1997, 1999

4. Səyyar maneəqurma dəstələrinin fəaliyyətləri üzrə metodiki vəsait. I fəsil, 2005

5. Воробьев И.Н. Тактика – искусство боя. Москва, 2002

6. Зайцев А. С. Булатов. О Г. О совершенствовании противотанковой обороны

РЕЗЮМЕ О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОТИВОТАНКОВОЙ ОБОРОНЫ Э. МАХМУДОВ

В этой статье отражено применение противотанковой артиллерии в операциях (боях) и особенности их взаимодействия с другими родами войск при совершенствовании противотанковой обороны, а также рассмотрены вопросы создания дополнительных сил и средств в структуре штата, согласно выполняемым ими задачам.

SUMMARY ABOUT IMPROVEMENT OF ANTI-TANK PROTECTION E. MAHMUDOV

In this article it has been reflected the application of the improvement of anti-tank protection of the anti-tank artillery in operation (battle), the characteristics of mutual relations of other arms and services, also the points in the creation of forces and means in the structure of staff according to their missions.

TANK TABORUNUN HÜCUMUNUN APARILMASI

Mayor Rasim ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: tank taboru, hücum, döyüş.

Ключевые слова: танковый батальон, атака, бой.

Keywords: tank battalion, offense, battle.

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Hücum – taborun taktiki fəaliyyətlərinin əsas növlərindən biridir ki, qarşıdakı düşmənin darmadağın edilməsi, təyin olunmuş hədlərin, yaxud rayonların ələ keçirilməsi və sonrakı fəaliyyətlər üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə keçirilir.

Taborun hücumu, əldə olan bütün vasitələrlə düşməyə zərərvermə, qətiyyətli həmlə, düşmənin dərinliyinə cəld irəliləmə, canlı qüvvəsinin məhv edilməsi və əsir götürülməsi, silahlandırma vasitələrinin, texnikasının, müxtəlif obyektlərin və nəzərdə tutulmuş rayonların (hədlərin) ələ keçirilməsindən ibarətdir.

Vəziyyətdən və qarşıya qoyulmuş tapşırıqlardan asılı olaraq hücum müdafiə olunan, hücum edən və geri çəkilən düşməyə qarşı aparıla bilər. Müdafiə olunan düşməyə qarşı – **hücum döyüşü**, hücum edən düşməyə qarşı – **qarşılaşma döyüşü**, geri çəkilən düşməyə qarşı isə – **təqib etmə** aparılır.

Tank taboru, briqadanın birinci eşelonunda hücum edən, onun ikinci eşelonu və yaxud ümumqoşun ehtiyatı ola, həmçinin taktiki qrup, avanqard ön reydlər, xüsusi yandan keçən dəstə, taktiki hava (dəniz) desantı kimi fəaliyyət göstərə və həmlə dəstəsinin əsasını təşkil edə bilər.

Motoatıcı briqadanın tank taboru hücumun başlanğıcında adətən birinci eşelonun motoatıcı taborlarına verilir. Hücumun dərinlikdə davam

etdirilməsi zamanı isə onlar tam tərkibdə müstəqil və yaxud digər taborlarla qarşılıqlı əlaqədə tapşırıqlar yerinə yetirə bilər. Tank taboruna verilmiş motoatıcı bölmə tank bölmələrinə adətən taqımlarla verilir.

Birinci eşelon tank taboru cəbhə boyu 2 km-ə qədər, tank bölmə cəbhə boyu 1 km-ə qədər və tank taqımı 300 m-ə qədər cəbhədə hücum edə bilər. Yarma sahəsində tabor 1 km-ə qədər cəbhədə hücum edir. Hücumda tabor ilk növbəti tapşırıqlar qoyulur və hücumun sonrakı istiqaməti göstərilir. İkinci eşelon taboruna ilk tapşırıq və hücumun sonrakı istiqaməti göstərilir.

Birinci eşelon taborunun yaxın tapşırığı adətən, öz hücum cəbhəsində birinci eşelon bölmələrinin dayaq məntəqələrində düşmənin darmadağın edilməsi və ələ keçirilməsindən, növbəti tapşırığı hücumun inkişaf etdirilməsi, qonşu taborlarla qarşılıqlı əlaqədə müdafiənin dərinliyində düşmənin darmadağın edilməsi və birinci mövqələrin ələ keçirilməsindən ibarət ola bilər. Hücumun sonrakı istiqaməti elə müəyyənləşdirilir ki, briqadanın yaxın tapşırığının yerinə yetirilməsi təmin edilsin. Tələsik müdafiəyə keçən düşmənin hazırlıqsız müdafiəsinə qarşı hücumun aparılması üçün tabor (tabor taktiki qrupuna) cavabdehlik rayonu, döyüş tapşırığı və hücumun davam etdirilməsi istiqaməti təyin edilir.

İkinci eşelon taborunun döyüşə yeridilərkən yaxın tapşırığı hücumun inkişaf etdirilməsindən, birinci eşelon taborları ilə birlikdə düşmənin briqada (alay) ehtiyatlarının darmadağın edilməsinin başa çatdırılmasından və mövqələrinin ələ keçirilməsindən ibarət ola bilər. İkinci eşelon taborunun hücumunun sonrakı istiqaməti elə

müəyyənləşdirilir ki, briqadanın sonrakı tapşırığının yerinə yetirilməsi təmin edilsin. Düşmən müdafiəsinin hazırlığından və ona atəslə zərər-vurmanın səviyyəsindən asılı olaraq taborun hücumu keçməsi dərinlikdən irəliləyərək və ya düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən həyata keçirilə bilər.

Dərinlikdən irəliləyərək hücumu keçmə tətbiq müdafiəyə keçmiş düşmənlə başlanğıc rayondan bölmələrin ardıcıl olaraq döyüşqabağı və döyüş düzülüşünə açılması ilə hərəkətdən həmlə etmək üçün aparılır. Başlanğıc rayon yuxarı rəis tərəfindən təyin olunur.

Bölmələrin düşmən müdafiəsinin ön xəttinə irəliləməsi, nizamlı şəkildə hərəkət etməsi və onların eyni vaxtlı həmləyə keçməsinə təmin etmək üçün irəliləmə marşrutu təyin olunur: başlanğıc məntəqə; tabor, bölük və ekipaj kolonlarına açılma hədləri; həmləyə keçmə həddi; motoatıcı bölmələr piyada həmlə etdikdə əlavə olaraq, həm də maşınlardan enmə həddi.

Başlanğıc məntəqə başlanğıc rayondan təyin edilmiş vaxtda irəliləməyə başlamaq üçün təyin olunur. Onun uzaqlığı başlanğıc rayonun kənar sərhədlərindən 5-10 km-də ola bilər və tabor kolonunun gücləndirmə vasitələri ilə birlikdə yerləşdiyi rayondan çıxarılmasını, tələb olunan sürəti yığmasını təmin etməlidir.

Tabor kolonlarına açılma həddi düşmən artilleriyasının əsas hissəsinin effektiv atəş məsafəsindən kənarında, müdafiəsinin ön xəttindən 8-10 km məsafədə (bəzən daha çox) təyin olunur. **Bölük kolonlarına açılma həddi** düşmən toplarının, tanklarının və tankəleyhinə raket komplekslərinin düzünətləmə zamanı atəşin çatmadığı məsafədə, müdafiənin ön xəttindən 4-5 km uzaqlıqda təyin olunur.

Ekipaj kolonlarına açılma həddi mümkün qədər ərazinin təbii qırışları arxasında, düşmən müdafiəsinin ön xəttindən 2-3 km uzaqlıqda təyin olunur.

Həmləyə keçmə həddi elə seçilməlidir ki, onun uzaqlığı tank və motoatıcı bölmələrə əsas silahlarından həqiqi atəşin aparılmasını təmin etsin və dayanmadan, maksimal sürətlə təyin edilmiş "S" vaxtında düşmən müdafiəsinin ön xəttinə çata bilsin. O, düşmən müdafiəsinin ön xəttindən 600

m, bəzən isə daha artıq məsafədə təyin olunur.

Başlanğıc məntəqə, tabor və bölük kolonlarına açılma hədləri yuxarı rəis tərəfindən təyin olunur.

Bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumu keçmə düşmənin hazırlıqlı müdafiəsi üzərinə qabaqcadan yaradılmış döyüş düzülüşündə həyata keçirilir. Hücum üçün başlanğıc vəziyyət müdafiə şəraitində zəruri yenidən düzlənmədən sonra və ya müdafiə olunan qoşunların dəyişməsi ilə tutulur. Həmləyə keçmə həddi, birinci səngər boyu təyin olunur.

Hücum üçün başlanğıc vəziyyət ona hazırlığın yekunlaşdırılması üçün tutulur və bölmələrin gizli yerləşməsinə, düşmənin bütün silah növlərinin atəş zərbələrindən mümkün qorunmasını, onun həmlələrinin dəf edilməsi zamanı dayanıqlılığı və hücumu keçmə zamanı əlverişli şərtləri təmin etməlidir. O, adətən birinci eşelon taboru üçün birinci mövqə hüdudlarında, ikinci eşelon taboru üçün ikinci mövqə hüdudlarında təyin olunur. Başlanğıc vəziyyətdə bölmələr, düşmənin mümkün hücumunun dəf edilməsinə hazır vəziyyətdə olurlar. Hücum üçün başlanğıc vəziyyətdə tank taboruna düşmən müdafiəsinin ön xəttindən 5 km məsafədə gözləmə mövqeyi, birinci eşelon bölmələrinin tanklarına isə 2-3 km məsafədə başlanğıc mövqeyi təyin olunur.

Birinci eşelon bölmələrinin dayaq məntəqələrində müdafiə olunan tank bölmələri düzünətləmə ilə atəş aparmaq və daha sonra motoatıcı bölmələrlə birgə hücumu keçmək üçün yerlərində qalırlar. Motoatıcı bölmələr hücum üçün başlanğıc vəziyyəti hücumdan əvvəlki gecə tuturlar. Eyni vaxtda əlavə verilmiş artilleriya bölmələri, hücumun atəş hazırlığında iştirak edəcək düzünətləmə ilə atəş üçün ayrılmış toplar, tanklar və digər atəş vasitələri, hazırlanmış atəş mövqelərini tuturlar. Bunlar mümkün olmadıqda, atəş mövqeləri hücumun atəş hazırlığının başlanması ilə tutulur. Tank bölmələri gözləmə rayonlarını (mövqelərini) hücumdan əvvəlki gecə və ya hücumun atəş hazırlığının gedişində tuturlar. Müdafiə olunan düşmənlə hücum, tank və motoatıcı bölmələrin sıx qarşılıqlı əlaqəsinin təşkil edilməsi ilə aparılır. Tank bölmələri döyüş xəttində, motoatıcı bölmələr isə piyada şəkildə tankların arxasınca və ya piyadaların döyüş maşınlarında

(zirehli transportyorlarda) piyadanı endirmədən hərəkət edirlər. Həmlə iti sürətlə, yüksək tempolə və dayanmadan birinci eşelon düşmən briqadasının müdafiəsinin bütün dərinliyi boyu aparılır.

Taborun atəş sistemi tank bölüklərinin, əlavə verilmiş və dəstəkləyən artilleriyanın, taborun düzünətuşlama ilə atəş üçün ayrılmış atəş vasitələrinin, tank əleyhinə qumbaraatan və pulemyot bölmələrinin atəş sistemlərindən ibarətdir. Bölmələrin idarə edilməsini təmin etmək üçün taborun komanda-müşahidə məntəqəsi, düşmənin və ərazinin daha yaxşı müşahidə edilməsi, öz bölmələrinin fasiləsiz idarə edilməsi və qonşularla qarşılıqlı əlaqənin saxlanılmasına imkan verən, cəbhə xəttindən 300 m məsafədə açılır.

HÜCUMUN APARILMASI

Müdafiə olunan düşməyə hücum, yuxarı rəisin komandası ilə hücumun atəş hazırlığının keçirilməsi ilə başlayır.

Öz mina sahələrindən keçidlər hücum başlama qədər açılır. Vəziyyətin əlverişli zamanında həmin mina sahələri tam həcmdə çıxarılır. Düşmənin ön xəttinin qarşısındakı mühəndis maneələrindən keçidlər, adətən hücumun atəş hazırlığının gedişi zamanı açılır. Əgər hücum edən tanklar mina tralları ilə təchiz edilərsə, onda düşmənin mina sahələrində mina tralları olmayan texnikaların keçidi üçün həmlə edən bölüyə 1-2 ədəd keçid açılır. Digər hallarda hər həmlə edən taqıma 1 ədəd keçid açılır.

Hücumun atəş hazırlığının gedişində yuxarı rəisin planına əsasən atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə cəlb edilməyən taborun atəş vasitələri, düşmənin müşahidə edilən atəş vasitələrini, birinci növbədə ön xətdə və yaxın dərinlikdə yerləşən tankəleyhinə və zirehli vasitələrini məhv edirlər.

Tabor komandiri atəşin nəticələrini müşahidə edir, bölmələrə və atəş vasitələrinə düşmənin sağ qalmış və yenidən peyda olmuş hədəflərinin məhv edilməsinə əlavə tapşırıqlar qoyur, mühəndis maneələrindən keçidlərin vaxtında açılmasına və tankların hərəkətinə nəzarət edir, həmləyə hazırlıq barədə yuxarı rəisə məruzə edir.

Vərdənəli mina tralları ilə təchiz olunmaq üçün

təyin edilmiş tanklar, briqada komandiri tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada onlara göstərilən yerlərə çıxarılır. Dərinlikdən irəliləyərək hücumə keçmə zamanı bölmələr təyin olunmuş vaxtda və yaxud yuxarı rəisin komandası ilə başlanğıc rayondan hərəkətə başlayırlar. Hərəkət mümkün qədər yüksək sürətlə yerinə yetirilir. Birinci eşelon taborları adətən onlara əlavə verilmiş bölmələrlə birlikdə düşmən müdafiəsinə yaxınlaşdıqca, ardıcıl olaraq döyüşqabağı düzülüşə açılır və mümkün qədər maksimal sürətlə həmləyə keçmə həddinə doğru irəliləyirlər.

Tank bölmələri desantların tanklara minmə yerinə çıxdıqda dayanır və motoatıcılar cəld yerlərini dəyişərək tanklara minirlər. Bundan sonra tanklar desantla həmləyə keçmə həddinə irəliləməni davam etdirirlər. Kəşfiyyat bölmələri əvvəlcədən düşmənin ön xəttində kəşfiyyatın aparılması üçün fəaliyyətə cəlb edilməyibsə, onlar tabor kolonundan irəlidə hərəkət edir və hərəkət marşrutunun kəşfiyyatını aparırlar. Öz qoşunlarımızın ön xəttinə çıxmaqla onlar düşmənin müşahidəsini təşkil edirlər. Taborun ikinci eşlonu (ehtiyat) bölük kolonlarına açılma həddinə qədər birinci eşlon bölüklərinin arxası ilə irəliləyirlər. Zenit bölmələri adətən taborun kolonunda bölüşdürülərək irəliləyir, hərəkətdən və yaxud qısa dayanmalarla düşmənin hava hücumu vasitələrinin həmləsini dəf edirlər.

Həmləyə keçmə həddinə irəliləmə zamanı bütün bölmələr, komandir tərəfindən müəyyən edilmiş düşmənin yüksəkdəqiqlikli silahlarından qorunma, həmçinin işıq, səs və radiomaskalanma tədbirlərinə ciddi riayət etməlidirlər.

Bölmələrin həmləyə keçmə həddinə irəliləməsi zamanı düşmən tərəfindən kütləvi-atəş zərbələrinin endirilməsi vaxtı döyüş qabiliyyətini saxlayan bölmələr qısa zamanda zərərvermə rayonundan çıxarılır və qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirməyi davam etdirirlər. Döyüş qabiliyyətini itirmiş bölmələrin dəyişilməsi üçün tabor komandiri ikinci eşlondan (ehtiyatı) istifadə edir.

Düşmən tərəfindən məsafədən minalama vasitələri ilə qurulmuş mina sahələrindən yuxarı rəisin hərəkəti təmin etmə dəstələri, taborun maneələri ləğv etmə qrupları tərəfindən irəliləmə vaxtı

keçidlər açılır. Hücümün atəş hazırlığının gedişində düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən (gözləmə rayonundan, mövqelərdən) hücumu keçən tank bölmələri, yuxarı rəisin siqnalı ilə irəliləyir və həmləyə keçmək üçün döyüş düzülüşünə açılırlar. Tankların arxasınca onlarla birlikdə gözləmə mövqeyində olan birinci eşelon motoatıcı bölmələrin piyada döyüş maşınları irəliləyirlər.

Piyada qaydada həmlə zamanı, motoatıcı bölmələrin şəxsi heyəti tankların yaxınlaşması ilə səngərlərdən çıxmağa hazırlaşır. Böyük komandirləri əvvəlcə “Həmləyə hazırlaş”, tankların başlanğıc mövqeyi keçməsinə sonra isə “Həmləyə – İrəli” komandalarını verirlər. Axırncı komanda ilə şəxsi heyət səngərdən çıxır və tankların arxası ilə düşmənlə həmlə edirlər. Bununla belə motoatıcılar özlərini tanklardan aralı salmamaq və həmçinin tankları düşmənin tank əleyhinə vasitələrindən müdafiə etmək üçün imkan daxilində onlara yaxın hərəkət edirlər. Piyadaların döyüş maşınları (zirehli transportyorlar) öz bölmələrinə çıxır, sığınacaqdan-sığınacağa hərəkət edərək tankların və motoatıcıların həmləsini himayə edir, onların arxası ilə və ya bilavasitə döyüş düzülüşündə hücum edirlər.

Həmlənin başlanması ilə artilleriya hücum edən qoşunların atəş dəstəyinə keçir. Düzünətləmə ilə atış üçün ayrılmış toplar, tank əleyhinə idarə edilən raket kompleksləri, qumbaraatanlar və piyadaların döyüş maşınları (zirehli transportyorlar) düşmənin sağ qalan və yeni aşkar edilən hədəflərini öz bölmələrinin aralıqlarında və cinahlardan məhv etməyə davam edirlər.

Tanklar və piyadaların döyüş maşınları mina sahələrini mina trallarından istifadə etməklə keçirlər. Mina tralları ilə təchiz edilməyənlər açılmış keçidlərdən, motoatıcı bölmələrin piyada hərəkət edən şəxsi heyəti isə tankların izi ilə onların arxasınca və açılmış keçidlərdən keçirlər.

Hücum edən bölmələrin köməyiylə mühəndis-istehkam bölmələri, mina tralları ilə təchiz edilmiş tanklar və yaxud taborun maneələri ləğvetmə qrupu məsafədən minalama vasitələri qurulmuş mina sahələrini yandan keçir və sonradan döyüş düzülüşünə açılırlar. Belə vəziyyətdə ayrılıqda

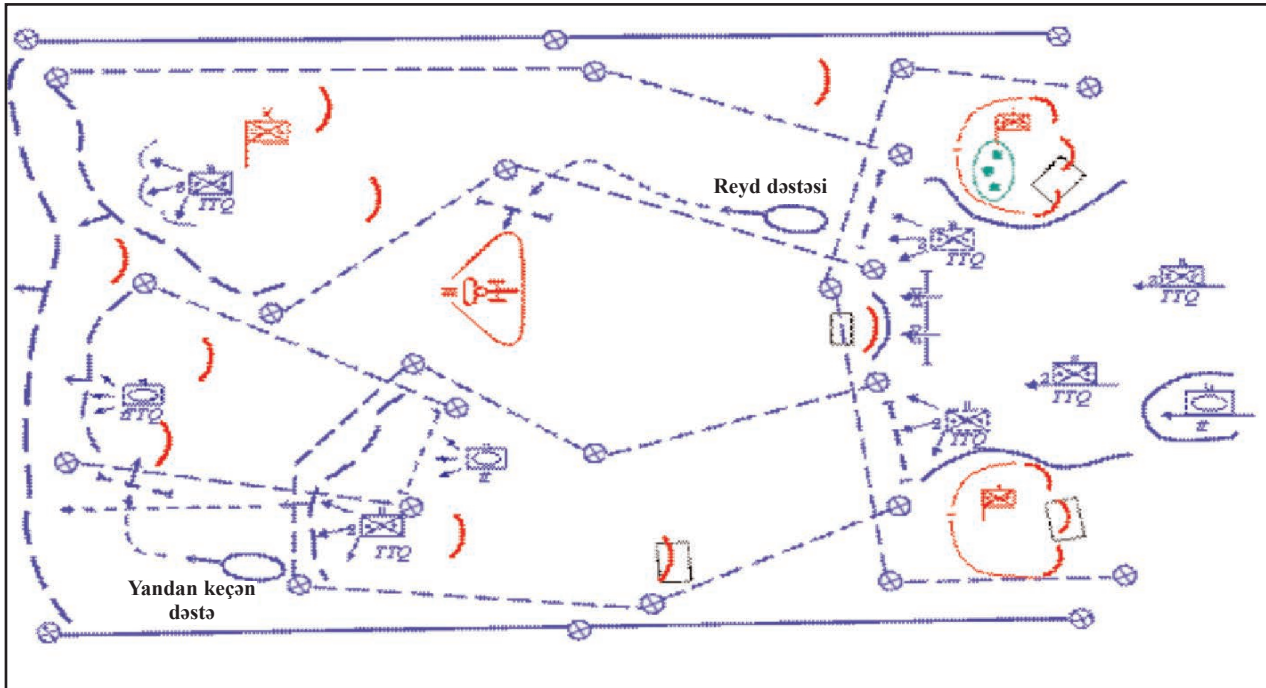
hərəkət edən tanklar açılmış keçidlərə, tank heyətləri tərəfindən minalardan təmizləmə üçün daşınan tabel komplektindən və digər vasitələrdən istifadə etməklə minalardan təmizlənmiş çixışlarla irəliləyirlər. Tank bölmələrinin minalanmış sahələri dəf etməsi artilleriya bölmələrinin atəşinin himayəsi altında yerinə yetirilir və həmlə birinci eşelon tank və motoatıcı bölmələrinin döyüş düzülüşündə təyin edilmiş vaxtda həmləyə keçmə həddinə çıxması ilə başlayır.

Həmlə edən bölmələr öz mərmii və mina (qumbaraların) partlayışlarının təhlükəsiz məsafə həddinə çıxdıqda, briqada (tabor) komandirinin komandası (siqnal) ilə artilleriyanın atəşi növbəti həddə köçürülür. Təyin edilmiş dəqiq vaxtda “S” ümumqoşun bölmələri düşmənlə müdafiəsinin ön xəttinə soxulur, onun canlı qüvvə və atəş vasitələrini məhv edir, dayaq məntəqəsini ələ keçirir və sürətlə dərinliyə irəliləyirlər.

Həmlə aviasiya zərbələri və artilleriya atəşləri ilə daim himayə edilir, çox cəld, yüksək tempdə və dayanmadan yerinə yetirilir. Həmlənin başlanması ilə əlavə verilmiş artilleriya, tank bölmələrinin hücumunu əngəlləyən düşməni fasiləsiz olaraq susdurur və məhv edir, tabor komandirinin komandası ilə atəşi yeni aşkar edilən, xüsusilə də tank əleyhinə hədəflərə köçürür, bununla da hücum edən qoşunların fasiləsiz atəş dəstəyini təmin edir. Hücum edən qoşunların artilleriya dəstəyini cəmləşdirilmiş və tək hədəflərə atəş növləri ilə həyata keçirərkən atəş dəstəyinə hazırlıq komandasından başqa, digər çağırış və atəşin köçürülməsi komandalarını tabor komandiri verə bilər.

Hücumun başlanması ilə tabor komandiri bölmələrin döyüşünün nəticələrini müşahidə edir, qiymətləndirməni və vəziyyətin inkişaf proqnozunu aparır, atəşi idarə edir, bölmələrin vaxtında və mütəşəkkil döyüşə yeridilməsini, birinci eşelonun səylərinin artırılması üçün tədbirləri müəyyən edir və yerinə yetirir; lazım olduqda bölmələrin döyüş tapşırıqlarını dəqiqləşdirir, döyüşün hərtərəfli təminatını və qarşılıqlı əlaqəni saxlayır.

Yarma sahəsindən kənarında fəaliyyət göstərən tabor hücumun atəş hazırlığı dövründə tank bölmə-

ŞƏKİL 1. BRİQADA HÜCUMUNDA TABOR TAKTİKİ QRUPLARININ FƏALİYYƏTİ

lərinin irəliləməsilə bütün silahlardan atəşi gücləndirməklə dayaq məntəqələrində düşməni susdurur. Düşmən qüvvələrinin bir hissəsinin çıxarılması, həmçinin tutduğu mövqelərdən çəkilməsi aşkar edildikdə, tabor bölmələri yuxarı rəisin siqnalı ilə və yaxud müstəqil şəkildə, artilleriya atəşinin dəstəyi ilə dar cəbhədə düşməne hücum edir, yarma sahəsinə bitişik dayaq məntəqələrində onları məhv edir və briqadanın əsas qüvvələri ilə uğuru dərinliyə inkişaf etdirir. Düşmən ön xətdə müqavimət göstərdikdə, taborun ikinci eşlonu (ehtiyatı) yarma sahəsindən keçməklə manevr edir və orada fəaliyyət göstərən bölmələrin uğurlarından yararlanaraq, müdafiə olunan düşmənin cinahlarına, arxasına zərbələr endirir, taborun cəbhədən fəaliyyət göstərən birinci eşlonu ilə qarşılıqlı əlaqədə yarma sahəsini genişləndirir və hücumu dərinliyə inkişaf etdirir. Əgər hərəkətdən birbaşa müdafiəni dərinliyə yarmaq mümkün olmur və düşmən inadla müqavimət göstərsə, tabor bölmələrinin fəaliyyəti ilə müdafiə olunan düşməne cəbhədən zərər vurur, ayrılmış bölmələr ilə onun müdafiəsinin aralıqlardan istifadə edərək manevr keçirir. Sonradan cəbhədən və cinahlardan birgə həmlə etməklə

düşmənin darmadağın edilməsini başa çatdırır və hücumu dərinliyə inkişaf etdirir.

Hücum edən bölmələr düşmənin birinci eşlon dayaq məntəqələrini ələ keçirməklə, ləngimədən irəliləməni cinahlara və dərinliyə inkişaf etdirərək, ardıcıl olaraq qarşıdakı düşməni və onun ehtiyatlarını məhv edərək, qısa müddətdə artilleriyanın atəş mövqelərini və müdafiənin dərinliyində vacib hədləri və rayonları ələ keçirir. Piyada hücum edən motoatıcı bölmələr düşməni birinci eşlon taborlarının müdafiə rayonunda məhv etdikdən sonra, piyadaların döyüş maşınlarına (zirehli transportyorlara, desantla tanka) minərək, tankların arxasınca sürətlə hücumu davam etdirirlər. Döyüş kəşfiyyat dozorları irəliyə göndərilir, cinahlar isə döyüş mühafizəsi ilə qorunur (örtülür).

Taborun ikinci eşlonu (ümumqoşun ehtiyatı) birinci eşlon bölmələrin 1,5 km arxası ilə, ərazinin qoruyucu və maskalayıcı xüsusiyyətlərindən istifadə edərək bir həddən digərinə doğru irəliləyir, vəziyyətdən asılı olaraq yaxın tapşırığı yerinə yetirərkən və ya ondan sonra döyüşə yeridilə bilər. Döyüşə yeridilmə bölüklər arasındakı aralıqlardan və ya cinahlardan, bəzən isə onların dö-

yüş düzülüşləri arasında keçməklə həyata keçirilir. Tapşırıq ikinci eşelon üçün dəqiqləşdirilir, ümumqoşun ehtiyatına isə bilavasitə döyüşdən qabaq verilir. İkinci eşelona (ümumqoşun ehtiyatına) tapşırığı dəqiqləşdirərkən komandir göstərir: döyüşə yeridilmə həddi qarşısındakı düşmənin vəziyyətini, tərkibini və fəaliyyət xarakterini, döyüş tapşırığını, döyüşə yeridilmə həddini və çıxma vaxtını. Əlavə olaraq göstərə bilər: onun döyüşə yeridilməsinin təmin edilməsi üzrə irəlidə fəaliyyət göstərən bölmələrin və yuxarı rəislərin vasitələrinin yerinə yetirəcəkləri tapşırıqları, gücləndirmə vasitələrinin tabeçilik qaydasını kim dəstəkləyir və digər məlumatları.

İkinci eşelon döyüşə yeridilmə həddinə döyüş qabağı düzülüşdə maksimal sürətlə irəliləyir. Həddə yaxınlaşan kimi bölmələr döyüş düzülüşünə açılır, atəş vasitələrinin dəstəyi ilə hərəkətdən iti sürətlə düşməyə həmlə edir və əvvəl qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirir. İkinci eşelonun döyüşə yeridilməsi artilleriya bölmələrinin atəşi ilə dəstəklənir. İkinci eşelonun irəliləməsi, açılması və döyüşə yeridilməsi aerosol pərdə ilə örtülə bilər. İkinci eşelonun döyüşə yeridilməsi ilə birinci eşelon bölmələri dəqiqləşdirilmiş istiqamətlər üzrə hücumu davam etdirir, bəziləri isə ümumqoşun ehtiyatına çıxarılır. Hücumun uğurla inkişaf etdirilməsi üçün tabor komandiri: düşmən kəşfiyyatını aparmalı, bütün atəş vasitələrinin atəşilə bölmələrin irəliləməsinə mane olan düşmənin canlı qüvvəsini və atəş vasitələrini sursurdurmalı, bölmələrin döyüş tapşırıqlarını vaxtında dəqiqləşdirməli, bölmələr atəşlə geniş manevr etməklə irəliləmək üçün düşmənin döyüş düzülüşündəki aralıqlardan və boşluqlardan istifadə etməli, düşmənin tutduğu mövqelərdən sonrakı hədlərə mütəşəkkil geri çəkilməsinə imkan verməməli və ikinci eşelonu vaxtında bərpa etməlidir.

Əlavə verilmiş artilleriyanın yerdəyişməsi tabor komandirinin sərəncamına əsasən yerinə yetirilir. Yerdəyişmə elə həyata keçirilir ki, onun böyük hissəsi öz atəşi ilə hücum edən birinci eşelon bölmələrini daim dəstəkləsin. Taborun maneə ləğv etmə qrupu birinci eşelon bölmələrin arxası ilə əngəl və maneələrdə keçidlərin açılmasına hazır vəziyyətdə irəliləyir. Əlavə verilmiş odsaçanlar

manqası bölmələrin döyüş düzülüşündə hərəkət edir, bölük komandirinin əmri ilə və ya müstəqil atəş açaraq, hücumu davam etdirir. Düşmən müdafiəsinin dərinliyində hücum, bütün vasitələrdən ona fasiləsiz atəşlə zərər vurmaqla, briqadanın əsas zərbə istiqamətində səylərin cəmləşdirilməsi ilə davam etdirilir.

Taborun kəşfiyyat (döyüş-kəşfiyyat) dəstələri birinci eşelon bölmələrinin atəşinin dəstəyi ilə irəli çıxır və öz istiqamətlərində kəşfiyyat aparırlar. Tanklar üçün çətin keçilən ərazi sahələrində motoatıcı bölmələr piyadalanaraq, tankları ötə və piyadaların döyüş maşınlarının (zirehli transportyorların) atəşlərinin himayəsi altında hücum edə bilərlər. Düşmənin əks-həmləsi birinci eşelon bölmələri ilə dəf edilir. Tanklar və piyadaların döyüş maşınlarını atəş mövqelərinə yaxın sığınacaqların arxasında tuturlar, tankda desantla və piyadaların döyüş maşınlarında (zirehli transportyorlarda) hücum edən motoatıcı bölmələrin şəxsi heyəti maşınlardan endirilir, düşməni məhv etmək və tanklarla qarşılıqlı əlaqə üçün əlverişli şəraiti təmin edən mövqeləri tuturlar.

Tabor düşməni bölmələrin bütün atəş vasitələrindən mümkün uzaq məsafədən etibarən məhv etməyə başlayır. Düşmənin yaxınlaşması ilə atəşin gücü və səmərəliliyi artırılaraq ən yüksək gərginliyə çatdırılır. Tabora əlavə verilmiş artilleriya düzünə tuşlama atışı ilə düşmən tanklarını və zirehli maşınları məhv etmək üçün cəlb oluna bilər.

Düşmənin əks-həmləsini dəf edən tabor müstəqil və ya qonşu bölmələrlə qarşılıqlı əlaqədə qətiyyətli hücumla düşmənin məhv edilməsini başa çatdırır. Düşmən müdafiəsinin dərinliyində ələ keçirilmiş hədlər və vacib əhəmiyyətli ayrıca obyektlər, onun üçün təyin olunmuş bölmə tərəfindən saxlanılır və düşmənin mümkün həmlələrini dəf etmək üçün tədbirlər görülür. Qovuşuqlar və açıq cinahlar döyüş mühafizəsi və artilleriyanın atəşi ilə örtülür. Eyni zamanda təhlükəli istiqamətə ehtiyat bölmə ilə manevr nəzərdə tutulur. Əgər taborun hücumu dayandırılıbsa, tabor komandiri əldə olan bütün güc və vasitələrdən istifadə etməklə düşməyə atəşlə zərərverməni təşkil edir. Qonşuların uğurlu hücumu ilə birinci eşelon bölmələrinin bir hissəsi manevr edərək, düşməyə

cinahdan zərbə vurur və taborun əsas qüvvələri ilə birlikdə hücumu bərpa edirlər.

Düşmən tərəfindən kütləvi-atəş zərbələrinin endirilməsi vaxtı döyüş qabiliyyətini saxlayan tabor, döyüş tapşırığını yerinə yetirməyi davam etdirir və döyüş qabiliyyətinin bərpa üçün tədbirlər görür. Düşməne cavab olaraq kütləvi-atəş zərbələri endirilən istiqamətlərdə birinci eşelon döyüşqabağı düzülüşdə, ayrı-ayrı istiqamətlərdə düşmənin müdafiəsində olan boşluqlardan istifadə edərək hücumu dərinliyə inkişaf etdirir. Əgər düşmən hər hansı bir istiqamətdə taborun hücumu keçməsinə qarşı qabaqlayıcı tədbir görürsə, onda məhdud qüvvələrlə müdafiə təşkil edilə bilər.

NƏTİCƏ

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir döyüşdə tank bölmələri ilə hücum tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün bütün dərəcəli komandirlərin və şəxsi heyətin xüsusi hazırlıqlı və bacarıqlı olması çox vacibdir. Ordumuzun uzunmüddətli müdafiə tapşırıqlarını yerinə yetirməsinə baxmayaraq, başlıca vəzifəmiz işğal altında olan torpaqlarımızı azad etmək və düşməni cəzalandırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün müasir silah və texnikadan bacarıqla istifadə etməklə hücum imkanlarını daim inkişaf etdirməliyik.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. II hissə. Bakı, 2014
2. Mexanikləşdirilmiş və tank taborunun (tabor taktiki qrupunun) döyüş təlimatı. Bakı, 2011
3. Мотострельковый танковый батальон в бою. Москва, 1986
4. Tank və motoatıcı briqada döyüşü. QQT-1945

РЕЗЮМЕ ВЕДЕНИЕ НАСТУПЛЕНИЯ ТАНКОВОГО БАТАЛЬОНА Р. АЛИЕВ

В данной статье проанализировано использование танкового батальона в наступлении. Указано важность использования танкового батальона совместно с мотострелковыми подразделениями в наступлении. Выдвинуты на передний план основные особенности ведения наступления.

SUMMARY TANK BATALLION IN OFFENSIVE OPERATIONS R. ALIYEV

In this article the use of tank batallion in offensive operations has been researched. Importance of using tank batallion in the battlefield has been described. The specifications of tank units usage in offensive operations has been driven to the first plan.

MÜDAFİƏNİN PLANLANMASI VƏ APARILMASI

Mayor Elmar ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: müdafiə, planlama, tabor, əks-hücum.

Ключевые слова: оборона, планирование, батальон, контр-наступление.

Keywords: defence, planning, batalion, counter-attack.

MÜDAFİƏNİN PLANLANMASI VƏ APARILMASI

Müdafiə – taborun taktiki fəaliyyətlərinin əsas növlərindən biridir. O, düşmənin üstün qüvvələrinin hücumunu dəf etmək, ona maksimal itki vermək, ərazinin vacib rayonlarını (hədlərini) əldə saxlamaqla sonrakı fəaliyyətlər üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə aparılır.

Müdafiə dayanıqlı və fəal olmalı, düşmənin tətbiq etdiyi bütün silah növlərinin zərbələrinə davam gətirməli, onun üstün qüvvələrinin hücumunu dəf etməyi bacarmalı, hava (aeromobil) desantlarını endirilməsi halında məhv etməlidir. O, düşmənin yüksəkədəqlikli silahlarının, kütəvi-qırğın, radioelektron mübarizə vasitələrinin tətbiqi şərtlərində uzun müddətli döyüşün aparılması üçün hazırlanmalı və dərin eşelonlaşdırılmış olmalıdır. Bölmələr mühasirə və ya qonşularla taktiki əlaqənin olmadığı şərtlərdə belə tutduqları rayonları inadla müdafiə etməli və oranı böyük rəislərin icazəsi olmadan tərk etməməlidir.

Tabor müdafiədə bir sıra ardıcıl taktiki tapşırıqları yerinə yetirir, onlardan əsası: müdafiənin tutulması və qurulması; açılma və həmləyə keçmə zamanı düşməne zərər vurulması; düşmənin hücumunun dəf olunması; tutduqları rayonların və dayaq məntəqələrinin əldə saxlanması; düşmənin müdafiənin dərinliyinə soxulmasının qarşısının alınması və onun darmadağın edilməsi; onun taktiki hava desantının, aeromobil və təxri-

bat-kəşfiyyat qruplarının, qanunsuz silahlı birləşmələrinin məhv edilməsi hesab edilir.

Tabor əvvəlcədən, hələ müharibə başlamamış müdafiəni hazırlaya və ya döyüş fəaliyyətləri aparılan zaman müdafiəyə keçə bilər. Müdafiə bilərəkdən və ya məcburi tətbiq edilə bilər.

Müdafiə düşmənlə təmas olmayan və ya onunla bilavasitə təmas şərtlərində uzun müddətdə və ya qısa vaxtda hazırlana bilər.

Tank taboru briqadanın birinci və ya ikinci eşelonunda, təminat zolağında və ya ön mövqedə müdafiə olunmaqla, ümumqoşun ehtiyatını təşkil edə və ya desant əleyhinə ehtiyatda ola bilər. Döyüşdən çıxma və geri çəkilmədə tabor aryerqard, bölük isə baş (arxa, yan) səfər zastavası və ya örtmə bölmələri qismində fəaliyyət göstərmək üçün təyin edilə bilər.

Motoatıcı briqadanın (alayın) tank taboru, motoatıcı taborların gücləndirilməsi üçün tətbiq edilə, qüvvələrinin bir hissəsi ilə ümumqoşun ehtiyatı, eləcə də ikinci eşelon ola bilər.

Tank taborunun motoatıcı bölüyü, tank bölüklərinin gücləndirilməsi üçün istifadə olunur. O həmçinin müstəqil şəkildə, birinci mövqedə və ya təminat zolağında (ön mövqedə) müdafiəni tutaraq fəaliyyət göstərə bilər.

MÜDAFİƏNİN APARILMASI

Düşmənin hücumu başlamasına qədər növbətçi atəş vasitələri, ehtiyat və müvəqqəti atəş mövqələrində yerləşir, düşmənin kəşfiyyat aparmağa, mühəndis maneələrində keçidlər açmağa və yaxud müdafiənin dərinliyinə soxulmağa çalışan, həmçinin alçaqdan uçan təyyarə və helikopterlərə atəş açmağa cəhd göstərən, ayrı-ayrı qruplarını

edilir. Düşmən təminat zolağına yaxınlaşdıqda hücumun dəf edilməsinin atəş hazırlığı başlayır. Təminat zolağında fəaliyyət göstərən bölmələrin mühəndis maneələrindən buraxılması bu istiqamətlərdə müdafiə olunan bölmələrin himayəsi altında ön mövqeyin qabağında saxlanılmış keçidlər vasitəsilə yerinə yetirilir. Çəkilmiş (buraxılmış) bölmələr təyin olunmuş rayon-

məhv etmək üçün daim hazır vəziyyətdə dururlar. Bundan başqa onlar tərəfindən, düşmənin öz dayaq məntəqələrində hərəkətlərinin qarşısı alınmalı və onlar tərəfindən mühəndis işlərinin yerinə yetirilməsinə yol verilməməlidir.

Snayperlər zabitləri, snayperləri, müşahidəçiləri, atəş vasitələrinin heyətini və düşmənin digər hədəflərini məhv edir. Qalan bölmələr, düşmənin həmləsini dəf etməyə daim hazır olmaq şərtilə, mövqələrin mühəndis təchizatını təkmilləşdirir, döyüş hazırlığı üzrə məşğələlər, silahlara və hərbi texnikaya texniki xidmət, həmçinin şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlər keçirirlər.

Tabor komandirinin göstərişlərindən və vəziyyətdən asılı olaraq şəxsi heyətə istirahətin verilməsi, bölük komandirinə həvalə edilir. İstirahət edən şəxsi heyət, həyəcan signalı ilə öz yerlərini tutmağa hazır vəziyyətdə olmaq üçün səngər və atəş vasitələrinin yaxınlığında olan sığınacaqlarda yerləşir. Sığınacaqların yanında təyin olunmuş signal ilə bütün istirahət edənləri xəbərdar edərək mövqelərə çağırmaq üçün müşahidəçilər qoyulur.

Dərindən irəliləyərək hücumu keçərkən düşmən hücumunun dəf edilməsi, təminat zolağında müdafiənin aparılması ilə başlayır. Kəşfiyyatla döyüş aparən düşmən bölmələrinin həmləsi, ön mövqeyi müdafiə edən bölmələr tərəfindən dəf

lərə çıxır və onları göndərən komandirlərin göstərişi ilə fəaliyyət göstərilir. Mühəndis maneələrindən açılmış keçidlər bağlanır.

Düşmənin ön bölmələrinin həmləsi döyüş mühafizəsi və birinci eşelon bölmələri tərəfindən dəf edilir. Düşmənin kiçik qrupları və kəşfiyyat bölmələri, döyüş mühafizəsinin qəfil atəşilə məhv edilir. Döyüş mühafizəsi mövqələrinin əldə saxlanması uğrunda döyüş zamanı, tabor komandiri öz komanda-müşahidə məntəqəsini irəli çəkir və onu birinci eşelon bölüklərindən birinin dayaq məntəqəsində yerləşdirir və oradan döyüş mühafizəsinin döyüşünə rəhbərlik edir, əlavə verilmiş və dəstəkləyən artilleriya atəşilə müvəqqəti atəş mövqələrindən dəstəkləyir.

Düşmənin üstün qüvvələri döyüş mühafizəsinin mövqələrinə yaxınlaşdıqda, təkə təyin olunmuş taqımın ştat vasitələrinin atəşilə deyil, həmçinin müdafiənin ön xəttində tank bölüklərindən ayrılmış atəş vasitələrilə də məhv edilir. Döyüş mühafizəsi, təyin olunmuş atəş vasitələrilə qarşılıqlı əlaqədə, ilk növbədə düşmənin öndəki tanklarını və digər zirehli maşınlarını məhv edir. Taborun ayrılmış tankları, dəstəkləyən artilleriya, həmçinin yuxarı rəisin növbətçi atəş vasitələri, döyüş mühafizəsinə yandan keçməyə, cinahlara və arxasına çıxmağa cəhd edən düşmən tanklarını və piyadalarını məhv edir. Düşmənin əsas qüvvə və vasitələri taborun müdafiəsinin cəbhəsi önündə

açıldıqda, tabor komandiri yuxarı rəisin icazəsi ilə döyüş mühafizəsi komandirinə döyüşdən-çıxma və geriyəçəkilmə əmri verir, bundan sonra komanda-müşahidə məntəqəsinin yerini dəyişir.

Tağımın geriyə çəkilməsi artilleriya, birinci eşelon bölüklərin təyin olunmuş atəş vasitələrinin atəşi ilə qorunur və ərazi qatlarından, mühəndis maneələrindən və aerosol pərdələmədən istifadə etməklə mövqedən-mövqeyə həyata keçirilir. Geri çəkilən döyüş mühafizə taqımı bölüyün dayaq məntəqəsində mövqe tutur və ya taborun ehtiyatına çıxarılır.

Düşmən hücumunun atəş hazırlığının başlanması ilə şəxsi heyət zirehli obyektlərdə, səngərlərdə və başqa sığınacaqlarda gizlənərək, düşmənin həmlələrini dəf etməyə hazır olur. Növbətçi atəş vasitələri atəş açmaq üçün hazır vəziyyətdə saxlanılır. Bölmə komandirləri və müşahidəçilər öz yerlərində qalır, öz bölmələrinin və düşmənin fəaliyyətlərini müşahidəsini aparırlar.

Tabor komandiri, daim müşahidə apararaq, bölmələrə, artilleriyaya və digər atəş vasitələrinə, irəliləyən və hücum hazırlaşan düşmənin aşkar olunan yüksəkdeqiqlikli silahlarının, artilleriyasının, tanklarının, digər zirehli maşınların və piyadalarının məhv edilməsi üzrə tapşırıqları dəqiqləşdirir. Eyni zamanda, döyüş düzülüşündə boşluqların bağlanması, idarəetmə, atəş sisteminin və qarşılıqlı əlaqənin bərpası üzrə tədbirlər görür.

Yaranan boşluqların bağlanması üçün və təhlükəli istiqamətlərdə artilleriyanın atəşi cəmləşdirilir, zirehli qruplar, ikinci eşelon (ümumqoşun ehtiyatı) tam heyətlə və ya qüvvələrin bir hissəsi ilə irəli çəkilir. Düşmən müdafiənin ön xəttinə yaxınlaşdıqda taborun bütün atəş vasitələrinin atəşi ən yüksək gərginliyə gətirilir.

Müdafiə olunan bölmələr bütün atəş vasitələri ilə tankları və digər zirehli döyüş maşınlarını məhv edirlər. Tankları piyadalardan ayıraraq atəşlə, bölmələrin dayaq məntəqələrinin ön xəttinə soxulan piyadaları isə yaxın atəşlə və əlbəyaxa döyüşlə məhv edirlər. Döyüş hər səngər uğrunda aparılır.

Düşmənin səngərə və əlaqə yollarına yayılmasına yol verməmək üçün, orada əvvəlcədən hazırlanmış kirpilər, haçalar və digər daşınan

maneələr quraşdırılır. Zəruri olduqda, zirehli qrupun tərkibinə daxil olan tanklar və piyadaların döyüş maşınları aerosol pərdə altında və ya gizli yollardan istifadə edərək irəliləyə və öz dayaq məntəqələrində mövqələrini tuta bilirlər. Yəni üstü düşmənlə döyüş aparmayan ümumqoşun bölmələri, alçaqdan uçan düşmən təyyarələri və helikopterlərinin basqınlarını dəf edirlər. Komandir fasiləsiz olaraq vəziyyəti qiymətləndirir, öz qərarını və bölmələrinin (atəş vasitələrin) tapşırıqlarını dəqiqləşdirir. Zəruri olduqda tabor komandiri bölüklərin döyüş düzülüşünə irəliləyə çıxır.

Düşmən müdafiə rayonuna soxulduqda, tabor komandiri bütün vasitələrin atəşi və zirehli qrupların fəaliyyəti ilə onun cinaha və dərinliyə irəliləməsini dayandırmalı, soxulma sahəsində öz cinahlarını möhkəmləndirməli və düşməni atəşlə susdurmalıdır. Bundan başqa, o, düşmənin soxulma yerinə ikinci eşelon (ehtiyat) tanklarını atəş həddinə çıxarıla bilər.

Atəş pusquları düşmənin soxulmuş qüvvələrinin onlara yaxınlaşması zamanı tabor komandirinin əmri ilə və ya müstəqil olaraq qəflətən atəş açırlar. İlk növbədə idarəetmə maşınları, tanklar və digər zirehli maşınlar məhv edilir, düşmənin sağ qalan tanklarını və piyadasını əlverişli olmayan istiqamətə və ya əvvəlcədən hazırlanan minapartlayıcı maneələrə doğru hücum etməyə vadar edirlər.

Düşmənin üstün qüvvələrinin müdafiənin dərinliyinə soxulma istiqamətində tabor əks-həmlə keçirmir, lakin inadla müdafiə olunur. Qonşu tabor ilə qovuşuğa soxulan düşmən qonşularla qarşılıqlı əlaqədə, bütün vasitələrin atəşi ilə, vəziyyətin əlverişli şərtlərində isə, qətiyyətli əks-həmlə ilə məhv edilir. Onun keçirilməsindən sonra tabor komandiri dərhal müdafiənin bərpasına başlayır və yenidən atəş sistemini təşkil edir. Birinci eşelon bölüklərində böyük itkilər olduqda, ön xətdə müdafiə əks-həmlə aparacaq bölmələrlə təşkil olunur, birinci eşelon bölmələri isə ehtiyata çıxarılır.

Həmlənin dəf edilməsindən sonra, tabor komandiri tez bir zamanda atəş sisteminin, dağıdılmış fortifikasiya qurğularının və mühəndis maneələrinin bərpası, raket və sursat ehtiyatlarının tamamlanması üçün tədbirlər görür, sıradan çıx-

mış hərbi texnika və silahların bərpasını, yaralıların, xəstələrin və hərbi əsirlərin, həmçinin ağır psixi döyüş zədəsi almış hərbi qulluqçuların təxliyyəsi üzrə hazırlığı təşkil edir. O, döyüşün nəticələri barədə böyük rəisə məruzə edir.

Əgər düşmən müdafiə rayonunu ötüb keçibsə, tabor dairəvi müdafiəni təşkil edir və tutduğu mövqeləri saxlamaqda davam edir. Atəş vəsaitlərinin bir hissəsi təhlükəli istiqamətə yerdəyişmə edilir. İkinci eşelonun böyük komandiri vəziyyəti həmişə bilməli, onun dəyişilməsini izləməli və birinci eşelon böyük komandirləri, dəstəkləyən artilleriya ilə daim əlaqədə olmalıdırlar.

Soxulmuş düşmən ilə cinahlarda döyüş aparən bölmələr, tutduqları mövqeləri əldə saxlayır, cinahlar tərəfə hücumun inkişafına yol vermir və əks-həmlənin keçirilməsi üçün briqadanın ikinci eşelonunun çıxışını, açılmasını təmin edirlər. Əgər düşmən desantı enməyə, toplanmağa və həmlə obyektinə doğru hərəkətə başlamağa müvəffəq olmuşsa, tabor düşməyə doğru tez irəliləyir, atəş pusqularının və səfər mühafizəsinin fəaliyyəti ilə onu buxovlayır və zərər vurur, əsas qüvvələr ilə üzbəüz döyüşdə desantın məhvinə tamamlayır. O halda ki, düşmən desantını hərəkətdən məhv etmək mümkün olmadı, tabor öz aktiv fəaliyyəti ilə onu buxovlayır, bütün vasitələrin atəşi ilə zərər vurur və qısa hazırlıqdan sonra düşməyə yenidən həmlə edir, onu məhv edir və ya tutduğu rayonda desantı təcrid edir və yuxarı rəisin vasitələri ilə darmadağın olunmasını təmin edir.

Düşmən desantının məhv edilməsindən sonra, tabor yeni desantların məhv edilməsi və ya digər tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazır vəziyyətdə təyin olunmuş rayona irəliləyir.

MÜDAFİƏNİN PLANLANMASI

Müdafiənin planlanması digər əməliyyatda olduğu kimi, vəzifə almaq və ya vəziyyətdən nəticə çıxarmaqla başlanır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün lazımı tapşırıqlar vəzifənin təhlil edilməsi ilə meydana çıxarılır. Komandir tapşırıq aldığı zaman tabeliyindəkilərə ilkin əmr verir.

Birinci vəzifə olaraq vəziyyətin qiymətləndirilməsi və hazırlanması, bundan sonra əməliyyat planı, əmrlərin hazırlanması və müdafiənin qu-

rulmasında istər qərargah, istərsə də komandir tərəfindən nəzərə alınması lazım olan zəruri amillər dayanır.

Müdafiənin planlanmasında ilk mühakimə vəzifədir. Vəzifə, müdafiə olunacaq bölgəni aşkar edir və vəzifənin yuxarı komandirin ümumi planı nöqtəyi-nəzərindən təhlil edilməsi lazım gəlir. Geniş bir cəbhənin müdafiə vəziyyətində olan komandirlər cəbhələrindəki boşluqları qəbul etmək məcburiyyətində qalırlar. Ərazini tərketmə imkanı çox olmayan dar bölgələr elastikliyi azaldır. Bu kimi bölgələri müdafiə etmək üçün komandirin olduqca irəlində döyüş aparması lazımdır. Dar cəbhələr və dərin bölgələr müdafiənin elastikliyi artırır və səylərin toplanmasını asanlaşdıraraq güclü bir müdafiənin təşkilinə imkan verir. Komandir, müdafiəni planlaşdırarkən sonrakı vəzifələri də nəzərə alır.

Müdafiənin planlanmasında ikinci mühakimə düşməndir (düşmənin taktikası, təchizatı, imkan və qabiliyyətləri və ehtimal olunan fəaliyyət tərzləridir). Müdafiə aparən komandirlər planlarında və bölgələrində düşmənin faydalana biləcəyi zəif tərəfləri araşdırmalı və zəif tərəflərə qarşı tədbirlər görməlidirlər. Komandirlər ehtimal olunan düşmən hədəflərini və bu hədəflərə aparən yaxınlaşma istiqamətlərini üzə çıxarmalıdırlar. Eşelonlar halında tərtiblənmiş düşməndən müdafiədə, komandirlər gücləndirmə eşelonlarının nə qədər vaxt ərzində hücum edə biləcəyini də bilməlidirlər.

Müdafiənin planlanmasında üçüncü mühakimə ərazidir. Müdafiə olunan qüvvə düşmənin irəliləmə sürətini azaldan və ya düşmən qüvvələrinin ağırlıq mərkəzi obyektini və ya əməliyyatını gücləndirən ərazi xüsusiyyətlərindən faydalanmalıdır. Müdafiə olunan tərəf hücum edən qüvvələrə yaxınlaşma istiqamətində, ən təhlükəli vəziyyətə saldığı nöqtələrdə hücum etməlidir. Mühüm əraziyə nəzarət edilməsi müdafiənin müvəffəqiyyəti üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Bəzi ərazi sahələri, müdafiə olunan tərəfin onu itirəcəyinə əhəmiyyət verməməsi müqabilində əhəmiyyətli (qəti nəticəni müəyyənləşdirici) ola bilər. Qəti nəticəni müəyyənləşdirici ərazi ən çox briqada və daha aşağı səviyyələrdə müzakirə mövzudur. Briqada komandirləri bu ərazini müdafiə planının

mərkəz nöqtəsi kimi hazırlamaladırlar.

Dördüncü mühakimə, düşmən qüvvələrinə nisbətə müdafiə olunan qüvvələrin döyüş qabiliyyəti və mühafizə olunmalarıdır. Tank və mexanizə birliklərin əməliyyat sahəsində topçu atəşi altında belə, ən az itki ilə irəliləyə bilmələri müqabilində belə piyada birlikləri bir imkan sahibi deyillər. Piyada birliklərinin döyüşə girdikdən sonra ilk mövqeləndirildikləri yerdə qalmaları və mövqeyə girmələri lazım gəlir.

Müdafiənin planlanmasında beşinci mühakimə vaxtdır. Müdafiədə kəşfiyyat ilk və sonrakı mövqələrin hazırlanması, manevrin və atəşlərin möhkəmləndirilməsinin və maddi-texniki təminat dəstəyinin koordinə edilməsi üçün vaxt lazımdır. Vaxt azlığı komandirin normadan daha böyük bir ehtiyat qüvvəsini əldə saxlamasına səbəb ola bilər.

Bir müdafiə planı aşağıdakılardır:

- a) taktiki tərtiblənmə planı (işğaletmə planı);
- b) atəş dəstəyi planı;
- c) gecikdirmə planı;
- ç) hava sahəsinə nəzarət planı;
- d) istehkam planı;
- e) rabitə və radioelektron mübarizə planı;
- ə) döyüş xidmət dəstəyi planı (təşkilati plan);
- f) əks-hücum planı.

Taktiki tərtiblənmə planı (işğaletmə planı) müdafiə bölgəsindəki birliklərin döyüş üçün təşkilatlanmasını, eşelonlaşdırılmasını və ərazinin müdafiəyə hazırlanmasını əhatə edir.

Müdafiə olunan tərəf müdafiə planının hazırlanmasından əvvəl müdafiə mövqələrinin kəşfiyyatını aparır və onları seçir. Müdafiə mövqeyinin kəşfiyyatı və seçilməsi üzərində döyüşün qəbul ediləcəyi mövqe müdafiənin məqsədinə uyğun olmalı və müdafiənin müvəffəqiyyətini təhlükəyə məruz qoymamaq üçün yerinə yetiriləcək manevri asanlaşdırılmalıdır. Müdafiə mövqeyi, düşməni cəbhədən hücumla və ya vaxt itirə biləcəyi bir əməliyyata məcbur etməlidir. Çatılmadan keçiləbilən mövqeyin müdafiə dəyəri yoxdur. Düşməne yaxınlaşma istiqamətinin yanına düşən bir mövqe ancaq düşməni oranı aşkar etmək və ya yandan dolanıb keçməkdən çox, istiqamət dəyişdirərək bütün qüvvələri ilə bu mövqeyə hücum etməyə məcbur olduğu halda təsirli

olur.

Mövqeyin kəşfiyyatı vəziyyət və vaxtın əlverişliliyi nisbətində təfsilatlı olur. Bu kəşfiyyat düşmənin hücum etmək məcburiyyətində qalacağı və müdafiə olunan qüvvələrin tərtiblənməyə ərazinin öyrənilməsinə əhatə edir. Düşmənin hücum etmək məcburiyyətində qalacağı ərazinin öyrənilməsi düşmənin gözlənilən toplanma bölgələri, topçusunun mövqeləndiyi yerlər, tank birliklərinin hücumu üçün münasib ərazi və əsas hücum üçün ən münasib bölgə haqqında dəyərli məlumatlar verir. Müdafiə olunacaq ərazini seçərkən mühüm ərazinin yararsız yerlərini, müşahidə və atəş sahələrini, örtü və maskalanma, təbii əngəllər və yaxınlaşma istiqamətləri öyrənilir. Mühüm ərazinin yararsız yerləri ilə birlikdə, yaxınlaşma istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi, birliklərin yerləşməsindəki qədər atəş dəstəyinin planlanmasının və müşahidə vasitələrinin tətbiqinin də əsasını təşkil edir. Korpus səviyyəsində əsas yaxınlaşma istiqaməti heç olmasa bir düşmən diviziyasının, briqada səviyyəsində bir əsas yaxınlaşma istiqaməti, heç olmazsa bir düşmən alayının əsas elementlərinin sərbəst manevr etmələrinə imkan verən bir istiqamətidir. Bu kəşfiyyatlara istinad edərək, komandir əsl müdafiə xəttinin keçəcəyi yer, topçudan və digər dəstək silahlarından istifadə, birliklərə bölgələrin təyin edilməsi, ümumi ehtiyat qüvvəsi və yerləşəcəyi yer, düşmən tank birliklərinin hücumlarından və digər quru qoşunlarından müdafiə və mühafizə üçün digər lazımlı tədbirlər haqqında qərar verir.

Ərazinin müdafiəsi, müdafiə olunacaq bölgədəki ərazi də, düşmənin görərək və görməyərək açacağı atəşlərdən gizlənməni təmin edəcək və hərəkətlərini yubadaraq müdafiəni asanlaşdıracaq şəkildə hazırlanır, atəş təsirini artıran tədbirlər həyata keçirilir. Daha sonra çöl möhkəmləndirməsi ilə birlikdə maskalanma aparılır. Müşahidə, atəş sahələri və maskalanma təmin edildikdən sonra müxtəlif müdafiə obyektlərinin və əngəllərin hazırlanması və təkmilləşdirilməsinə, təminat maddələri ilə ehtiyatlar üçün yaxınlaşma yollarının hazırlanmasına başlanılır.

Atəşlərin planlanması: atəşlər, düşməni imkan daxilində öncədən təsirli atəş altına almaq, müdafiə mövqələrinə yaxınlaşdıqca artan atəş təsi-

rində saxlamaq, mövqeyə girdikdə düşməni atəşlə məhv etmək məhdudhədəfli əks-hücumları və aktiv qarşı qoymaları dəstəkləmək üçün planlanır.

Nüvə silahlarından istifadə etmə səviyyəsi artıqca, müdafiə əməliyyatında atəşlərin nisbi əhəmiyyəti də artır. Atəşlər düşməni erkəndən atəş altına alacaq şəkildə planlanmasına rəğmən, bəzi hallarda böyük ölçüdə basqın, vahimə yaratmaq üçün düşməne bir müddət atəş açılmaya bilər. Düşməni uzaq məsafədən atəşə tutmaq və ya ona bir müddət atəş açmamaq vacib məsələdir və hər vəziyyətdə buna komandir qərar verir. Atəşlər düşmənin atəş dəstəyi vasitələrinə, ehtiyatlarına, idarəetmə-nəzarət, maddi-texniki təminat obyektlərinə və təmas vəziyyətində olan birliklər düşmənin əməliyyat gücünü təşkil edən bütün elementlərə qarşı planlanır.

Müdafiənin planlanmasında nəzərə alınacaq xüsusiyyətlər:

1) Yuxarı komandirin niyyət və məqsədi. Tabor komandiri briqada komandirinin niyyət və məqsədini tam şəkildə başa düşməli və tabor tapşırığını bir bütöv kimi qəbul edib ona görə nizamlamalıdır. Briqada komandirinin taborun briqada müdafiəsində tapşırığını açıqlayan təfərrüatlı əmri yazılı və ya şifahi olaraq bildirilir. Bu niyyət, məqsəd və açıqlanan tapşırığın tam olaraq aydınlaşdırılması üçün təşəbbüsün taborə verilməsi lazımdır. Beləliklə, tapşırığın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi təmin edilir. Tabor komandiri bütün hallarda öz niyyət və məqsədini tabeliyindəki birliklərinə bildirir.

Tabor komandiri bölük komandirləri ilə birlikdə ərazidəki müdafiə xəttinin vacib nöqtələrini öyrənməlidir. Əgər bu mümkün deyilsə, tabor komandiri ən azından tabeliyində olanlardan məruzələri qəbul etməlidir. Bu, tabelikdəkilərin tabor komandirinin niyyət və məqsədini başa düşməsinə və müdafiənin müdafiə planına uyğun bir şəkildə aparılmasının təmin edir. Briqada komandiri ən azı aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- a) əməliyyat sahəsinin kəşfiyyat baxımından hazırlanmasını;
- b) taborun döyüş gücünü;
- c) əks-hücum planı və ehtiyatın yerini;

ç) düşmənin nüvə və kimyəvi silahlarına qarşı həssaslığını;

e) qüvvə nisbətlərinin (atəşlər, əngəllər, REM, hava qüvvələri və s.) istifadə edilməsini;

ə) hər bir fəaliyyət tərzini canlı qüvvə və maddi-texniki təminat baxımından dəstəkləmə imkanını;

f) bölüklərin təlimini, mənəvi vəziyyəti və döyüş təcrübəsini.

Taborun döyüş gücü. Tabor komandiri quruluşunda olan və tabeliyinə verilən döyüş və döyüş dəstəyi birliklərinin bu andakı döyüş güclərinə nəzarət etməli, düşmənin kütləvi məhv etmə və silah sistemlərinin, canlı qüvvəsinin tamlaşdırılmasını, xüsusilə piyada birliklərinə tapşırıqların müvafiq qaydada verilməsini təmin etmək üçün yaxından təqib və nəzarəti həyata keçirməlidir.

Əks-hücum planı və ehtiyat. Tabor tərəfindən əngəllərin, radioelektron mübarizə, aldatma və atəş dəstəyindən istifadə edilməsi hücum edən birliklərin əməliyyat meydanında bütün gücünü bir anda və bir yerdə toplamasına mane olur. Bu tədbirlər düşmənin səhv etməsinə, gücünün səpələnməsinə şərait yaradar və hücum sürətinin davam etdirilməsinə mane olur. Taborun müdafiə planı əks-hücum planlarını da özündə əks etdirir. Düşmən qüvvəsinin aşkar edilən yanları və gerisi tamamilən aşkara çıxdığı məlum olduqdan sonra, əgər mümkünsə, müəyyən bir vaxtda düşməne arxadan və yanlardan hücum edilir.

Briqada komandirinin müdafiə əsnasında verəcəyi ən vacib qərar ehtiyatın əməliyyata yeridilməsi qərarıdır. Ehtiyatın döyüşə girməsi, komandirin əməliyyata təsir edə biləcəyi ən təsirli qərardır. Ehtiyat döyüşə yeridildikdən sonra briqada qəti nəticəli döyüşə girir və dəstəyin ilk növbədə bu birliklərə verilməsi lazımdır. Briqada komandiri planlamanın əvvəlində ehtiyatın böyüklüyü, tərkibi və tapşırığı haqqında qərarlar verir. Ehtiyatın əsas məqsədi hücum əməliyyatı ilə təşəbbüsü yenidən ələ almaqdır. Ehtiyat əsas etibarilə düşmənin yanlarına və gerisinə əks-hücumlar təşkil edib, pozucu hücumlar və taktiki axınlar icra edərək təşəbbüsü ələ alır. Ehtiyatın əsas tapşırıqları aşağıdakılar ola bilər:

- a) girmələrin qarşısını almaq;
- b) girməyə nail olan düşmən birliklərini təzyiq altında saxlamaq;
- c) düşmənin geri və yan bölgələrə qarşı təhlükələrini önləyəcək tədbirlər görmək;
- ç) əməliyyatın sona qədər davam etdirilməsi üçün tələfata uğrayan birlikləri dəyişdirmək.

Lazımi qədər ehtiyat qüvvəsi yoxdursa, komandir tabor-tapşırıq qüvvələrinin ehtiyatlarından istifadədən əvvəl icazə almalarını tələb edə bilər. Komandir ayrılıqda bu ehtiyat birliklərinin yerlərini təyin edə bilər. Komandir əməliyyat gücünün təqribən 1/3-ni ehtiyata ayırmalıdır. Vəzifə, düşmən, ərazi və hava, mövcud qüvvələr, vaxt, böyük və kiçik bir ehtiyatın ayrılı biləcəyini müəyyən edir və ehtiyat əməliyyata girənə qədər məskalanmış mövqedə qalmalıdır. Bununla da ehtiyat düşmən hücumlarından qorunmuş olur və əməliyyata girdikdə düşməyə zərbə və şok təsirlərini artırır.

Komandir ehtiyatını döyüşə yeritdiyi zaman yeni bir ehtiyat qüvvəsi yaradır. Bu, komandirin döyüş birlikləri ilə əməliyyata təsiretmə qabiliyyətini qoruyub saxlamasını təmin edir. Bəzi hallarda kiçik bir ehtiyat qüvvəsi belə döyüş tarazlığının dəyişməyə səbəb ola bilər.

Tabor komandiri öz ehtiyatı üçün əks-hücum planlarının icrasına başlamaq məqsədilə əməliyyat sahəsinin kəşfiyyat baxımından hazırlanması əsasında təkmilləşdirilən qəti nəticə yerlərindən istifadə edir. Məşqlər gecə və gündüz olmaqla, mümkün olan ən aşağı ešelona qədər yerinə yetirilir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri hal-hazırda atəşkəs rejimi şəraitində müdafiə əməliyyatları aparır. Qoşunlarımızın uzun müddətli müdafiə şəraitində döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirmələrinə baxmayaraq, əsas vəzifəmiz Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və Ermənistanın silahlı təcavüzünə son qoymaq məqsədilə düşmən qüvvələrini darmadağın edərək, əks-hücumla işgal edilmiş əraziləri azad etməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. II hissə. Bakı, 2014
2. KKT 194-5. Bakı, 2004

РЕЗЮМЕ ВЕДЕНИЕ И ПОДГОТОВКА ОБОРОНЫ Э. АЛИЕВ

Проведенных исследований показывает что, при подготовке к бою выполнению конкретной боевой задачи, качественно проведенные тренировки и занятия обеспечивают современно и эффективно выполнить данную боевую задачу.

SUMMARY THE PREPARATION AND PLANNING OF THE DEFENCE E. ALIYEV

The result of the investigation shows that it provides the execution qualified training according to the concrete tasks, and timely and effective implementation of the task which is executed during the preparation of units.

BRIQADA HÜCUMUNDA KƏŞFİYYATIN TƏŞKİLİ

Mayor Elsevər HACIYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: kəşfiyyat, hücumda kəşfiyyat, kəşfiyyatın aparılması, döyüş əməliyyatları.

Ключевые слова: разведка, разведка в наступлении, ведение разведки, боевые операции.

Keywords: reconnaissance, reconnaissance in attack, conducting of reconnaissance, combat operations.

Hücum – hərəkətdən, yaxud düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən yerinə yetirilə bilər. Əgər hücum nüvə silahının tətbiqi ilə aparılırsa, əsas üsul hərəkətdən hücumdur. Briqadanın müdafiə olunan düşmənlə hücumu, onun aparılma üsulları və şəraitindən asılı olmayaraq döyüşün çox diqqətlə təşkilini və qoşunların hazırlığını tələb edir. Hərəkətdən hücum gözləmə rayonundan, bəzən isə qoşunlar dərinlikdən irəliləyərkən marşdan yerinə yetirilir. Müharibənin əvvəlində hücum, həmçinin daimi dislokasiya yerlərindən (həyəcan siqnalına görə cəmləşmə rayonlarından) edilə bilər.

Briqadanın döyüş düzülüşünə açılması ilə marşdan, hərəkətdən hücumla keçməsi düşmənlə müdafiəsi nüvə silahının zərbələrinə məruz qaldığı hallarda və aralıq xətlərin yarılması zamanı yer ala bilər. Briqada müdafiə olunan düşmənlə onunla bilavasitə təmas vəziyyətindən, zəruri yenidən qruplaşmadan sonra, adətən müdafiə mövqeyindən hücum edir. Əlverişli şəraitlərdə briqada düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətində hücum üçün dərinlikdən birinci ešelona doğru irəliləməklə çıxış vəziyyəti ala bilər. Briqadanın hücumla keçmə üsulları müxtəlif olduğu üçün kəşfiyyatın təşkilinə və aparılmasına müxtəlif yanaşmaları tələb edir. Belə ki, hərəkətdən hücum edərkən briqada qərargahı hər şeydən əvvəl kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin düşmənlə bila-

vasitə təmas xəttinə doğru irəliləməsini və onların qarşıda əməliyyatlar zolağında açılmasını, eləcə də, kəşfiyyat informasiyasının irəlidə fəaliyyət göstərən qoşunlardan (I ešelon bölmələrindən) alınmasını təşkil etməlidir. Hərəkətdən hücum başlanana qədərki kəşfiyyat bir qayda olaraq, məhdud müddətdə və məhdud vasitələrlə təşkil olunur.

Daimi dislokasiya yerlərindən, (siqnalına görə cəmləşmə rayonlarından) həmçinin hərəkətdən hücumla hazırlanan briqadada kəşfiyyatın öz xüsusiyyətləri var. Kəşfiyyat qüvvə və vasitələri korpus (ordu) qərargahında işləyib hazırlanmış müəyyən plana (qrafikə) görə və müvafiq siqnal-larla açılırlar. Döyüş əməliyyatları başlanana qədər kəşfiyyat orqanlarının düşmənlə mövqeyinə girmək (dövlət sərhədini pozmaq) ixtiyarları yoxdur. Bundan əlavə, sərhəd zonasındakı sülh dövrü üçün xarakterik olan rejimə riayət olunmasına böyük əhəmiyyət verilir.

Bütövlükdə briqadanın hücum başlayana qədər kəşfiyyatın təşkilinə və aparılmasına, döyüş əməliyyatlarının aparılması şəraitində hərəkətdən hücum zamanından daha çox vaxtı ola bilər. Hücumla düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən keçərkən, onun qüvvə və vasitələri artıq hərəkətə gətirildiyindən, kəşfiyyat üçün daha əlverişli şərait yaranır, o, məhdudiyyətsiz aparılır və diviziya (alay) qərargahı düşmənlə qruplaşması haqqında müəyyən məlumatlara, eləcə də qarşıda olacaq hücumun maraqları baxımından kəşfiyyatın təşkilindən və aparılmasından ötrü daha çox vaxta malik olur. Bununla belə, müdafiə döyüşü maraqları baxımından kəşfiyyat aparandan kəşfiyyat orqanlarının bir hissəsi briqadanın hücum zolağının hüdudları xaricində qala və lazım gələrsə, on-

(hissənin) kəşfiyyat rəisindən qarşıda olan hücum zolağında düşmən qruplaşması haqqında son məlumatları alan, onunla birlikdə müşahidə sistemini və briqadanın radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatı qüvvə və vasitələrinin yerləşdirilməsini təşkil edən briqada qərargahının kəşfiyyatçı zabiti (kəşfiyyat bölüyü, yaxud taqım komandiri) göndərilir.

Daimi dislokasiya yerlərindən (həyəcan siqnalı ilə toplanış rayonların-

dan) hərəkətdən hücum zamanı briqadanın kəşfiyyat qüvvə və vasitələri düzülüşə bir qayda olaraq, ordu qoşunlarının yuxarı qərargahından verilən müvafiq siqnallara görə himayə planına uyğun açılırlar.

Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum edərkən briqadanın kəşfiyyat rəisi zəruri sayda kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin qarşıda olan hücum zolağında yenidən qruplaşdırılmasını təşkil etməlidir. Sonradan kəşfiyyatın təşkili üzrə müvafiq tədbirlər müəyyən edildikcə, onun sözləri bütün kəşfiyyat növlərinin əlavə qüvvə və vasitələrinin hərəkətə gətirilməsi yolu ilə, eləcə də, fəaliyyətdə olan orqanlara kəşfiyyat tapşırıqlarının dəqiqləşdirilməsi (verilməsi) ilə artırılmalıdır.

Kəşfiyyatı təşkil edərkən briqada komandiri və qərargahı hücumun hazırlanması və aparılması dövrü üçün kəşfiyyat məqsədlərini, vəzifə və obyektlərini müəyyənləşdirməlidirlər. Metodikaya uyğun olaraq briqada komandiri kəşfiyyatın vəzifələrini müəyyən edərkən, hücumda briqadanın döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan düşmən haqqında məlumatların ümumi həcmi müəyyənləşdirməlidir.

Əsaslandırılmış qərar qəbul etmək üçün və hücum döyüşündə öz atəş vasitələrini effektiv tətbiq edərək qarşıda duran düşmənin darmadağın

ları yeni tapşırıqların yerinə yetirilməsinə yönəldə bilər.

Beləliklə, konkret vəziyyət şəraiti və seçilmiş hücum üsulu briqada komandirinin və qərargahın kəşfiyyatın təşkili və aparılması üzrə işinin həcmi, məzmun və qaydasını müəyyən edəcək.

HÜCUMUN HAZIRLANMASI ZAMANI KƏŞFİYYAT

Hücum kəşfiyyatın təşkili və aparılması ilə başlanılır.

Briqada qərargahı istənilən vəziyyət şəraitində, kəşfiyyatın təşkili üzrə digər tədbirlərin görülməsi ilə yanaşı, həm də döyüşün təşkilindən və aparılması üçün qarşı duran düşmən haqqında kəşfiyyat məlumatlarının çox sürətlə alınması məqsədilə zəruri sayda qüvvə və vasitələrin qısa müddətlərdə cəlb olunmasını təmin etməlidir.

Briqada hərəkətdən hücum edərkən kəşfiyyat rəisi döyüş tapşırığı ilə tanış olduqdan və düşmən haqqında əldə olan məlumatları qısa qiymətləndirdikdən və komandirin, yaxud qərargah rəisinin düşmən kəşfiyyatının aparılmasına icazə verməsindən sonra qarşı tərəfin qoşunlarının döyüş düzülüşləri qoşun, radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatı qüvvə və vasitələrini xəritə üzərində qeyd edir. Həmin qüvvə və vasitələrlə birlikdə, irəlidə fəaliyyət göstərən birləşmənin

edilməsi üçün komandir bilməlidir: düşmən qruplaşmasını, onun hissələrinin (birləşmələrin) nömrələnməsini, tərkibini, döyüş qabiliyyətini və fəaliyyət xarakterini; düşmənin nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinin (idarə olunan və idarə olunmayan reaktiv mərmilərin, nüvə artilleriyasının, eləcə də xüsusi silah növləri ilə təchizat və onların saxlanma məntəqələrinin) yerləşmə yerlərini; düşmən müdafiəsinin qurulma zolağını: ön xətdə, dayaq məntəqələrini, müdafiə rayonlarını və mövqələrin görünüşünü, onların mühəndis texniki cəhətdən hazırlanmasını, briqadanın tapşırıq dərinliyi boyu maneələrin, ələlxüsus nüvə fuqaslarının mövcudluğunu və mövqələrini, ərazinin keçilə bilmə dərəcəsini, su sədlərinin xarakterini və onları daha əlverişli keçmə sahələrini, müdafiənin güclü və zəif cəhətlərini, açıq cinahların və zəif müdafiə olunan sahələrin olmasını, müdafiənin ön xətti qarşısında və dərinliyində olan bütün silah növlərinin atəş sistemini, tank əleyhinə idarə olunan reaktiv mərmilərin, artilleriya və minaatanların atəş mövqələri rayonlarını, idarəetmə sistemini; komanda və müşahidə məntəqələrinin, rabitə qovşaqlarının, qoşun və silahların radio-texniki idarə vasitələrinin yerləşmə yerlərini.

Qarşıda duran hücumun maraqları baxımından düşmən haqqında zəruri informasiyanın ümumi həcmi müəyyənləşdirərək, briqada komandiri həmin informasiyanın onda olan məlumatlarla müqayisəsi əsasında, düşmən haqqında xəbərdar olduğu məlumatların hansı müddətə əldə edilməli olduğunu təyin edir. Həmin iş prosesində qəbul edilmiş qərara əsasən komandir, həmçinin onların nəzərdə tutulmuş atəş tələfatı dərəcəsindən asılı olaraq, ən mühüm düşmən obyektlərinin aşkara çıxarılma dərəcəsini müəyyənləşdirməlidir. Belə ki, əgər düşmən obyektində nüvə silahı ilə obyektin bütün elementləri tələfata uğradılırsa, onun aşkara çıxarılma dərəcəsi 100%-ə (1,0-a) yaxınlaşmalıdır. Obyektin bütün elementlərinin tələfatı nəzərdə tutulmadığı hallarda, aşkara çıxarılma dərəcəsi, tələfata uğradılacaq elementlərin miqdarının onların ümumi sayına nisbəti kimi müəyyənləşdirilir. Məsələn, düşmən qoşunlarının ikinci eşelon briqadasına aşağı gücdə üç nüvə zərbəsi endirmək qərarı qəbul olunmuşdur. Bu obyektə altıya yaxın tələfat elementi yerləşir.

Deməli, düşmən briqadasının aşkara çıxarılma dərəcəsi 0,5-ə (50%-ə) bərabərdir. Mühüm düşmən obyektlərinin aşkara çıxarılma dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinə qənaət etmək imkanı verir.

Döyüş əməliyyatları, yalnız adi silahdan istifadə etməklə aparılarkən, təkcə ayrıca obyektlərin deyil, həm də onun hazırlanmış müdafiəsinin yarma sahəsində müəyyən düşmən obyektləri qruplarının (atəş mövqələrinin, taqım dayaq məntəqələrinin, TƏ vasitələrinin, artilleriya və minaatan batareyalarının və s.) aşkara çıxarılma dərəcəsini müəyyənləşdirmək zərurəti yarana bilər.

Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum şəraitində, briqada onun haqqında daha çox məlumata və kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün daha çox vaxta malik olacaq və xeyli həcmdə kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirə biləcəkdir.

Beləliklə, kəşfiyyatın vəzifələrini müəyyən edərək, briqada komandiri yuxarıda sadalanan bütün şərtlər, xüsusiyyətlər və tələblər kompleksini nəzərə almalıdır.

Briqada komandirinin müəyyən etdiyi və yuxarı qərargah tərəfindən qoyulmuş kəşfiyyat tapşırıqları icraçılara çatdırılmazdan əvvəl bir qayda olaraq, konkretləşdirilməli, təfsilatlaşdırılmalı və mövcud kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin imkanlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu işi hər şeydən əvvəl, komandir tərəfindən müəyyən edilmiş kəşfiyyat tapşırıqlarını konkretləşdirib, təfsilatlaşdıran, ardıcılıqla həll olunan əsas və aralıq döyüş tapşırıqlarının maraqları baxımından onların yerinə yetirilmə növbəliliyini müəyyənləşdirən, kəşfiyyatın əsas səylərinin cəmləndirilməsinin zəruri olduğu istiqamətləri, rayon və obyektləri dəqiqləşdirən briqadanın qərargah rəisi görür. Bundan əlavə o, kəşfiyyatı aparılan obyektin mühümlüyündən və öz yerləşmə yerini dəyişmək qabiliyyətindən irəli gələrək həmin obyektlərin gözdən keçirilmə vaxtaşırılığını, eləcə də döyüşə hazırlaşarkən və onun aparılması gedişində fəaliyyət xarakterini müəyyənləşdirir.

HÜCUMUN GEDİŞİNDƏ KƏŞFİYYAT

Hücumun gedişində kəşfiyyatın əsas səyləri

vaxtında müəyyənləşdirilərək yönəldilməlidir: atəş hazırlığının nəticələri, düşmənin kütləvi-qırğın vasitələrinin yerdəyişməsi və yerləşmə yerləri, qoşunlarımızın irəliləməsinə mane ola biləcək müqavimət ocaqları, düşmən ehtiyatlarının (ikinci eşelonların) əks-həmlələri üçün irəliləmə istiqaməti və açılma xətləri, idarəetmə məntəqələrinin yerləri, dərinlikdə xətlərin olması, onların hazırlanma və qoşunlar tərəfindən tutulma dərəcəsi, maneə, dağıntı və əngəllərin xarakteri, ordu (taktiki) aviasiyasının yerdəyişmə rayonları, radiasiya, kimyəvi, bioloji və sanitarepidemioloji şərait. Göstərilən tapşırıqlar bütün kəşfiyyat qüvvə və vasitələri tərəfindən və qoşunların döyüş fəaliyyətləri ilə həll olunur.

Briqadanın müdafiə olunan düşməne hücumu onun təminat zolağının dəf edilməsindən, yaxud birinci eşelon ordu korpuslarının ön müdafiə rayonunun yarılmasından başlanıla bilər. İstənilən halda, kəşfiyyat briqadanın ardıcılıqla həll etdiyi döyüş tapşırıqlarının maraqları baxımından aparılır: düşmənin təminat zolağının dəf edilməsi və atəş hazırlığının aparılması; hücum edən briqada tərəfindən düşmən müdafiəsinin onun müdafiə olunan birinci eşelonu dərinliyində yarılması və briqada ehtiyatlarının mövqelərinə yiyələnmə (hücum edən briqada üçün – müdafiənin düşmənin müdafiə olunan hissələrinin birinci eşelon taborlarının müdafiə dərinliyində yarılması); korpus, bəzən isə yaxınlaşan korpus ehtiyatları birləşmələri ilə qarşılıqlı əlaqədə düşmənin darımağın edilməsi (briqada üçün – tabur ehtiyatlarının məhv edilməsi və yarmanın onun birinci eşelon briqadaların dərinliyində başa çatdırılması) məqsədilə düşmən müdafiəsinin onun briqadasının döyüş düzülüşü sıralanmasının bütün dərinliyində yarılması və hücumun dərinliyə, yaxud cinah tərəfə genişləndirilməsi.

Düşmənin təminat zolağında fəaliyyət göstərərək radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat dozorları radioaktiv və zəhərli maddələrlə zəhərlənmiş ərazi sahələrinin hüdudlarını müəyyən edir (dəqiqləşdirir), onları işarələyir və həmin sahələri dəf etmə, yaxud yandan ötür-keçmə yollarını axtarır tapırlar.

Mühəndis kəşfiyyat dozorları mühəndis maneələrinin yerləşmə yerlərini aşkarlayır, dağıntıların,

subasmaların, qalaq və yanğınların ölçülərini müəyyən edir, maneələrin mümkün yandan ötür-keçmə yollarını, maneələrdən keçidlərin və yerli inşaat materiallarının olmasını müəyyənləşdirirlər.

Kəşfiyyat orqanları düşmənin ön müdafiə rayonunun ön xəttinə yaxınlaşdıqda onlar dərhal onun kəşfiyyatına başlayırlar. Hücum edən qoşunlar təminat zolağını dəf edən vaxt, hava kəşfiyyatı ayrı-ayrı sahə və ya obyektlərin havadan müşahidəsi, yaxud yoxlama fotoçəkilişi üsulu ilə düşmənin ön müdafiə xəttinin kəşfiyyatını aparır. Alınmış məlumatlar kəşfiyyat rəisi tərəfindən yubadılmadan hissələrə (bölmələrə) çatdırılır.

Radio, radiotexniki, artilleriya və mühəndis kəşfiyyatı vasitələrinin təminat zolağının dəf edilməsi zamanı yerdəyişməsi onların həll etdikləri tapşırıqlara və texniki imkanlarına istinadən yerinə yetirilir. Ancaq bütün hallarda atəş hazırlığının effektiv aparılması üçün məlumatlar alınsın deyə göstərilən vasitələr qabaqcadan, düşmənin ön müdafiə xəttinin bilavasitə önündə açılmalıdır. Bu məqsədlə onların ön dəstələrin və avanqardların himayəsi altında və imkan daxilində onlarla eyni vaxtda irəliləməsi lazımdır.

Atəş hazırlığının effektiv aparılması baxımından məlumatları kəşfiyyat əldə edir: hücumun hazırlanması zamanı düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyəti şəraitində, təminat zolağı olduqda briqada hissələrinin (bölmələrinin) onu dəf etmələri əsnasında, habelə atəş hazırlığı aparılan vaxt. Hesab edilir ki, düşmən müdafiəsinin müvəffəqiyyətlə yarılmasının təmin olunması üçün həmlənin atəş hazırlığı dövründə onun nüvə basqını vasitələrini, artilleriya və minaatanlarını, HHM vasitələrini, idarəetmə məntəqələrini və radioelektron vasitələrini briqadanın bütün hücum zolağında və birinci eşelonun bölük (taqım) dayaq məntəqələrini yarma sahəsində və onun cinahlarında tam sıxlığı ilə susdurmaq (hədəflərin 25-30%-ni məhv etmək) zəruridir.

Briqadanın hücum zolağında, göstərilən obyektlərin (hədəflərin) təqribən 60-70 faizinin ola biləcəyi nəzərə alınaraq, briqadanın kəşfiyyat rəisi kəşfiyyat tapşırıqlarını obyektlərə görə bölüşdürəkən onların vurulma növbəliliyini nəzərə almalıdır. Belə ki, birinci atəş basqını gedində

artilleriya, düşmənin mümkün əks-hücumu boşə çıxarılırsın deyə, taktiki nüvə basqını vasitələrini, artilleriya və minaatan batareyalarını, idarəetmə məntəqələrini və radiotexniki vasitələrini məhv edir və susdurur. Məhz bu obyektlərin kəşfiyyatı, hələ briqada hücumunun hazırlanması, yaxud onun tərəfindən düşmənin təminat zolağının dəf edilməsi vaxtı birinci növbədə aparılmalıdır.

Ön xətdəki dayaq məntəqələrində atəş vasitələrinin və canlı qüvvənin susdurulub əzilməsinə gəldikdə isə o, birinci və ikinci atəş basqınlarında artilleriyanın atəş imkanlarından asılı olaraq başlana bilər. Amma dayaq məntəqələrində atəş vasitələri və canlı qüvvə daha əvvəl, hələ hücumun hazırlanması, yaxud onun ön xətdəki zirehli və digər mühüm hədəfləri artilleriya hazırlığının başlanğıcında düzünətuşlama atəşilə tələfata uğradılacağından, düşmənin müdafiə zolağının dəf edilməsi vaxtı aşkarlanmalıdır.

İkinci eşelon bölüklərinin dayaq məntəqələrinin tələfata uğradılması artilleriyanın atəş dəstəyinə keçməsi ilə davam etdirilir. Təxminən bu vaxtdan və ya atəş hazırlığının sonunda dəstəkləyici aviasiya briqada və korpus ehtiyatlarına zərbələr endirir. Deməli, həmin obyektlərin kəşfiyyatını, ya hücumun hazırlanması zamanı düşmənin təminat zolağı dəf edilərkən, ya da birinci növbəli kəşfiyyat tapşırıqları yerinə yetirildikdən sonra aparmaq lazımdır.

Atəş hazırlığı dövründə, artilleriyamızın atəşindən təhlükəsiz məsafədə yerləşən korpus kəşfiyyatının kəşfiyyat orqanları (ƏKD, KD, DKD), eləcə də briqadanın müşahidə sistemi və onun bütün kəşfiyyat orqanları düşmənin aşkarlanmış obyektlərinin təkrar kəşfiyyatı və ilk növbədə yarma sahəsi və cinahlarda yenilərinin aşkara çıxarılması məqsədilə kəşfiyyat aparmaqda davam edirlər. Eyni vaxtda sadalanan kəşfiyyat orqanları motoatıcı və tank bölmələri hələ həmləyə keçənə qədər artilleriya atəşi və aviasiya zərbələri ilə onun salamat qalmış dayaq məntəqələrini əzmək mümkün olsun deyə düşmənin canlı qüvvəsinin və atəş vasitələrinin tələfata uğradılma dərəcəsini müəyyən edirlər. Eyni zamanda, briqada komandiri, kəşfiyyat rəisi və digər qərargah zabitləri müşahidə, yaxud ön komanda məntəqəsində olaraq, şəxsi müşahidə ilə və müxtəlif

mənbələrdən alınmış məlumatları qiymətləndirməklə kəşfiyyatın nəticələrini müyyən edirlər.

Artilleriya kəşfiyyat bölmələri düşmənin fəaliyyətdə olan atəş vasitələrini və digər hədəfləri aşkarlayır, əgər tətbiq olunursa, nüvə, xüsusi silah zərbələrinin və artilleriya atəşinin nəticələrini müəyyənləşdirir, eləcə də onun atışına düzəliş verirlər. Atəş hazırlığı zamanı, atəşin yüksək intensivliyi ucbatından səsmetrik kəşfiyyat vasitələrindən istifadə çətinliyi nəzərə alınaraq, bu dövrdə artilleriya kəşfiyyatının optik vasitələri əsas rol oynayır.

Radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin köməyi ilə bundan əvvəl aşkarlanmış obyektlər dəqiqləşdirilir və yeni hədəflər aşkara çıxarılır. Bu zaman əsas diqqət, düşmən üçün nüvə və kimyəvi döyüş sursatı tətbiqini təmin edən artilleriyanın və digər vasitələrin aşkara çıxarılmasına ayrılır.

TƏQİB ZAMANI KƏŞFİYYAT

Təqib üz-üzə gəlmə döyüşünün, yaxud qoşunlarımızın hücumunun müvəffəqiyyətlə genişlənməsi nəticəsində, eləcə də düşmən qəsdən geri çəkildiyi halda meydana çıxa bilər. Belə şəraitdə, düşmən həmişə döyüşdən gizlicə çıxmağa və qoşunlarımızdan qəfildən aralanmağa çalışacaqdır. Odur ki, düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşmağa başlamasını vaxtında aşkara çıxarmaq vacibdir. Düşmən geri çəkilməyə, qoşunlarımızdan qəfil aralanmağa çalışsa da, onun geri çəkilməyə hazırlaşmasını sübut edən əsas kəşfiyyat əlamətləri olacaq bir sıra hazırlıq tədbirləri keçirmək məcburiyyətində qalacaqdır. Düşmənin geriçəkilmə niyyətlərinin və bunun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar konkret tədbirlərin vaxtında aşkara çıxarılması briqada komandirinə düşməne qətiyyətli təqib təşkil etmək və onu aparmaq imkanı verəcəkdir.

Əgər düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşması və geri çəkilməyə başlaması vaxtında aşkara çıxarılmazsa, qoşunlarımızın təqibə keçməsi də gecikə bilər. Bu, düşməne öz qoşunlarını mütəşəkkilliklə aralamaq, onların döyüş qabiliyyətini bərpa etmək və yeni, qabaqcadan hazırlanmış müdafiə xətləri və mövqelərində müqavimət təşkil etmək imkanı verəcəkdir.

Düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşmasının daha səciyyəvi əsas əlamətləri bunlar ola bilər: onların əsas qruplaşmasının tələfata uğradılması və yüksək radiasiya səviyyəli zonaların yaradılması məqsədilə hücum edən qoşunlarımızın birinci eşelon bölmə və hissələrinə yerüstü nüvə zərbələrinin endirilməsi, anbarların, təchizat məntəqələrinin, səhra hospitallarının və digər arxa hissələri və təsislərinin arxasına keçmə, arxada müdafiə xətləri və zolaqlarının tələsik hazırlanması və onların dərinlikdən yaxınlaşan, yaxud ön xətdən çıxarılan qoşunlar tərəfindən tutulması, müxtəlif hərbi obyektlərin, ayrı-ayrı yol sahələrinin və körpülərin, ön xəttə yaxın aerodromlarda qalxma-enmə zolaqlarının partladılması, rəbitə xətlərinin qırılması və ya dağıdılması, rəbitə qovşaqlarının dərinliyə aparılması, yerli əhalinin təxliyyəsi, ön xətdə (tərəflərin təmas xəttində) artilleriya, minaatan atəşinin və tufəng-pulyemyot atəşinin gücləndirilməsi, əks-həmlələrin daha çox, kiçik qüvvələrlə edilməsi.

Düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşma niyyətlərini və praktiki tədbirlərini vaxtında aşkara çıxarması, yalnız briqadanın, qonşu birləşmələrin (hissələrin) bütün kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin və yuxarı qərargahın uzlaşdırılmış və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində əldə oluna bilər.

Təqibin vaxtında və məqsədyönlü təşkil maraqlarından və geri çəkilən düşmənin müvəffəqiyyətlə darmadağın edilməsinin təmin olunması üçün kəşfiyyat bunları müəyyənləşdirməlidir: düşmənin əsas qüvvələrinin geri çəkilməyə hazırlaşmasını, onun başlanmasını, istiqamət və marşrutlarını, eləcə də onun marşrutunda kolonların qüvvə və tərkibini; aryerqardların qüvvəsini, tərkibini və fəaliyyət xarakterini; kütləvi-qırğın vasitələrinin yerdəyişməyə başlamasını və əsas qüvvələrin geri çəkilməsini təmin etmək üçün onların tətbiqə hazırlanmasını; dərinlikdə müdafiə xətləri və mövqelərinin hazırlanmasını və onların, düşmən qoşunları tərəfindən tutulmasını; ərazinin keçilə bilmə dərəcəsini, maneə və əngəllərin, ələlxüsus, təqib istiqamətlərində nüvə və kimyəvilərin olmasını və xarakterini; geriçəkilən düşmən qoşunlarının arxasına çıxaran ən qısa yolları; radioaktiv və zəhərli maddələrlə

zəhərlənmiş ərazi sahələrini, ehtiyatların dərinlikdən irəliləməsini, onların ehtimal olunan cəmləşmə rayonlarını və fəaliyyət xarakterini.

Düşmənin mümkün geri çəkilməsini qabaqcadan görməklə onun haqqında məlumatlar briqadada, birinci eşelon hissələrinin döyüşü, müşahidə, axtarışlar, pusqular kəşfiyyat qruplarının, kəşfiyyat (əlahiddə və döyüş kəşfiyyat) dozorlarının və düşmən arxasındakı kəşfiyyat dəstələrinin fəaliyyəti, eləcə də radiolokasiya, radio və radiotexniki kəşfiyyat vasitələrilə qoşun növlərinin və xidmətlərin kəşfiyyat qüvvə və vasitələri tərəfindən əldə edilir.

Lakin düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşması haqqında ilk məlumatlar bir də düşmənin geri çəkilməsindən əvvəlki döyüş fəaliyyətinin təmin olunması maraqları baxımından kəşfiyyat tədbirlərinin keçirilməsi nəticəsində əldə edilir, yaxud informasiya qaydasında yuxarı qərargahdan və qoşunlardan alına bilər. Belə ki, kəşfiyyat qrupları, kəşfiyyat dəstələri, kəşfiyyat, əlahiddə və döyüş kəşfiyyat dozorları düşmənin döyüş düzülüşləri yerində fəaliyyət göstərərək, onun fəaliyyətinə fasiləsiz göz qoymaqla, düşmən tərəfindən keçirilən geri çəkilməyə hazırlaşma, onun qoşunlarının geriçəkilmə başlanğıcı və istiqaməti, açıq cinahlar, himayə qoşunlarının döyüş düzülüşlərində aralıqlar və tərkibi ilə əlaqədar tədbirləri vaxtında müəyyənləşdirə bilərlər.

Düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşması haqqında məlumatları alaraq, briqadanın kəşfiyyat rəisi bu barədə dərhal öz komandanlığına və yuxarı qərargaha məruzə edir, tabelikdəki qoşunları və qonşuları məlumatlandırır və alınmış göstərişlərə uyğun, yaxud sərbəst olaraq, geri çəkilən düşmənin təqibi maraqları baxımından kəşfiyyatın gücləndirilməsi, habelə onun təşkil edilib, aparılması üzrə tədbirlər görür. Kəşfiyyat rəisi fəaliyyətdə olan kəşfiyyat orqanlarına tapşırıqları dəqiqləşdirir və ya onların söylərini kəşfiyyat aparılmasının digər istiqamətlərinə (sahələrinə) yönəldir; bəzi hallarda, kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin mövcud ehtiyatları hesabına, əsas etibarilə qoşun kəşfiyyatının yeni kəşfiyyat orqanlarını göndərir; radio, radio-texniki kəşfiyyat vasitələrinə tapşırıqları dəqiqləşdirir; ön dəstəyə və

əgər onun çıxarılması nəzərdə tutulursa, taktiki hava desantına kəşfiyyat üzrə döyüş sərəncamlarını hazırlayır.

Geri çəkilməyə hazırlaşan düşmən qoşunlarının tərkibini, qruplaşmasını, tapşırıqlarını və fəaliyyət xarakterini aşkara çıxarmaq məqsədilə, zəruri olduqda döyüşdə kəşfiyyat aparılır, cinahlarda və düşmənin döyüş düzülüşünün aralıqlarında kəşfiyyat fəallaşdırılır.

Mühəndis və kimya xidmətlərinin rəisləri ilə birlikdə, düşmənin təqib edilməsi nəzərdə tutulan marşrutların kəşfiyyatını təşkil edir, komandirə və qərargah rəisinə kəşfiyyatın təşkili ilə əlaqədar təkliflərini məruzə edir və yuxarı qərargaha kəşfiyyat üzrə sifariş hazırlayır.

Düşmən, qüvvələrin tam gərilməsi ilə fasiləsiz olaraq gündüz və gecə, istənilən hava şəraitində təqib edildiyindən, təqib zamanı kəşfiyyat, bunun nəzərə alınması ilə böyük dərinlikdə və geniş cəbhədə aparılır. Qoşun, mühəndis və kimyəvi kəşfiyyat orqanları təkcə düşmən qoşunlarının geri çəkilə biləcəyi əsas marşrutlara deyil, həm də paralel təqib edilmənin nəzərdə tutulduğu yollara göndərilməlidirlər.

Təqib əsnasında kəşfiyyat rəisinin əsas qayğısı əlavə kəşfiyyat orqanlarının (KQ, ƏKD, KD, DKD, KD) göndərilməsi və radio, radiotexniki, radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin vaxtında yerdəyişməsi, qoşun növləri və xidmətlərinin öz qoşunlarının təqib edən ön bölmələri ardınca kəşfiyyat səylərinin fasiləsiz artırılmasıdır.

Əlahiddə kəşfiyyat (kəşfiyyat və döyüş kəşfiyyat) dozorları və kəşfiyyat dəstələri kəşfiyyatın aparılması gedişində yollardan kənarında və paralel marşrutlarla düşmənin himayə qoşunlarını onlarla döyüşə girmədən yandan ötürüb keçməli və onların qüvvələrini, tərkibini və geriçəkilmə istiqamətlərini aşkarlamaq məqsədilə əsas kolonların cinahına çıxmalıdırlar. Yalnız ən əlverişli vəziyyətə kəşfiyyat dozorları və kəşfiyyat dəstələri geri çəkilən düşmənin qərargahlarına və ayrıca kolonlarına basqın edə, nüvə basqını vasitələrini məhv edə, pusqular qura, əsirlər və sənədlər ələ keçirmək üçün basqınlar hazırlaya bilər. Bəzi hallarda həmin kəşfiyyat orqanlarına düşmən arxasında yol qovşaqlarının, su sədl-

ərindən keçidlərin ələ keçirilməsi və onun geriçəkilmə yollarında digər mühüm obyektlərə yiyələnmə tapşırıqları həvalə oluna bilər ki, bu, düşmənin geri çəkilən qoşunlarını darmadağın etməyə kömək edəcək. Heç olmazsa bir mənbədən, geri çəkilən düşmən kolonları haqqında məlumat alaraq, kəşfiyyat rəisi həmin kolonları fasiləsiz müşahidənin təmin olunması üçün yeni kəşfiyyat orqanlarının səylərini onlara yönəltməli, yaxud fəaliyyətdə olan kəşfiyyat orqanlarının tapşırıqlarını dəqiqləşdirməlidir.

Təqibi yerinə yetirən diviziyadan kəşfiyyat qruplarını düşmən arxasının son dərinlik həddinə, geri çəkilən düşmənin əsas qüvvələrinin hərəkətinin daha çox ehtimal olduğu rayonlara göndərmək məqsədə uyğundur. Eyni vaxtda üç-dörd kəşfiyyat qrupu göndərilə bilər. Təqib 10-15 km/saat sürətlə aparılarkən, həmin qruplar sutka ərzində dəfələrlə dəyişdirilməli, əks təqdirdə, təqib edən hissələrin irəliləmə sürəti kəşfiyyat qruplarının, ələlxüsus piyada qaydada fəaliyyət göstərənlərin irəliləmə sürətindən xeyli artıq olacaqdır. Buna görə briqada kəşfiyyat qruplarının düşmən arxasına göndərilməsi üçün hər şeydən əvvəl bu məqsədlə korpus tərəfindən xüsusi olaraq ayrılan briqadanın korpus aviasiyası helikopterlərindən istifadə etmək zəruridir. Kəşfiyyat qruplarının düşmən arxasında fəaliyyət fasiləsizliyinin və təqibin gedişində onların vaxtında əvəz olunmasının təmin edilməsi maraqları baxımından, briqadada ehtiyatda daim fəaliyyətə hazır azı bir-iki kəşfiyyat qrupuna malik olmaq lazımdır.

Briqadanın düşmən arxasında təqib zolağında onun geriçəkilmə yolunda taktiki hava desantının çıxarılması nəzərdə tutulduğu halda, onun çıxarılma rayonuna onunla birlikdə yerə endikdən dərhal sonra onlar üçün təyin olunmuş rayon, yaxud istiqamətlərə çıxmalarından və geri çəkilən düşmənin və onun qabaqcadan hazırlanmış müdafiə xətləri və mövqelərində qoşunlarımıza müqavimətin təşkili üzrə fəaliyyətinin, kəşfiyyatının aparılması üçün əlahiddə kəşfiyyat dozorları, bəzən isə kəşfiyyat qrupları göndərmək məqsədə uyğundur.

Təqibin gedişində radio, radiotexniki və radio-

lokasiya kəşfiyyat bölmələrinin, eləcə də qoşun növləri və xüsusi qoşunların kəşfiyyat-qüvvə və vasitələrinin vaxtında yerdəyişməsinin, onların, ələlxüsus düşmən qoşunları tərəfindən qabaqcadan hazırlanıb, tutulmuş müdafiə xətləri və mövqelərinə yaxınlaşma zamanı tez açılmasının mühüm əhəmiyyəti var. Belə şəraitdə radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin yerini dəyişmək, zəruri olduqda isə ön dəstə, yaxud avanqardların döyüş düzülüşləri arxasında açmaq məqsəduyğundur. Göstərilən vasitələrin işi elə bir tərzdə təşkil olunmalıdır ki, düşmən danışıqlarının radiotutulması hərəkətdən, radiopelenqləmə, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatının aparılması isə həmin vasitələrin xəritəyə görə topoqrafik bəndedilməsi ilə qısa dayanacaqlarla həyata keçirilə bilsin.

Təqib zamanı artilleriya kəşfiyyatının əsas səyləri taktiki-nüvə basqını vasitələrinin, adi döyüş sursatı ilə atan artilleriya və minaatanların ehtiyatlarının yerləşmə rayonlarının aşkara çıxarılmasına, habelə aşkarlanmış obyektlərini koordinasiyanın müəyyən edilməsinə yönəldilir.

Hərəkət edən orta mənzilli yerüstü hədəfləri kəşfiyyat, eləcə də atan top və minomyotları və səsmetrik vasitələri müşahidə və qeydetmə radiolokasiya stansiyaları hərəkətdən kəşfiyyat apara bilmədiklərindən, təqibin gedişində onlar ön dəstələrlə (avanqardlarla) birlikdə irəliləyir və onların qoşunlarımız tərəfindən müvəffəqiyyətlə dəf edilməsi maraqları baxımından kəşfiyyat aparmaqdan ötrü düşmənin müdafiə xətləri qarşısında açılırlar. Özü də, zəruri olduqda onların öz artilleriyasının atəş mövqelərində tez açılmasını və aşkarlanmış obyektlərə (hədəflərə) vaxtında atəş açılmasını təmin edə bilmələri üçün, hər bir təqib marşrutunda ön bölmələr tərkibində artilleriya kəşfiyyat bölmələrinə malik olmaq lazımdır.

Mühəndis kəşfiyyatının təqib zamanı əsas diqqəti, təqib edən hissə və bölmələrin hərəkət marşrutlarının vəziyyətinin kəşfiyyatına, təqib zolağında mühəndis-manəə və əngəllərinin, ələlxüsus nüvə fuqaslarının, mina-partlayış manəələrinin olmasının və xarakterinin, onları yandan ötüb-keçmə imkanlarının, dərinlikdəki müdafiə

xətləri və mövqelərinin görünüşünün və mühəndis-texniki cəhətdən hazırlanma dərəcəsinin, su sədlərinin vəziyyətinin və onları hərəkətdən keçmə imkanlarının aşkarlanmasına yönəldilir. Belə şəraitlərdə briqadada mühəndis kəşfiyyatını mühəndis kəşfiyyat dozorları (MKD) və qoşun kəşfiyyatının kəşfiyyat orqanları, ön dəstələr və avanqardlar tərkibinə daxil edilən istehkamçı-kəşfiyyatçılar aparılırlar. Hər bir təqib marşrutunda, heç olmazsa hərəyə bir mühəndis-kəşfiyyat dozoruna malik olmaq arzuolunandır. Bundan əlavə, mühəndis kəşfiyyatı tapşırıqları, ələlxüsus kəşfiyyata və mühafizəyə təyin olunan bütün qoşun növləri və xidmət bölmələri tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

Təqibin gedişində briqadanın kəşfiyyat rəisi HHM rəisindən, öz birləşməsinin (hissəsinin) yaxınlıqda HHM radiolokasiya postlarından, xəbərdarlıq şəbəkəsi vasitəsilə korpusun HHM komanda məntəqəsindən, təyyarələrin bortundan və öz zenit hissələrinin (bölmələrinin) kəşfiyyat və hədəfgöstərmə radiolokasiya stansiyalarından hava düşməni haqqında məlumatlar alır.

Zenit hissələri (bölmələri) ayrıca xətlərdə növbəli açılma yolu ilə təqib zamanı və təqib edən hissələr (bölmələr) tərəfindən müxtəlif dar yerlər qoşunların irəliləmə sürətindən asılı olaraq dəf edilərkən hava düşmənin kəşfiyyatını aparılırlar.

Təqib zamanı əsas düşmən qruplaşmasının geri çəkildiyi marşrutları (istişamətləri), onun nüvə basqını vasitələrinin yerləşmə yerini və atəş (start) mövqelərini, ehtiyatlarının dərinlikdən yaxınlaşma istiqamətlərini və əks-həmlələr etmək üçün açılma xətlərini, dərinlikdə müdafiə xətlərinin hazırlanmasını və onların düşmən qoşunları tərəfindən tutulmasını müəyyənləşdirən hava kəşfiyyatı xüsusilə mühüm rol oynayır.

Bütün kəşfiyyat tədbirləri kompleksinin həyata keçirilməsi nəticəsində, təqib zamanı elə bir vəziyyətə nail olmaq lazımdır ki, geri çəkilən düşmən qoşunları, istənilən halda, təqib edən hissələrimizdən qəfildən və hiss olunmadan aralana və başlanmış təqibi boşa çıxarmaq məqsədilə zərbələr endirməyə gizlicə hazırlaşma bilməsinlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Döyüş nizamnaməsi. III hissə, 2014
2. Введение разведки в наступательных операциях общевойсковых объединений
3. Qoşun qruplaşması (ordu korpusu, briqada) əməliyyatlarında kəşfiyyatın əsasları. 2014
4. Еременко Ф. И., Николаев Н. С., Тумас В.А. Тактическая разведка. Москва, Воениздат, 1968
5. Полевой устав армии США. Ведение боевых действий FM100–5, 1985
6. Перминов С. И. Войсковые разведчики. Москва, Воениздат, 1962

NƏTİCƏ

Müasir ümumqoşun döyüşlərinin aparılması zamanı komandirlərin və qərargahların düşmən vəziyyətini düzgün qiymətləndirmələri və qələbəni təmin edəcək qərarların qəbul edilməsi üçün müxtəlif döyüş növlərində kəşfiyyatın təşkili və aparılması vacibdir. Artıq yaşadığımız dövrdə müasir texnologiyanın inkişafı və hərbi potensialın artması ilə ümumqoşun döyüşlərinin xüsusiyyətlərinin dinamik dəyişməsi fonunda kəşfiyyata olan tələblər də dəyişərək artmaqdadır. Məqalədə briqadanın hücum döyüşündə kəşfiyyatın təşkili üzrə fəaliyyətlər və spesifik məqamlara aydınlıq gətirilmişdir.

РЕЗЮМЕ
ОРГАНИЗАЦИЯ РАЗВЕДКИ В
НАСТУПАТЕЛЬНОМ БОЮ БРИГАДЫ
Э. ГАДЖИЕВ

При ведении современных общевойсковых боев, чтобы командиры и штабы смогли правильно оценивать обстановку и принять решение обеспечивающую победу, важно организовать и вести разведку в различных видах боя. Уже в наши дни с развитием современных технологий и увеличением военного

потенциала, на фоне динамического изменения характера общевойсковых боев требования к разведке также увеличивается.

В статье расследовано действия по организацию разведки и уяснено специфические моменты наступательного боя бригады.

SUMMARY
THE ORGANIZATION OF
INTELLIGENCE IN BRIGADE ATTACK
E. HAJIEV

It is important the correct estimating the enemy condition of commanders and head quarters during the modern combined arms battles and the organization and execution of different types of battles for coming to a decision which provides a victory. Nowadays the development of modern technology and the requirements are increasing which exist in the dynamic feather of combined arms battles changes.

In this article it has been explained the activity and the specific points of the intelligence organization in the brigade attack battles.

DƏMİRYOLU NƏQLİYYATI İLƏ HƏRBİ EŞELONLARIN DAŞINMASI

Mayor Anar DAŞDƏMİROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: dəmiryolu ilə marş, hərbi eşelonların daşınması, yükləmə və boşaltma.

Ключевые слова: выполнение марша железнодорожным путем, перевозка военных эшелонов, погрузка и отгрузка.

Keywords: railway march, transportation of military echelons, embarkation and disembarkation

Dəmir yolu nəqliyyatı quru nəqliyyatının ən güclü növüdür və böyük məsafələrə qoşunları və yükləri kütləvi daşımaq qabiliyyətinə malikdir. Dəmiryolu nəqliyyatının əsas üstünlüyü havanın bütün şərtlərində, ilin istənilən fəslində və sutkının istənilən vaxtında yüksək sürət və böyük daşıma qabiliyyətinin olmasıdır.

DƏMİRYOLU NƏQLİYYATI İLƏ HƏRBİ EŞELONLARIN DAŞINMASI

Eşelonları daşımaq üçün dəmiryol daşınma idarəsi təqdim etməlidir:

– şəxsi heyəti daşımaq üçün təchiz edilmiş sərnişin və örtülü vaqonlar (adam daşınan vaqonları), eləcə də yaralıları və xəstələri daşımaq üçün vaqon-izolyatorlar;

– yolda hərəkət zamanı fəaliyyət göstərən səhra mətbəxi (vaqon-mətbəx) və avtomobillərin kuzovlarında yerləşdirilməsi mümkün olmayan maddi vasitələrin, eşelonla daşınan digər hərbi texnikaları daşımaq üçün örtülü vaqonlar;

– daşınma zamanı müəyyən edilmiş temperatur rejiminə riayət olunmasını tələb edən ərzaqların və digər maddi vasitələri daşımaq üçün izotermik vaqonlar;

– silahları və hərbi texnikaları daşımaq üçün platformalar və yarım vaqonlar.

Adam daşınan vaqonlar, vaqon-izolyatorlar, vaqon-mətbəxlər və ərzaq daşımaq üçün örtülü va-

qonlar sanitariya normalarına görə hazırlanmalı və çıxarıla bilən avadanlıqlarla təchiz edilməlidir.

Səhra mətbəxi üçün örtülü vaqonlar hərbi eşelonun daşınma müddəti bir sutkadan çox olduqda tələb olunur. Əgər hərbi eşelon

ərzağının kütləsi 2 tondan artıq deyilsə, onda ayrıca vaqon tələb olunmur, bu halda ərzaq vaqon-mətbəxdə və yaxud başqa vaqonlarda daşınır. İzotermik vaqonlar daşıma müddəti 3 sutkadan çox olduqda və daşıma vaxtı müəyyən temperatur rejimində saxlanılması tələb olunan ərzaqlar 2 tondan çox olduqda eşelona qoşulur.

Silah və hərbi texnikaların daşınması üçün platformalar tələb olunur. Platformalar çatışmadıqda hərbi əlaqə orqanlarının razılığı ilə silah və hərbi texnikaların ayrı-ayrı növləri üçün yarım vaqonlar ayrıla bilər. Platformaların yarım vaqonlarla əvəz edilməsi, silah və texnikaların onlarda yerləşdirilməsi imkanını və faktiki tələbatı nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Hərbi eşelonları daşımaq üçün dəmiryol nəqliyyat vasitələrinin hazırlanması dəmiryol qurumu tərəfindən aparılır və aşağıdakı işləri özündə birləşdirir:

– vaqonların zibildən, qardan, buzdan, əvvəlcə daşınan yüklərin qalıqından, bərkidici materiallardan təmizlənməsi, eləcə də kənar yazı və şəkillərin pozulmasını;

– adam daşınan vaqonların, vaqon-izolyatorların, vaqon-mətbəxlərin və vaqon-ərzaq anbarlarının isti su ilə yuyulması və dezinfeksiya edilməsi, onların qurudulması, çıxarılan hərbi avadanlıqların quraşdırılmasını;

– adam daşınan vaqonlarda, vaqon – izolyator-

larda, vaqon-mətbəxlərdə və vaqon ərzaq anbarlarında yuxarı yükləmə lüklərinin tamamilə və ya bir hissəsinin bağlanması və bərkidilməsini;

– sərnəşin vaqonlarının təchiz edilməsini (yataq ləvazimatı ilə, inventarlarla və s.);

– eşelon üçün verilmiş sxem üzrə dəmir yol nəqliyyat vasitələrinin tərtibatını;

– tərtib edilmiş dəmir yolu qatarının tərkibinə nəzarət baxışının keçirilməsini;

– təkrar yüklənmə aparılarkən ehtiyac olduqda sərnəşin vaqonlarının dezinfeksiya olunmasını.

Adam daşınan vaqonlar, vaqon-izolyatorlar, vaqon-mətbəxlər və vaqon-ərzaq anbarları isə bundan əlavə isti su ilə yuyulur. Bunun üçün lazım gəldikdə daşınan briqadanın güc və vasitələri qoşulmuş oluna bilər. Tərkibində hərbi eşelon (nəqliyyatla) qoşulmuş 10 və daha çox vaqonları olan qatar, **hərbi qatar hesab olunur**. Tərkibində on və daha çox adam daşınan vaqonları və ya şəxsi heyətlə tutulmuş yeddi və daha çox sərnəşin vaqonları olan qatar, **hərbçi adam qatarı hesab olunur**.

Hərbi eşelon sxem üzrə elə tərtib olunmalıdır ki, adam daşınan vaqonlar, vaqon-mətbəx və vaqon-ərzaq anbarı bir qrup vaqonlardan ibarət olsun və eşelonun orta hissəsində, silah və hərbi texnika ilə yüklənmiş platformalar (yarımvaqonlar) və maddi vasitələr ilə yüklənmiş örtülü vaqonlar isə qrup şəklində onun baş və quyruq hissəsində yerləşdirilsin.

HƏRBİ EŞELONUN YÜKLƏNMƏSİ

Silahların və hərbi texnikaların yüklənməsi, adətən əldə olan yükləmə-boşaltma qurğularını, avadanlıqlarını istifadə etməklə tez və mütəşəkkil həyata keçirilir. Vaqonlar üzrə böyüklər stansiyanın nümayəndəsindən (rəisindən) çıxarılan hərbi avadanlıqları siyahı üzrə qəbul edirlər. Çıxarılan hərbi avadanlıqları qəbul edərkən onun sazlığı yoxlanılır. Çıxarılan hərbi avadanlıqların nasaz əşyaları dəyişdirilir, çatışmayanlar isə əlavə edilir. Bölmə yüklənərkən onun komandiri bölmənin yüklənməsinə nəzarət edir, silah və hərbi texnikaların düzgün yerləşdirilməsini, bərkidilməsini, maskalanmasını təmin edir. Silah və hərbi texnikaların dəmiryolu nəqliyyatı vasitələrinin tərkibində sonrakı hərəkətinə qrup (ekipaj) komandirləri rəhbərlik edir. Hərbi eşelonun si-

lahları və material vasitələri, onların boşaltma yerlərinə görə yerləşdirilir və bu yerləşdirmə üçün texnikaların banından və qoşqulardan maksimal istifadə olunur. Yanacaq və döyüş sursatı ehtiyatları ayrı-ayrı vaqonlara yüklənir. Hər oxuna 10 tona qədər yük düşən təkərli maşınların və yüngül zirehli texnikaların keçid körpüçüklər qoy-madan platformaların metal ön bortlarının üstü ilə gəlməsinə və hərəkətinə icazə verilə bilər. Silah və hərbi texnikaları dəmir yolunun nəqliyyat vasitələrinə yükləyərkən aşağıdakı əsas sıxışdırılmış yüklənmə üsulları istifadə olunur:

– təkərli maşınların platforma qoşqularına yüklənməsi və ya qoşquların üstünə maşınların yerləşdirilməsi (məsələn, eyni bölmənin tank və avtomobillərinin qarışıq yüklənməsi);

– ikimərtəbəli yüklənmə (məsələn, yüngül minik avtomobillərinin banlarında yerləşdirilməsi);

– silah və hərbi texnikaların detallarının və qovşaqlarının platformanın oxu uzununu (topların lülələlərini, qoşqu oxlarını və s. bir-biri ilə üz-üzə) və başqa texnikaları (məsələn, bir oxlu qoşquları və s.) onlara perpendikulyar yerləşdirmə.

Briqada komandirinin qərarı ilə silahları və hərbi texnikaları yan-yana sıxışdırmaqla yükləmək üçün çıxan qovşaq və detalları sökmək olar. Silah və hərbi texnikaları dəmir yolu nəqliyyat vasitələrində yerləşdirdikdən sonra aşağıdakı işləri görmək vacibdir:

– silah və hərbi texnikaları yerini dəyişməməsi üçün uzununa və eninə bərkitmək;

– dayanacaq əyləcini və aşağı ötürücünü qoşmaq;

– vaqonların qoşqusu üstünə qoyulmuş avtomobillərdə qabaq aparıcı körpünü açmaq;

– yüklənmiş silah və hərbi texnikaların, çıxarılan avadanlıqların, ehtiyat təkərlərin bərkidilməsini yoxlamaq;

– tankların qüllə və top tutqaclarının, başqa texnikaların dayanacaq əyləcələrinin və fiksatorların kənara çıxan və fırlanan hissələrinin vəziyyətini, onların düzgün möhürlənməsini yoxlamaq və bloklamanı qoşmaq. Silahların və hərbi texnikaların bütün fırlanan, kənara çıxan hissələrinin dayandırıcılarının və fiksatorlarının nasaz olduğu hallarda, onların səfər vəziyyətində məftil çəkib uzatmalarla bərkitmək lazımdır;

- qabaqcadan şüşələri qaldırmaqla lükləri, kabinə qapılarını bağlamaq və möhürləmək;
- soyuq vaxtlarda soyutma sistemindən suyu buraxmaq;
- platformaların bortlarını cəftələrlə bağlamaq və bərkitmək;
- texnikaların eni platformaların yan bortlarının bağlanmasına imkan vermədiyi hallarda onları açıq (sallanmış) vəziyyətdə bağlamaq;
- yüklənmiş silah və hərbi texnikaların maskalanmasını aparmaq.

Dəmiryolunun nəqliyyat vasitələrində hərbi eşelon silahlarının və hərbi texnikalarının bərkidilməsi bölmə və ekipaj (qrup) komandirlərinin rəhbərliyi altında ekipajların şəxsi heyəti ilə yerinə yetirilir. Zəruri hallarda avtomobillərin sürücülərinə kömək üçün hərbi eşelonun bölmələrindən şəxsi heyət ayrılır. Hərbi eşelonun silahlarını, hərbi texnikalarını və başqa material vasitələrini bərkitmək üçün avadanlıqlar və müvafiq materiallar istifadə olunur.

Bərkitmək üçün avadanlıqlara aiddir: təkərli maşınları bərkitmək üçün ağac söykənəcək və tirciklər, tırtıllı texnikaları bərkitmək üçün ağac içliklər, uzatmalar, metal mahmızlar, söykənəcək başmaqlar, məngənələr, uzadıcı bağlar, universal çoxdövriyyəli bərkidicilər.

Bütün bunlar bir neçə dəfə istifadə edilir.

Bərkitmək üçün material kimi istifadə olunur: yumşaq polad məftil, ağac söykənəcək və tirciklər, aralıqlar, altlıqlar, dayaq tircikləri, dirəklər, mıx və tikinti çənbərləri.

Dəmir yolu nəqliyyat vasitələrinin yüklənmiş silah və hərbi texnikaların maskalanması ekipaj (qrup) komandirlərinin rəhbərliyi altında şəxsi heyət (qrup, sürücülər) tərəfindən aparılır. Bu həcmli maskalanma işləri zamanı avtomobillərin sürücülərinə köməklik etmək üçün hərbi eşelonun yükləmə-boşaltma komandirlərinin və ya bölmələrinin şəxsi heyəti ayrılır.

Silahların və hərbi texnikaların maskalanması üçün öz xüsusi brezentlərindən və maskalanma əşyalarından istifadə olunur. Maskalanma örtükləri yükləmə əndazəsindən kənara çıxmamalıdır. Qatarın hərəkəti zamanı açılmaması üçün onlar möhkəm bərkidilməlidir. Eşelonun şəxsi heyətinin vaqonlara minmələri silahların və hərbi texnikaların yüklənməsi və bərkidilməsi, şəxsi heyət, silah, sənədlər yoxlanıldıqdan sonra icra edilir və qatarın yola düşməsinə 10 dəqiqə qalmışdan gec olmayaraq tamamlanır.

HƏRBİ EŞELONUN HƏRƏKƏTİ

Hərbi qatarlar qatarların hərəkət qrafikində müəyyən edilmiş sürətlə dəmiryolu ilə hərəkət

edir. Hərbi qatarların hərəkətinin növbəliliyi komandanlığın təyin etdiyi ardıcılığa uyğun olaraq, hərbi əlaqə orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Yolda hərəkət zamanı eşelondan vaqonların ayrılmasına icazə verilmir. Eşelona məxsus texniki nasaz vaqonlar aşkar olunan zaman, dəmir yolu onların açılmadan təmirini və yaxud saz vaqonla təcili dəyişdirilməsini təmin etməyə borcludur. Əgər nasaz vaqonların təmiri eşelonun gecikməsinə səbəb olarsa, onda dəmiryolu stansiyasının hərbi komendantının razılığı ilə bu vaqonlar qatardan açılır və təmirdən sonra yaxınlıqda gələn qatara qoşularaq təyinat yerinə göndərilir.

Silah və hərbi texnika ilə yüklənmiş vaqonlar açıldıqda onlarla ekipajlar (sürücülər, qruplar), başqa maddi vasitələr yüklənmiş vaqonlarla isə qarovul qalır.

Gələcəkdə onların yolda öz hissələri ilə birləşməsi üçün tədbirlər görülür. Nasaz sərnişin və adam daşıyan vaqonların dəyişdirilməsi mümkün olmadıqda eşelonun şəxsi heyəti müvəqqəti başqa vaqonlarda yerləşdirilir. Bu halda dəmiryolu, yaxınlığındakı qovşaq və ya stansiyalarda açılmış nasaz vaqonun əvəzinə eşelonun qatar tərkibinə saz vaqon daxil etməyə borcludur. Yolda hərəkət zamanı silahların və hərbi texnikaların bərkidicilərinin vəziyyətinə daim nəzarət olmalıdır. Yolda hərəkət zamanı yükün yerləşdirilməsində və ya bərkidicilərdə pozuntular aşkar edildikdə nasazlığı ləğv etmək üçün eşelon saxlanılmalıdır. Eşelonla qatarın dayanacağı nəzərdə tutulmuş stansiyalarda su ilə, yanacaq təchizat və isti yemək paylamaq üçün qatar, şəxsi heyətin daha çox təhlükəsizliyini təmin edən və təchizat üçün daha əlverişli yola qəbul olunmalıdır.

Eşelonun rəisi yolda hərəkət zamanı telefon rabitəsi və ya radiorabitə ilə, işıq və səs işarələri ilə, eləcə də çaparlardan istifadə etməklə bölmələri idarə edir. O, adətən eşelonun ortasında yerləşir, qarovul rəisi ilə, müşahidə postları, hava hücumundan müdafiə vasitələri qrupunun komandirləri, bölmə komandirləri və lokomotivin maşinisti ilə telefon əlaqəsi yaradır. Eşelonun rəisi dəmir yol nəqliyyatının rabitə vasitələrini istifadə etməklə hərəkət marşrutu üzrə dəmir yo-

lunda hərbi komendant vasitəsilə və yaxud radio vasitələrindən (onlar eşelonda olarsa) istifadə etməklə briqada komandiri ilə əlaqə yaradır.

HƏRBİ EŞELONUN BOŞALDILMASI

Eşelonun boşaldılması həm təyinat stansiyasında, həm də müvəqqəti yükləmə-boşaltma rayonlarında həyata keçirilə bilər. Eşelonun boşaldılmasına hazırlıq, boşaltma stansiya məntəqəsinin birinə yaxın dayanan zaman və ya təyinat stansiyasında tərkibi boşaltmaq üçün əmr verilənə qədər başlanılmalıdır. Eşelonla qatar boşaltma stansiyasına çatan zaman eşelonun rəisi dəmiryolu sahəsinin hərbi komendantından, o olmayan yerlərdə isə stansiya rəisindən boşaltma qaydası haqqında göstəriş alır.

Boşaltma eşelon rəisinin komandası ilə başlanır. Şəxsi heyət vaqonlardan düşürülür və bölmələrin tərkibində silahlar və hərbi texnikalar boşaldılan yerə gedirlər. Adam daşınan vaqonlarda, vaqon-mətbəxlərdə, vaqon-ərzaq anbarlarında və vaqon-izolyatorda götürülən hərbi avadanlıqları təhvil vermək üçün yalnız vaqonlar üzrə böyük-ler qalır. Silahların və hərbi texnikaların boşaldılması əldə olan bütün yükləmə-boşaltma qurğularından, avadanlıqlarından, mexanizmlərindən istifadə etməklə icra olunur.

Hərbi eşelonu hazırlanmamış yerlərdə tez boşaltmaq üçün xüsusi və əl altında olan vasitələrdən istifadə olunur. Eşelonu boşaltdıqdan sonra silah və hərbi texnikaların dəfələrlə bərkidilməsi üçün istifadə olunan avadanlıqlar, maskalanma torları və başqa əşyalar, sonradan istifadə olunması üçün bölmələrin vasitəsilə götürülür. Yükləmə-boşaltma avadanlıqları və istifadə olunmuş birdəfəlik bərkitmə materialları eşelonun yükləmə-boşaltma komandalarının gücü ilə toplanır və stansiya işçilərinin göstərdiyi yerə yığılır, vaqonlar kənar əşyalardan təmizlənir. Dəmiryolu nəqliyyat vasitələrində, yükləmə-boşaltma yerlərində eşelonun hər hansı əmlaklarından, eləcə də eşelonun şəxsi heyətinə məxsus sənəd, məktub, qəzet və başqa əşyaların qalıb-qalmaması yoxlanılır. Platformaların bortları və örtülü vaqonların qapıları bağlanılır.

NƏTİCƏ

Döyüş texnikasının və digər texnikanın gediş

ehtiyatına qənaət edilməsi və onların bir yerdən digərinə sürətlə daşınması üçün əsas rolu indi olduğu kimi, gələcəkdə də yüksək daşıma qabiliyyətinə malik olan dəmiryolu nəqliyyatı oynayacaqdır.

Müasir dövrdə artilleriya qoşunları və aviasiyanın döyüş imkanlarının sürətli inkişafı daşınmalar zamanı qoşunlardan müstəsna təhlükəsizlik tədbirləri görməyi tələb edir. Bu məqsədlə qoşunların daşınmasında gizliliyi təmin etmək, hərbi hissələrin komandirlərinin və qərargahların, hərbi əlaqə orqanlarının və nəqliyyatın vəzifəli şəxslərinin ən vacib vəzifə borcudur.

Qoşunlar daşınan zaman hava hücumundan müdafiənin əsas gücü çıxış rayonlarının, yükləmə (boşaltma) və qoşunların bir yerə toplanma rayonlarının, dəmiryol qovşaqlarının, körpü və tunellərin qorunmasına cəmləşdirilməlidir. Çıxış, gözləmə, yükləmə (boşaltma) rayonlarında, yolda hərəkət edərkən, toplanma və cəmləşmə rayonlarında hava hücumundan ümumi müdafiə böyük rəislərin güc və vasitələri ilə, bilavasitə müdafiə işə daşınan qoşunlar tərəfindən həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Motorlu daşıma əməliyyatı, KKT 55-30 Türkiyə Respublikası Silahlı Qüvvələrinin dərs vəsaiti. 2000

2. Maddi-texniki təminat ixtisasları üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, 2012

3. Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 30 dekabr 2002-ci il tarixli 498 sayılı əmri

РЕЗЮМЕ

ПЕРЕВОЗКА ВОЕННЫХ ЭШЕЛОНОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ ТРАНСПОРТОМ А. ДАШДЕМИРОВ

В целях экономии запаса хода боевой и другой техники, их быстрой перевозке с одного места на другое будет играть роль, как сейчас так и в будущем, имеющая высокие перевозочные показатели, железная дорога.

В современный период развития боевых возможностей войск артиллерии и авиации тре-

бует исключительных мер по безопасности войск при перевозках. С этой целью обеспечения скрытности является основной задачей командиров и штабов, органов военных сообщений и должностных лиц перевозки.

При осуществлении перевозок противоздушная оборона сосредоточивается в основном в исходных районах, в районах погрузки (отгрузки), сосредоточения, железнодорожных переездах, мостах и туннелях. В исходном районе, в районах ожидания, погрузки (отгрузки), при передвижении по дорогам, в районах сосредоточения общая противоздушная оборона организовывается вышестоящим начальником а непосредственная противоздушная оборона – перевозимыми войсками.

SUMMARY

TRANSPORTATION MILITARY ECHELON BY RAIL-FREIGHT TRAFFICS A. DASHDAMIROV

Railway transportation which has a high level transportation capability will play main role just like it is playing now in rapidly transportation of combat transports and other technics from one point to another and to save their battle use transferring reservs.

Nowadays the highly development of the battle capability of the artillery and its troops demands to provide exclusive safety procutions during transportation. For this purpose more important responsibility of the commanders, headquarters, chiefs of the military communication units and the transportation to provide the secret of the troops transportation.

Main consantration of the anti-air warfare during troops transportation will be focused on embarkation, disembarkation and assemble areas, railway intersections, bridge and tunnels safety. Anti-air warfare will curry out by units of the chiefs during transferring in the area of embarkation, disembarkation, assembling and in the roads, but direct defence will curry out by transported troops.

HÜCUM ƏMƏLİYYATI ZAMANI YANACAQLA TƏMİNATIN TƏŞKİLİ

Mayor Habil MUSAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: maddi-texniki təminat, maddi vəsait, toxunulmaz ehtiyat, qəbul məntəqəsi, yanacaq-sürtkü materialları.

Ключевые слова: материально-техническое обеспечение, материальное имущество, неприкасаемый запас, пункт приёма, горюче-смазочные материалы.

Keywords: logistical-material supplies, material, untouchable resources, reception station, damaged cars, fuel materials.

E-mail: adress.gabil.musaev.81@mail.ru

etmək, tələbat əsasında ehtiyacı təmin etmək, taborda və bölmələrdə texnikaya təyin olunmuş yanacaq ehtiyatlarını yaratmaq və saxlamaq, xidmət üzrə əmlak ehtiyatlarını yaratmaq, zədələnmiş və nasaz texnikanı təmir etmək və sıraya qaytarmaq, sərf

olunmuş YSM ehtiyatlarını bərpa etmək və normalara çatdırmaq, döyüş maşınlarını, texnikanı fasiləsiz yanacaq-sürtkü materialları ilə təmin etməkdir.

HÜCUMDA YANACAQLA TƏMİNATIN TƏŞKİLİ

Hücuma hazırlıq dövründə yanacaq təminatına cavabdeh zabit (yanacaq xidməti rəisi) hissə üçün müəyyən olunmuş yanacaq ehtiyatlarının yaradılması üçün bütün tədbirləri görür.

Hissələr yuxarı təminat orqanı tərəfindən döyüş müddəti üçün əvvəldən işlənilib hazırlanmış təchizat planları əsasında təmin olunur. Təchizat planını hazırlamazdan əvvəl yanacağa olan tələbat müəyyən olunur. Yanacağa olan ümumi tələbat, planlaşdırılmış dövrdə sərf etmək və bu dövrün sonunda müəyyən olunmuş ehtiyatların yaradılması üçün zəruri olan yanacaqlardan ibarətdir.

Maşınların yanacaq sərfi Müdafiə nazirinin müvafiq əmrləri ilə müəyyən edilmiş istismar sərfi normaları əsasında aşağıdakı məlumatlar nəzərə alınaraq təyin edilir:

- hissənin yerinə yetirəcəyi tapşırığın xarakteri;
- hissənin döyüş heyətinin silah və texnikalarının komplektləşdirilməsi;

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində Müdafiə Nazirliyi MTT Baş İdarəsinin Arxa Cəbhə İdarəsi Yanacaq xidməti mərkəzi ordunun yanacaq təminatına cavab verir və bu işlə əlaqədar bütün məsələləri həll edir. Silahlı qüvvələrin Yanacaq xidməti mərkəzinin yaranması Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranması ilə eyni vaxta düşür.

MTT Baş İdarəsinin Arxa Cəbhə İdarəsi Yanacaq xidməti mərkəzi sülh və müharibə dövründə ordunun yanacaq, sürtgü materialları ilə, xüsusi mayelərlə və xidmətin texniki vəsaitlərilə təminatına, onların düzgün saxlanılmasına, istifadəsinə və qənaətlə sərfinə, həmçinin istifadəsi zamanı təhlükəsizlik tədbirlərinə, yanacaq xidməti bölmələrində döyüş və səfərbərlik hazırlığına, şəxsi heyətin tərbiyəsinə cavabdehlik daşıyır. Arxa Cəbhə İdarəsi Yanacaq xidməti mərkəzinə müxtəlif dərəcəli mərkəzi yanacaq anbarları və bazaları, mərkəzi laboratoriya və emalatxana, hərbi nümayəndəlik, qoşun növlərinin, hərbi hissə və birləşmələrin yanacaq xidmətləri tabedir. Yanacaq xidmətinin təşkilinə mərkəzi yanacaq anbarlarında və bazalarda anbar və baza rəisləri, hərbi hissələrdə isə yanacaq xidməti zabitləri cavabdehdirlər.

MABr-da yanacaq-sürtkü materialları xidmətinin əsas vəzifəsi MABr-ın YSM tələbatı təyin

– döyüşlərin aparılma tempi və dərinliyi, xüsusi aqreqlərin gündəlik orta istifadə intensivliyi;

– hissənin döyüş fəaliyyəti zolağında ərazinin relyefinin xarakteri, (hərəkət marşrutunu) yol və iqlim şəraiti.

Gündəlik ümumi orta sərf bütün planlaşdırılmış dövrə sərf doldurma vahidi ilə ifadə olunur. Yanacaq tələbatının təminatı və verilməsi hesablamaları sərbəst formada tərtib olunur. Bu formada mütləq hər bir hərbi hissə və bölmə üzrə ayrılıqda aşağıdakı məlumatlar əks olunur:

- planlaşdırılmış dövr üçün yanacağın sərfi;
- planlaşdırılmış dövrün sonuna müəyyən olunmuş ehtiyat ölçüsü;
- planlaşdırılmış dövrün əvvəlinə yanacaq təminatı;
- planlaşdırılmış dövr müddətində hissəyə veriləcək yanacaq miqdarı.

Təchizat planı təsdiq olunan kimi hərbi hissəyə göndərilən məlumatlarda göstərilir:

- hissəyə buraxılan yanacağın miqdarı;
- birləşmənin nəqliyyatı ilə hissəyə göndəriləcək yanacağın miqdarı və verilmə vaxtı;
- hissənin nəqliyyatı ilə birləşmənin anbarından alınacaq yanacağın miqdarı və onu almaq vaxtı;

– planlaşdırılan dövrün sonuna hissənin malik olacağı yanacaq ehtiyatının ölçüsü.

Bölmələrin yanacağa olan ehtiyacı ilə döyüş tapşırığının alınması anında komandirin MTT üzrə müavininin göstərişinə əsasən yanacaq təminatına cavabdeh zabit tərəfindən yanacağın ehtiyat miqdarı və məsrəfi, bölmələrdə mövcud olan döyüş və digər hərbi texnikaların, aqreqlərin döyüş və say tərkibi haqqında məlumat, maddi-texniki vəsaitlərin sərfiyyatı üzrə qüvvədə olan normalara uyğun olaraq briqadaya verilmiş tapşırıqlara əsasən hesablanır.

Bölmələrin yanacağa olan tələbatı və təminatın həcmi hesab-təchizat vahidləri ilə hesablanır. Belə ki, yanacaq üzrə hesab-təchizat vahidi kimi doldurma götürülür.

Briqadanın və bölmələrin yanacaq təchizatı siyahı üzrə texnikalara görə hesablanır. Bölmələrin yanacaq təchizatı hər bir yanacaq növü üzrə litrlə və ya kiloqramla (tonla) təyin olunur və 1 (bir) texnika vahidinin yanacaq doldurulmasının bu texnika vahidlərinin ümumi sayının hasilinə bərabərdir.

Əgər avtomobil çənlərinin tutumu 500 km gediş ehtiyatını təmin etmirsə, onda avtomobilə əlavə

qab quraşdırılır, bu isə əsas baklarla yanaşı maşında daha bir yanacaqdoldurma ehtiyatı saxlanılmasına imkan verir. Yanacağa olan ehtiyacı müəyyən edən əsas amil, onların planlaşdırılan məsrəfi hesab olunur. Briqadanın və bölmələrin yanacağa olan ehtiyacı və məsrəf norması, adətən MABr-ın yanacaq təminatına cavabdeh zabit tərəfindən təyin edilir. Briqada və bölmələr üçün məsrəf norması yerinə yetiriləcək tapşırıq nəzərə alınaraq müəyyən olunur. Hərbi hissədə hər gün maşınların doldurulmasının hesabı tərtib olunur.

Hesablama ilə təyin olunur:

- maşınları doldurarkən bölmələrə veriləcək yanacağın miqdarı;
- mövcud doldurma və yanacağı nəqliyə vəsi-tələrini bölmələr üzrə və doldurulan maşın qruplarına görə paylamaq;
- yanacaqda doldurmanın aparılma müddəti.

Hesablama yanacaq sürtkü materiallarının növlərinə görə bölmələrin yanacaqda doldurulması həcmi, maşınlarda olan əlavə taraların həcmi, bölmələrdə və hissənin anbarında yanacağın varlığı, birləşmənin anbarından planlaşdırılmış daşınma və gündəlik orta yanacaq sərfi haqqında məlumatlar əsasında tərtib olunur. Bu, yanacaq xidmət rəisinin iş dəftərində izahlı qeyd kimi sənədləşdirilə bilər.

Silahlı qüvvələrdə yanacaq təminatının etibarlı və fasiləsiz təşkili üçün yanacaq ehtiyatları saxlanılır. Quru qoşunların birləşmə və hissələrində müəyyən olunmuş qoşun normalarına uyğun olaraq hərbi ehtiyatlar silah və texnikalarda tabel yanacaqdoldurma və daşıma nəqliyyatı vəsaitlərində (avtoyanaacaq sistemləri, avtomobil yanacaq doldurucularında, yük avtomobillərində, taralarda) yerləşdirilir və saxlanılır.

Quru qoşun birləşmələrində müəyyən olunmuş normalardan artıq yanacaq ehtiyatları rezin parçalı çənlərdə saxlanıla bilər. Yanacağın hərbi ehtiyatının normaları Müdafiə Nazirinin əmrlərində müəyyən olunur. Yürüş və döyüş aparılmasını qabaqcadan görərək birləşmədə (hərbi hissədə) əlavə yanacaq ehtiyatları yaradılır. Bu ehtiyatlar taralarda (çəlləklərdə), bilavasitə texnikanın özündə, həmçinin yük avtomobillərində və qoşqularda yerləşdirilir. Maşınların baklarında saxlanılan yanacaq ehtiyatının 0,2 doldurma vahidi

azalmayan ehtiyat hesab olunur. Bu ehtiyat, bir qayda olaraq, hissə komandirinin qərarı ilə sərf olunur. Bu haqda tabor komandiri hissə komandirinə dərhal məruzə edir. Hücüm döyüşünə hazırlıq zamanı, əməliyyatdan əvvəl yanacaq sərfi normaları avtomobil benzini üçün 0,15 doldurum, dizel yanacağı üçün isə 0,1 doldurum təşkil edə bilər.

Yanacağın hərbi ehtiyatlarının saxlanılma normaları, hesablama təminat vahidləri – doldurma vahidləri ilə müəyyən edilir.

Bir doldurma kütləsi təyin edilir:

- tanklar, özüyəriyən artilleriya qurğuları, piyada döyüş maşınları, tırtıllı artilleriya dartıcıları və başqa tırtıllı maşınlar, təkərli hərbi mühəndis texnikaları üçün – bakların və yanacaq sisteminə konstruktiv daxil olan bütün əsas, əlavə baklar və çəlləklərin ümumi həcmi, avtomobillər üçün – minik, yük və xüsusi avtomobillər üçün yanacağın sərfinin müəyyən olunmuş əsas istismar normaları ilə 500 km məsafəyə gediş ehtiyatını təmin etməklə;

- təkərli zirehli transportyorlar üçün – yanacağın əsas istismar normaları ilə 500 km məsafəyə gediş ehtiyatını təmin etməklə;

- güc aqreqatları üçün 50 saat işləmə üçün lazım olan yanacağın miqdarı hesablamaqla;

- avtomobillərin üzərində bərkidilmiş və avtomobildən güc götürən aqreqatlara 5 saat iş görmək üçün lazım olan yanacağın miqdarını hesablamaqla;

- təyyarələr üçün yanacaq sisteminə daxil olan bütün əsas və əlavə bakların ümumi həcmi hesablamaqla;

- gəmilər üçün yanacaq sisteminə daxil olan bütün əsas və əlavə bakların ümumi həcmi hesablamaqla.

Sülh dövründə silahlı qüvvələrdə yaradılan yanacaq ehtiyatları bölünür:

- cari tələbatın təmin edilməsi üçün cari təminat ehtiyatlarına;

- uzunmüddətli saxlanma ehtiyatları, toxunulmaz ehtiyatlara (xüsusi göstəriş və tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün təyin edilmişdir).

Cari təminat ehtiyatları sülh dövrünün ştatı ilə silah və hərbi texnikaların faktiki sayına görə,

	Maşınların yanacaq sistemində	Taborun nəqliyyatında	Briqadanın anbarında	Briqadada cəmi	Korpusun anbarında	Korpusda cəmi
Avtomobil benzini	1 dol	0,2 dol	0,4 dol	1,6 dol.	0,4 dol.	2 dol.
Dizel yanacağı	1 dol	0,6 dol	0,8 dol	2,4 dol	0,6 dol	3 dol

MABR-IN VƏ OK-NIN YANACAQ EHTİYATLARININ EŞELONLAŞDIRILMASI

toxunulmaz ehtiyatlar isə sülh dövrünün ştatları ilə silah və hərbi texnikanın faktiki miqdarı və xalq təsərrüfatından təhkim olunmuş daxil olan texnikanın miqdarı əsasında hesablanır.

Uzun müddətli saxlanma ehtiyatları, toxunulmaz ehtiyatlar yalnız Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargah rəisinin icazəsi ilə götürülə və ya öz təyinatı üzrə cari təminatla keçirilə bilər.

HÜCUMDA YANACAQ İLƏ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ

Briqada texnikalarının yanacaq ilə doldurulması üçün briqadanın MTT bölüyünün, taborların və digər əlahiddə bölmələrin təminat təqimlərinin gücü ilə yanacaq doldurma məntəqələri açılır. MTT bölmə rəisinin göstərişi əsasında yanacaq təminatına cavabdeh zabıt bölmə komandirlərinə texnikaların yanacaq ilə doldurulma qaydası üzrə sərəncam verir, maşınların yanacaq ilə doldurulmasına nəzarət edir. Bölmə komandirləri texnikaların yanacaq ilə doldurulmasını bilavasitə təşkil edərək ona rəhbərlik edirlər.

Texnikaların yanacaq ilə doldurulmasından əvvəl briqadanın yanacaq xidməti rəisi aşağıda göstərilən hesabatı aparır:

- doldurulmalı maşınların sayı;
- taborlardakı texnikaların yanacaq ilə doldurulması üçün lazımi qədər yanacağın növləri üzrə miqdarı;
- hissədə olan doldurma vəsaitlərinin bölüklər arasında bölüşdürülməsi qaydası;

– bölüklərə yanacağın çatdırılması və hər bir maşının doldurulmasında cavabdeh şəxslərin təyin olunması.

Taborlarda yanacaq doldurma vəsaitlərinə ehtiyac olduqda həmin vəsaitlər MTT bölüyündən taborların yanacaq doldurma məntəqələrinə verilə bilər. Birinci eşelonda yerləşən bölmələrin texnikalarının yanacaq ilə təminatı zamanı yanacaq doldurulan texnika və yanacaq doldurma vəsaitləri mümkün qədər düşmənin görəcəyi, atəş altına ala biləcəyi və onun hava hücumu gözlənilən ərazilərdən kənarında yerləşdirilməlidir.

Sürücülər, yanacaq dolduranlar və təyin olunmuş digər müvafiq şəxslər texnikalara verilən yanacağı paylama cədvəlində qeyd edir və sənədləşməni aparırlar. Maşınları yanacaq ilə doldurulan sürücülər alınan yanacağı görə paylama cədvəlində imza atır, əgər bölmə tərkibində yanacaq ilə doldurulma keçirilirsə, bölmə komandirləri sənədləri imzalayırlar. Hər bir döyüş maşınının yol vərəqəsində yanacağın doldurulma vaxtı və miqdarı göstərilir.

Bölmələrin döyüş maşınları müdafiədə adətən gecə, döyüşlərarası fasilələrdə döyüş mövqələrində yanacaq ilə doldurulur. Döyüş texnikalarının yanacaq ilə doldurulması üçün yanacaq doldurma vəsaitlərinin mövqələrə yavaşmaları və texnikaların döyüş mövqələrindən arxaya çıxarılması mümkün olmadıqda yanacaq çəlləklərdə və ya digər qablarda maşınlarla çatdırılır və yanacaq təmin edilir. Döyüşün gedişində ilk növbədə əsas tapşırıqları yerinə yetirən bölmələr yanacaq ehti-

yatları ilə doldurulmalıdır.

Müasir döyüş əməliyyatları şəraitində qoşunların döyüş fəaliyyətinin xarakteri yanacaqın orta sutkalıq sərfinin yüksək olmasına şərait yaradır. Ona görə də qoşunların yanacaqda vaxtlı-vaxtında, fasiləsiz təminatı uğurlu döyüş fəaliyyətinin aparılmasında həlledici şərtlərdən biridir.

MAŞINLARIN YANACAQLA DOLDURULMASININ TƏŞKİLİ

Maşınların yanacaqda doldurulması qoşunların yanacaqda təmin edilməsində əsas və həlledici amillərdən biridir. Hər bir şəraitdə maşınlar yalnız onlara təyin olunmuş yanacaqda doldurulmalıdır. Yanacağın doldurulması tez, itkisiz və texniki təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməklə yerinə yetirilməlidir.

Bu tapşırıqların uğurlu həlli birləşmə, hissə və bölmə komandirlərinin zirehli tank və avtomobil xidmətlərinin şəxsi heyətinin birgə səyi nəticəsində, yüksək biliklərə yiyələnmək, sürücülərin təcrübəsi, maşınların doldurulma vəsaitlərinin fəaliyyətə daim hazır olması nəticəsində əldə edilir.

Maşınların yanacaqda doldurulmasının vaxtını azaltmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- doldurulmanın aparılması şəraiti (döyüş düzülüşündə, düşərgədə, sığınacaqda);
- doldurulma vəsaitlərinin yanacağın təyin olunmuş rayona vaxtında çatdırılması;
- eyni vaxtda doldurulan maşınların sayı;
- maşınların doldurulmasına verilən yanacağın miqdarı;
- şəxsi heyətin öyrədilməsi və təcrübəsi;
- ilin fəslə, sutkanın vaxtı və iqlim şəraiti;
- doldurulan maşınların yanacaq çənlərinin, (çəlləklərin, bidonların) həcmi.

Maşınların yanacaqda, sürtkü materialları ilə və xüsusi mayelərlə doldurulması mexanikləşdirilmiş və əl vasitələrinin köməkliyi ilə, hissə və bölmələrin hərəkət marşrutunda açılan səyyar doldurma məntəqələrində həyata keçilir.

Səyyar şəraitdə maşınların doldurulması üç üsulla həyata keçirilir

- birinci üsul: maşınlar doldurma vasitələrinin yanına yaxınlaşır;

- ikinci üsul: doldurma vasitələri maşınların yanına yaxınlaşır;

- üçüncü üsul: qarışıq (bir bölmələr birinci üsulla, digərləri-ikinci üsulla, və ya bölmələr eyni vaxtda iki üsulla doldurulur).

Maşınların doldurulması üçün lazım olan ümumi vaxta aşağıdakılar daxildir:

- **birinci üsulla** komandanı (siqnalı) alandan sonra maşınların doldurulma vasitələrinin yanına yaxınlaşmasına və onların doldurulmasına hazırlıq, yanacaq çənlərinin və digər həcmələrin doldurulmasına verilən yanacağın sənədləşdirilməsi, bölmələrin axırncı doldurulmuş maşının doldurma vasitələrinin yanından aralaşmasına qədər sərf olunan vaxt;

- **ikincidə** doldurma vasitələrinin komanda (siqnal) alandan sonra görüş məntəqələrindən bölmələrə (maşınların yanına) yola düşməsi, bir maşından o biri maşının yanına hərəkəti, yanacaq çənlərinin doldurulmasına sərf olunan vaxt;

- **üçüncüdə** görüş məntəqəsindən doldurma vasitələrinin irəliləməsindən başlayaraq birinci iki üsulla bölmələrin doldurulmasına qədər sərf olunan vaxt;

Yardımcı əməliyyatlara birinci üsulla sərf olunan vaxt (maşınların doldurma vasitələrinin yanına hərəkət etməsi, onların doldurulması və doldurmadan sonra yola düşməsi hazırlığı) ikinci üsuldən əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Maşınların doldurulması yaranmış konkret şərait və vəziyyət nəzərə alınaraq təşkil olunur.

Maşınlar doldurulma məqsədilə müəyyən olunan rayonlarda elə yerləşdirilməlidir ki, doldurma vasitələrindən minimal yerdəyişmə şərti ilə, tam məhsuldarlıqla istifadə olunsun. Bundan əlavə, təminat taqımının avtonəqliyyat manqasında bir neçə maşının doldurulması, etibarlı yanğın təhlükəsizliyi və işlərin gizli aparılması üçün maskalanmış meydança olmalıdır.

HÜCUMDA YSM TƏMİNATIN İDARƏ OLUNMASININ TƏŞKİLİ

MABr-da (bölmələrdə) döyüşün gedişində yanacaq ehtiyatları konkret döyüş və arxa cəbhə vəziyyəti nəzərə alınmaqla tamamlanır (doldurulur). Bu məqsədlə birləşmənin yanacaq xidmətinin rəisi daim döyüşün və MTT-nin vəziyyətini

bilməli, təbəçiliyində olan yanacaq xidməti rəisləri və bölmələrlə əlaqə saxlamalıdır. Yanacaq-sürtkü materialları təminatının idarə olunmasının təşkili briqadanın AKM-dən YSM təminatına cavabdeh zabit tərəfindən təşkil edilir. Bölmələrin yanacaq təminatının barədə məlumatlar döyüş gününün sonunda təyin olunmuş vaxt toplanılır, ümumiləşdirilir və briqadanın yanacaq təminatı barədə məlumatlar YSM və MTT üzrə yuxarı rəislərə məruzə olunur.

NƏTİCƏ

Məqalədə hücumda yanacaq-sürtkü materiallarının təşkili və aparılması qaydaları geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. İstifadə olunmuş mənbələrə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, hücum əməliyyatı zamanı bölmələrin yanacaq-sürtkü materialları ilə vaxtında və fasiləsiz təyin olunmuş normalara uyğun təminatın olunması, qarşıda duran əməliyyatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Bu məqsədlə döyüş əməliyyatları zamanı təminat vasitələrinin: yanacağın, döyüş sursatının və dərman pereparatlarının əlavə ehtiyatlarının yaradılması, onların normalara uyğun məsrəf olunması, itkilərin minimuma endirilməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Müasir ümumqoşun döyüşünün xarakterinin dəyişməsi, qoşunların yeni təşkilati struktura keçməsi, əvvəlki müharibələrə nisbətən son zamanlar aparılan əməliyyatlarda döyüş texnikasının inkişafı, quru qoşunlarının tam olaraq mexanikləşdirilməsi və ya motorlaşdırılması, həmçinin müasir aviasiya vasitələrinin inkişafı baxımından qoşunların maddi vəsaitlərə olan tələbatları daha da artmışdır. Bu da öz növbəsində digər maddi vəsaitlərlə yanaşı yanacaq-sürtkü materiallarına tələbatın artmasına və təminatın mürəkkəbləşməsinə səbəb olur.

ƏDƏBİYYAT

1. MTT ixtisasları üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, 2012
2. Motoatıcı briqadanın maddi-texniki təminatı-

nın təşkili. Dərs vəsaiti, Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 24 dekabr 2009-cu il tarixli 1 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

3. Maddi-texniki təminatın əsasları. Dərs vəsaiti. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 30 iyun 2008-ci il tarixli 1 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

4. Hərbi hissələrin yanacaq təminatı. Dərs vəsaiti 1999-cu il.

РЕЗЮМЕ

ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТОПЛИВОМ ВО ВРЕМЯ НАСТУПАТЕЛЬНОГО БОЯ Г. МУСАЕВ

В статье нашли свое отражения сведения об организации обеспечения подразделения топливом, в наступательной операции. Основываясь на используемые источники можно прийти к выводу что согласно установленным нормам, своевременное и непрерывное обеспечение подразделений горюче смазочными материалами играет важную роль для успешного завершения будущих операций.

SUMMARY

ORGANIZATION PROVISION BY FUEL DURING OFFENSIVE OPERATION H. MUSAYEV

In the article has been widely reflected the organization and management of the fuel materials during offensive operation. According to the used sources we can come to the conclusion that providing all of the units with the fuel materials continuously and in time plays main role in successfully realizing faced operation during offensive operation.

MİLLİ HƏRBÇİ KADRLARIN HAZIRLANMASI ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN İNKİŞAF STRATEGİYASININ BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Mayor Adəm HÜSEYNOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Hər bir dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin əsas atributlarından, daxili və xarici siyasətinin dayaqlarından biri onun təhlükəsizliyini təmin edən və qoruyan silahlı qüvvələri, milli ordusu sayılır. Dövlətin və cəmiyyətin orduya münasibəti həmin dövlətin öz nüfuzuna, bu gününə və sabahına olan münasibətidir. Ordu faktorunun rolu isə bilavasitə onun hərbcı kadrlarından, onların ən müasir biliklərə və peşəkarlığa yiylənməsindən, döyüş qabiliyyətindən asılıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqa və vətənə, dövlətçiliyə hədsiz sədaqəti ilə indiki və gələcək nəsillərə örnək ola biləcək bir fəaliyyət nümunəsi, ölkəmizin davamlı inkişafının uzunömürlüyünü təmin edilən təkmil irs, siyasi məktəb miras qoymuşdur. Bu irsin ən dəyərli tərkib hissələrindən biri milli ordu quruculuğu məktəbidir.

Ulu öndərin inkişaf strategiyasında Azərbaycan dövlətçiliyinin daha da möhkəmləndirilməsi, ölkəmizin siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə dinamik inkişafının təmin olunması, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı görülən geniş miqyaslı işlərlə yanaşı milli ordu quruculuğu yönündə həyata keçirilən fəaliyyət xüsusi yer tutur.

Azərbaycanda elmin, təhsilin inkişafı sahəsində mövcud ənənələrin milli məqsədə yönəldilməsi, bu ənənələrin çağdaş dövrün tələbləri səviyyəsində inkişafı, istisnasız olaraq müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan elminin, təhsilinin, ümumilikdə mədəniyyətin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuş ulu öndər ölkəyə rəhbərliyinin bütün dövrlərində bu sahələrə diqqət

və qayğısını əsirgəməmiş, xalqın rifahını məhz intellektual tərəqqidə görmüşdür. Elmin, təhsilin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərə həssas münasibət müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərliyi dövründə də Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas qayəsini təşkil etmişdir. Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində hakimiyyətdə olan səriştəsiz iqtidarların biganə münasibəti ilə üzləşərək tənəzzülə uğrayan bu sahələr məhz xalqın tələbi ilə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra böhrandan çıxmışdır.

Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biri də bütün sahələrdə yerli mütəxəssis və kadrların yetişdirilməsinə və işləməsinə xüsusi diqqət verməsi idi. Bundan ötrü dövrün tələblərinə cavab verən elmi, savadlı, geniş dünya görüşünə malik kadrların yetişməsinə böyük zərurət vardı. Tarixi təcrübə göstərirdi ki, savadlı, siyasi hadisələrdən baş çıxara bilən və dərin elmə malik kadrlarla qurulan dövlətlər uzunömürlü, ədalətli, nüfuzlu və qüdrətli olur. Məhz bu xüsusiyyətləri diqqətdə saxlayan Heydər Əliyev hələ sovet dövründə ölkəyə rəhbərlik etdiyi zaman, Azərbaycan xalqının maariflənməsi, mükəmməl təhsil alması üçün təhsilin inkişafı ilə əlaqədar çoxsaylı qərarlar qəbul edirdi. Təhsil müəssisələrinə ayrılan vəsaiti xeyli artıran ulu öndər, inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemi ilə əlaqələr qurmaq üçün müvafiq tədbirlər görür və bu sahənin maddi-texniki bazasını gücləndirirdi. Ulu öndərin səyi ilə çoxlu sayda yeni məktəb binaları tikilir, məktəb yaşlı uşaqlar təhsilə cəlb edilir və təhsilin kütləviləşməsi sahəsində ciddi səylər göstərirdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcəyini düşünərək uzaqgörənliklə atdığı tarixi addımlardan

biri də azərbaycanlı gənclərimizi gələcəyin müstəqil ölkəsi üçün gərəklı ixtisaslara yiyələnməkdən ötrü keçmiş Sovet İttifaqının nüfuzlu ali məktəblərinə göndərmək təcrübəsi kimi dəyərli təhsil ənənəsinin əsasını qoyması idi. Bu yolda Azərbaycanımızın elm və kadr potensialı yüksəltdiyi kimi, xalqımızın milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərinin təbliği də həyata keçirilirdi. Heydər Əliyevin başçılığı ilə 1969-82-ci illərdə Azərbaycandakı intibahı şərtləndirən amillərdən biri respublikada təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi, gəncliyin ana dilində təhsil almasına üstünlük verilməsi olmuşdur. Milli hərbi kadrların hazırlanması da xalqın müstəqil gələcəyini görəndə Heydər Əliyevdən ötrü xüsusilə əhəmiyyətli məsələ idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətində elmə və təhsilə ayırdığı diqqət və qayğının həmişə mühüm yer tutmasını göstərən statistik göstəricilər o qədər böyükdür ki, onları sadalamaq belə qeyri-mümkündür. Təsadüfi deyil ki, XX əsrin son 30-cu ilində Azərbaycan İntibahını şərtləndirən amillər sırasında elmin və təhsilin yüksəlişi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycanda ali təhsil ocaqlarının və elmi-tədqiqat institutlarının yaradılması, xalqın təhsilə cəlb olunması, Elmlər Akademiyasının gərgin axtarışlarla zəngin fəaliyyəti – bütün bunlar məhz XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda elmin və təhsilin sürətli inkişafını nümayiş etdirən təkzib edilməz faktlardır. Təkcə 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın şəhər, kənd və qəsəbələrində 700-ə qədər məktəb binası istifadəyə verilmiş, respublikada ali məktəb tələbələrinin sayı 70 mindən 100 min nəfərə çatdırılmışdır. Əgər 1969-cu il üçün Azərbaycandan kənarında təhsil almağa cəmi 67 nəfərin getməsi planlaşdırılırdısa və bunların əksəriyyəti qeyri-azərbaycanlı olurdusa, artıq 80-ci illərin əvvəllərində hər il 1000-1400 nəfər respublikadan kənarında təhsil almağa göndərilirdi ki, onların da böyük əksəriyyətini azərbaycanlı gənclər təşkil edirdi. Azərbaycanlı hərbi kadrların yetişdirilməsi sahəsində də bu siyasət həyata keçirilirdi. Təkcə 1982-ci ildə SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə qəbul olunan 1000 nəfərdən 550 nəfəri milliyətcə azərbaycanlı ol-

muşdur.

“Xalq həmişə öz ziyalıları, öz mədəniyyəti, öz elmi ilə tanınır” - deyən ulu öndər Heydər Əliyevin sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrindən tutmuş ali məktəblərədək bütün təhsil ocaqları əvvəlki illərlə müqayisədə yeni inkişaf pilləsinə qalxdı, bu istiqamətdə aparılan ardıcıl və məqsədyönlü dövlət siyasəti Azərbaycan əhəlisinin təhsil, ümummədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində müstəsna rol oynadı.

Bu addımlar öz xarakteri etibarilə strateji məzmun kəsb edirdi. Daha dəqiq desək, bir tərəfdən Azərbaycanın yüksək ixtisaslı kadrlara olan ehtiyacını təmin edirdi, digər tərəfdən potensial Azərbaycan diasporunun formalaşması prosesinin konturları cızılırdı. Təsadüfi deyil ki, bu gün MDB məkanında Azərbaycan diasporunun sosial tərkibinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin böyük bir hissəsini məhz həmin illərdə ulu öndərin xeyir-duası ilə təhsil almış kadrlar təşkil edir.

Bu bir həqiqətdir ki, sovet dövlətində bütün sahələr kimi, ordu quruculuğu prosesi də məlum siyasi-ideoloji prinsiplərə əsaslanırdı. Rəsmi Moskva milli respublikalarda, ələlxüsus müsəlman dövlətlərində milli hərbi kadrların hazırlanması yönündə cəhdləri bir qayda olaraq, qısqançlıqla qarşılayır və buna mane olurdu. Müttəfiq respublikalarda hərbi tədris məktəbləri əsasən Rusiya, Ukrayna və Belorusda fəaliyyət göstərirdi. “Bunları görəndə, düşünürdüm ki, yaxşı, biz Sovet İttifaqının bərabərhüquqlu müttəfiq respublikasıyıq, böyük səlahiyyətlərimiz var. Biz nə üçün ordudan təcrid olunuruq?” – bu sözləri Heydər Əliyev 2001-ci il aprelin 21-də, Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin 30 illik yubiley təntənəsində çıxış edərkən demişdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük səyləri nəticəsində belə bir məktəbin yaradılmasına nail olunmuşdu. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1971-ci ildə yaradılan C. Naxçıvanski adına Hərbi Liseyi və 2004-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaradılan Heydər Əliyev adına Hərbi Liseyi ötən illər ərzində yüzlərlə gənc bitirərək ali hərbi məktəblərə daxil olmuş və böyük ordu həyatına

vəsiqə almışlar. Sovet dövründə Azərbaycan ildə təxminən 60 min gənci ordu sıralarına göndərirdi. Ancaq onların tam əksəriyyəti inşaat batalyonlarında xidmət keçirdi. Hərbi hissələrdə azərbaycanlı zabidləri isə necə deyərlər, barmaqla saymaq olardı. Heydər Əliyev bu ənənənin qarşısını qətiyyətlə almağı bacardı. Heydər Əliyev 1969-1982-ci illərdə Sovet İttifaqı çərçivəsində perspektiv müstəqil Azərbaycan dövləti üçün xidmət edə biləcək bütün zəruri addımları atmağa nail oldu. 1991-ci ildə müstəqilliyini bəyan edən Azərbaycan Respublikası əslində real suverenliyinə 1993-cü ildə nail oldu.

Ümummilli liderin 70-ci illərdə Azərbaycanda milli hərbi kadr hazırlığı işinə xüsusi diqqət yetirməsi də bunu bir daha təsdiq edir. 70-ci illərə kimi Cənubi Qafqaz respublikaları arasında azərbaycanlılara SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almalarına süni maneələr yaradılır, hətta müəyyən limit qoyulurdu. Azərbaycanın ərazisində azərbaycanlılar hərbi kadr hazırlığından və o zamankı hərbi elitadan uzaqda saxlanılırdılar. Azərbaycanda bir neçə ali hərbi məktəb olmasına baxmayaraq, bu məktəblərin minlərlə kursantı arasında yalnız beş-altı nəfər azərbaycanlı var idi ki, onların da çoxu “beynəlmiləl” ailələrin üzvləri idilər. Bu tendensiya Heydər Əliyevi narahat etməyə bilməzdi. Heydər Əliyevin şəxsi müdaxiləsi və qayğısı ilə 70-ci illərdən başlayaraq Bakıdakı ali hərbi məktəblərə qəbul olunan gənclərin sırasında azərbaycanlıların sayı intensiv şəkildə artmağa başladı və bu sahədə də milliləşdirmə prosesinə start verildi. Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Lisey yaradıldı ki, bu da azərbaycanlılar arasında hərbi sahəyə marağın kütləvi xarakter almasına səbəb oldu. Beləliklə, bu sahədə də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ciddi dönüş yaradıldı. Həmin dövrdən başlayaraq, hər il yüzlərlə azərbaycanlı ittifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərinin iqtisadiyyat, hüquq, diplomatiya, dövlət idarəçiliyi, beynəlxalq münasibətlər və texniki elmlər kimi mühüm elm sahələrində təhsil almağa göndərilirdi. Bu siyasət Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan dövlətçiliyinin intellektual bazasının yaradılmasına yönələn cəsarətli addımlar idi. Bu günün prizmasından yanaşdıqda

bu addımların sonralar müstəqil dövlət quruculuğundakı əvəzsiz rolu daha aydın, daha qabarıq görünür.

Ötən illər ərzində bu məktəbi 10 minə yaxın gənc bitirmiş və ali hərbi məktəblərə daxil olaraq böyük ordu həyatına vəsiqə almış, Azərbaycanın hərbi salnaməsinə yadda qalan səhifələr yazmışdılar. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Qarabağ müharibəsində adiçəkilən təhsil ocağının 1500 nəfərdən çox məzunu erməni işğalçılarına qarşı vuruşlarda əsl qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir. Ulu öndərin həmişə qürurla adını çəkdiyi C. Naxçıvanski adına lisey bu gün də üzərinə düşən missiyanı uğurla yerinə yetirir. Ulu öndəri bu məktəbə, sözün həqiqi mənasında, çox böyük mənəvi və tarixi tellər bağlayırdı. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı və Müdafiə nazirinin müvafiq əmri ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında C. Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin filialı açılmış, Prezident İlham Əliyevin 27 fevral 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə bu filialın əsasında Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey yaradılmışdır. Bu təhsil ocaqlarının maddi-tədris bazası yüksək standartlara cavab verir və idman, mədəni-məişət komplekslərini əhatə edir. Kursantların istifadəsində müasir kompüter kabinetləri, sürətli dil öyrətmə kabinetləri və təbiət elmləri laboratoriyaları var.

DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN BƏRPASI VƏ MİLLİ HƏRBÇİ KADRLARIN HAZIRLANMASI YÖNÜNDƏ GÖRÜLƏN İŞLƏR

XX əsrdə Azərbaycan xalqını dünyaya tanıdan böyük şəxsiyyəti Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə yenidən Azərbaycanın idarəçilik sükanı arxasına keçdikdən sonra qısa müddətdə milli dövlətçilik doktrinasını irəli sürmüş və onun icrasına başlamışdır. Çağdaş milli dövlətçilik tariximizdə Heydər Əliyev irsinin özünəməxsus cəhətləri, taktiki və strateji hədəfləri, konkret məqsədləri vardı. Bu irs 1991-1993-cü illərdə cəmiyyətin gözündən düşmüş dövlət-hakimiyyət vəhdətinin həqiqi simasını özünə qaytardı. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan cəmiyyətində dövlətçilik

ideyalarının bərqərar olması fundamental mahiyyət kəsb etməyə başladı. 1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart hadisələrində ulu öndər Azərbaycan dövlətçiliyini faciələrdən və iflasdan xilas etdi. Siyasi sabitliyi təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda demokratik, qüdrətli dövlət modeli konsepsiyasını da həyata keçirməyə başladı.

Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində – 1991-ci ildən 1993-cü ilin iyununa qədərki mərhələdə respublikada mövcud olmuş fəlakət və sarsıntılar, ağır sosial-iqtisadi böhran, hərc-mərclik, anarxiya təsdiqlədi ki, dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması onun qazanılmasından qat-qat çətindir. 1991-1993-cü illərdə respublikamız deyure müstəqil sayılsa da, əslində, bu müstəqillik formal xarakter daşımış, xalqımız ədalətli və sivil dövlətdə yaşamaq arzusunu tam mənada gerçəkləşdirə bilməmişdir. Həmin illərdə Azərbaycanda hakimiyyətdə xalqın etimad göstərdiyi siyasi qüvvənin olmaması dövlət idarəçiliyi mexanizmlərinin formalaşmasında ciddi maneəyə çevrilməklə yanaşı, daxili böhranın, vətəndaş itaətsizliyinin, xaos və anarxiyanın yaranmasına rəvac vermiş, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının təmini, vətəndaşların azad, təhlükəsiz yaşamaq hüququnun, ən nəhayət, ictimai asayişin qorunması sahəsində əsaslı problemlər yaratmışdı. O zaman hakimiyyətdə olan qüvvələrin səriştəsiz və yarıtmaz fəaliyyəti nəticəsində hüquq-mühafizə orqanlarının üzərinə düşən qanuni vəzifələri həyata keçirə bilməməsi ictimai həyatın müxtəlif sahələrində hərc-mərcliyin baş alıb getməsinə, daxildə qeyri-sabit və təhlükəli vəziyyətə səbəb olmuşdu. Dövlət idarəçiliyinin iflic vəziyyətinə düşməsi, ayrı-ayrı siyasətçilərin “kөнüllü döyüşçü” adı altında qanunsuz silahlı dəstələr yaratması nəticə etibarını ilə hakimiyyətdə olan qüvvələrin iflasını daha da sürətləndirirdi. Belə şəraitdə nəinki hüquqi dövlətdən, demokratiyadan, hətta insanların təhlükəsiz yaşamaq kimi adi hüququndan danışmaq belə mümkün deyildi.

Bundan fərqli olaraq, tarixən həmişə Azərbaycan torpaqlarına qarşı ərazi iddialarını irəli sürən təcavüzkar Ermənistan isə keçmiş SSRİ-nin tərkibində olarkən qanunsuz hərbi birləşmələr yaratmışdı ki, bunun nəticəsində Sovet İttifaqı

dağılarkən erməni hərbi birləşmələri tərəfindən torpaqlarımız işğal edildi. Ermənilərin bu prosesə riyakarcasına əvvəlcədən hazırlaşması Dağlıq Qarabağ müharibəsində Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarının böyük bir hissəsinin işğalına zəmin yaratdı. Həmin dövrdə hərbi texnikasız və hazırlıqsız Azərbaycan əsgəri düşməne qarşı doğma torpağına sevgi və vətənpərvərlik hissi ilə vuruşurdu. Məhz bu səbəbdən SSRİ ordusunun silahları ilə təchiz olunmuş, habelə SSRİ ordusunda yüksək vəzifələrdə xidmət keçmiş erməni generallarının rəhbərliyi altında olan erməni silahlı qüvvələri indiki cəbhə xəttindən daha çox ərazini işğal edə bilmədilər. Ermənilərin torpaq iddiasında əsas məqsədləri ümumilikdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranmasına imkan verməmək, “böyük Ermənistan” iddiasını ilk növbədə Azərbaycan torpaqları hesabına reallaşdırmaqdan ibarət idi.

Böyük dövlətçilik təcrübəsinə malik dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanı birinci ağır mərhələdə bir çox fəlakətlərdən xilas edə bildi. 1994-cü ildə əldə olunmuş atəşkəs nəticəsində hər iki tərəf öz dövlətçiliyini möhkəmləndirməyə və problemi özünün düzgün saydığı formada həllinə hazırlaşmağa başladı. Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən zəbt olunması qonşu dövlətin işğalçılıq siyasətinin nəticəsi idi və bu, beynəlxalq təşkilatların sənədlərində və böyük dövlətlərin münasibətində öz əksini tapdı. 1993-cü ilin iyun ayının əvvəllərində Gəncə şəhərində xalqın dəstəyindən tamamilə məhrum olmuş mərkəzi hakimiyyətə qarşı baş qaldırmış hərbi qiyam isə ölkədəki hərc-mərcliyin, anarxiya mühitinin, siyasi hakimiyyətə qarşı total inamsızlığın kulminasiya həddinə yetişməsi idi. Faktiki olaraq bəzi xarici qüvvələrin də dəstəklədiyi bu silahlı qiyam Azərbaycanın yenidən nail olduğu dövlət müstəqilliyinə ciddi təhlükə olmaqla yanaşı, silahlı vətəndaş müharibəsinə, Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrə parçalanmasına zəmin yaratmışdı. Azərbaycan faktiki olaraq dövlət müstəqilliyini itirmək ərəfəsində, xalq isə vətəndaş müharibəsinin astanasında idi. Belə bir mü-

rəkkəb şəraitdə xalqın səsini səs verərək hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev respublikanı milli müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsindən qurtarmış, çağdaş tariximizə dövlətçiliyin xilaskarı, qurucusu kimi daxil olmuşdur. Böyük strateqin rəhbərliyi altında hakimiyyət boşluğu qısa müddətdə aradan qaldırılmış, respublikanın müxtəlif bölgələrində dövlətçiliyə qəsdlər təşkil edən qanunsuz silahlı birləşmələr xalqın dəstəyi ilə zərərsizləşdirilmiş, vətəndaş sülhü və həmrəyliyinin təmini istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır.

Ulu öndərin bu mərhələdə Azərbaycan üçün ən böyük xidməti isə onun de-fakto müstəqil dövlət qurması, dövlətçilik sütunlarını möhkəmləndirməsi, tarixi ənənə və müasirlik əsasında milli inkişaf konsepsiyasını müəyyənləşdirməsi olmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycanda ardıcıl və sistemli olaraq hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması prosesinə başlamaq imkanı yaratmışdır. Ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin tam bərqərar olması, hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi, dövlət çevrilişləri cəhdlərinin qarşısının xalqın dəstəyi ilə qətiyyətlə alınması ulu öndər Heydər Əliyevə dövlət quruculuğu istiqamətində praktik addımlar atmağa imkan vermişdir. Azərbaycanın o zamankı məhdud imkanlarını nəzərə alan Heydər Əliyev iqtisadiyyatın bütün sahələrinin paralel inkişafının qeyri-mümkünlüyünü önə çəkmiş, bu sahədə ciddi dönüşə nail olmaq üçün respublikanın malik olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadəni vacib saymışdır. Ümummilliyet lideri neft sektoruna xarici sərmayələrin cəlb edilməsi istiqamətində ciddi addımların atılmasını təmin etmiş, 1994-cü ilin 20 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasına nail olmuşdur. Xəzər hövzəsində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını qoymuş, bu müqavilənin imzalanması ilə respublikamızın gələcək inkişafının fundamental bünövrəsi qoyulmuşdur. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Qərb şirkətlərinin Xəzər hövzəsinə külli miqdarda investisiya yatırması Azərbaycana ən müasir innovasiya və informasiya texnologiyalarını gətirməklə yanaşı, demokratik proseslərin, hüquqi-siyasi islahatların sürətlənməsinə, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına,

habelə Avropanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları ilə əməkdaşlıq xəttinin güclənməsinə ciddi təkan vermişdir. Ulu öndərin rəhbərliyi altında hazırlanaraq 1995-ci ilin 12 noyabrında qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkədə milli quruculuğun, o cümlədən ordu quruculuğunun siyasi-hüquqi əsaslarını yaratmış, ölkədə bütün demokratik hüquqlar bərqərar olunmuşdur.

Məhz belə taleyüklü, xalqımız üçün çox ağır olan bir zamanda Heydər Əliyevin apardığı siyasət bir tərəfdən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə, digər tərəfdən isə Azərbaycanın bir dövlət kimi iqtisadi və hərbi qüdrətinin artmasına yönəldilmişdir. Ermənistan isə Dağlıq Qarabağı müstəqil dövlət formasında beynəlxalq hüququn subyekti kimi təqdim etməyə çalışdı. Ancaq ötən dövrlər ərzində bu istəklər baş tutmadı, Ermənistanın bütün planları iflasa uğradı. Ermənistanın bütün cəhdlərinə baxmayaraq dünya birliyi bir dövlətin başqa dövlətin ərazisinin işğalına və XXI əsrdə silah gücü ilə danışmaq prinsipini qəbul etmədi. Bu proseslərdə Ulu öndərin yaratdığı milli ordu faktorunun rolu çox böyükdür.

Dövlət quruculuğunun bütün sahələrində olduğu kimi, ordu quruculuğu sahəsində də ümum-milliyet liderin, müasir və modern Azərbaycan Ordusunun yaradıcısı Heydər Əliyevin siyasi kursu uğurla davam etdirilir. Elə bunun nəticəsidir ki, milli ordumuz döyüş və mənəvi-psixoloji hazırlıq sahələrində böyük uğurlar əldə edərək gündən-günə daha da güclənir və qüdrətlənir. Artıq bütün dünya bilir ki, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 1990-cı ilin əvvəllərindəki siyasilənmiş silahlı dəstələr deyil, vahid mərkəzdən idarə olunan, maddi-texniki bazası, intellektual potensialı xeyli möhkəmlənmiş, istənilən döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə qadir olan bir ordudan ibarətdir. Orduya dövlətin təhlükəsizliyinin, ərazi bütövlüyünün və müstəqilliyinin qarantı kimi baxan hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu gün öz ordusu ilə sözün əsl mənasında fəxr edir. Əldə olunan uğurlar bir daha sübut etdi ki, cəmiyyətdəki siyasi plüralizm daxili qüvvələrin parçalanmasına, siyasi iddiaların həyata keçirilməsinə deyil, vahid dövlət quruculuğuna xidmət edərsə, ordu quruculuğu sahəsində dövlətin apardığı siyasət əsaslandırılmış və ardıcıl olarsa, silahlı qüvvələ-

rin təşkilində və gücləndirilməsində yüksək nailiyyətlər əldə etmək olar. Bütün bunlar ordu quruculuğu prosesində də öz müsbət nəticəsini verməyə başladı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra respublikamızın həyatının bütün sahələrində olduğu kimi ordu quruculuğu da planlı surətdə həyata keçirilməyə başladı. İlk növbədə qanunsuz hərbi dəstələr buraxıldı, Silahlı Qüvvələr dövlət nəzarətinə alındı. Digər ölkələrin təcrübəsindən və Dağlıq Qarabağ müharibəsi təcrübəsindən istifadə olunaraq mükəmməl hərbi qanunvericilik sistemi yaradıldı. Heydər Əliyevin tez-tez ön cəbhəyə getməsi, döyüşən Azərbaycan əsgərləri ilə yanaşı səngərlərdə olması, onların qayğı və ehtiyacları ilə maraqlanması, döyüşdə fərqlənənləri elə yerindəcə mükafatlandırması şəxsi heyətə yeni ruh, yeni qüvvə verirdi.

Hazırda respublikamızın silahlı qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hərbi birləşmələr üçün müxtəlif kateqoriyadan olan hərbi kadrların hazırlanması Azərbaycan Ali Hərbi Məktəblərində, Silahlı Qüvvələrin Təlim və Tədris Mərkəzində, Hərbi Akademiyada və digər hərbi təhsil müəssisələrində uğurla həyata keçirilir. 1997-ci ildən bu məktəblərdə NATO standartlarına uyğun tədris proqramı tətbiq olunur. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasında hərbi qulluqçularla yanaşı dövlət orqanlarında çalışan yüksək vəzifəli şəxslərə müharibə ilə əlaqədar hərbi-strateji, hərbi-iqtisadi və hərbi-siyasi məsələlərin öyrədilməsi təşkil edilir. MDB-yə üzv olan bir neçə dövlət ilə Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi tərəfindən imzalanmış sazişlərə əsasən bu ölkələrin hərbi qulluqçuları Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hərbi təhsil müəssisələrində təhsil alması bu sahədə qazanılan uğurları bir daha təsdiq edir. Adları çəkilən hərbi təhsil müəssisələrinin maddi-tədris bazası yüksək standartlara cavab verən tədris, idman və mədəni-məişət komplekslərini əhatə edir. Ötən illər ərzində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş və keyfiyyətcə yeni mərhələyə daxil olmuşdur. 1994-cü il may ayının 4-də Azərbaycan

Respublikası NATO-nun “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramına qoşulmuşdur. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin zabitləri NATO-nun strateji və regional qərargahlarında müxtəlif vəzifələrə təyin edilmişlər. Son illərdə NATO-nun müxtəlif tədbirlərində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin üzvlərlə nümayəndəsi iştirak etmişdir. Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində “NATO – Sülh naminə tərəfdaşlıq” kafedrası, Silahlı Qüvvələrin Təlim və Tədris Mərkəzində isə Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Milli Təlim Mərkəzi yaradılmışdır. NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyəti ilə təcrübə mübadiləsi aparmaq, mühazirələr oxumaq və seminarlar keçirmək məqsədilə Respublikamıza vaxtaşırı NATO-nun müxtəlif komandanlıqlarından, strukturları və idarələrindən hərbi nümayəndə heyətləri gəlir. NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində respublikamızda bir neçə çoxmillətli komanda-qərargah təlimləri keçirilmişdir. “Kooperativ Dəterminəyşn”, “Regional cavab - 2009” kimi təlimlərdə NATO üzvü və tərəfdaş dövlətlərdən nümayəndələr iştirak etmişdir.

2008-ci ildə Azərbaycan Ordusunun yaradılmasının 90 illiyi ilə bağlı keçirilən hərbi parad bir sıra dövlətlərin Azərbaycan ordusu haqqında təsəvvürlərinin yaxşı mənada dəyişməsinə səbəb oldu. Eyni təəssürat ötən il Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrinin və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hərbi birləşmələrinin iştirakı ilə keçirilən birgə əməliyyat-taktiki təlimlərindən də yarandı. Silahlı qüvvələrin komplektləşdirilməsi, hərbi çağırış sisteminin müasir tələblər səviyyəsində təkmilləşdirilməsi üçün görülmüş işlər də öz nəticəsini verməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyev dövlət başçısı kürsüsündə fəaliyyətə başladığı ilk günlərdə bəyan etmişdi ki, ordu quruculuğu sahəsində qazanılan nailiyyətlərin bütün parametrlər üzrə daha da inkişaf etdirilməsi onun fəaliyyətində prioritet istiqamətlərdən biri olacaq. Ötən müddət ərzində yuxarıda qeyd etdiyim kimi, istər silahlı qüvvələrimizin maddi-texniki

bazasının möhkəmləndirilməsi, istərsə də hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsi sahələrində həyata keçirilən tədbirlər Ali Baş Komandanın Vətənin müdafiəçilərinin şərəfli xidmətinə necə yüksək qiymət verdiyini bir daha təsdiq etdi. Hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması ölkə və ordu rəhbərliyinin daim diqqət mərkəzindədir.

Prezident İlham Əliyevin silahlı qüvvələrin şəxsi heyətinə diqqət və qayğısı, ordumuza bəslədiyi yüksək inam və etimad bütün hərbiçilərin qəlbini qürur və iftixar hisləri ilə doldurmuşdur. Bu gün Azərbaycan ordusunun hər bir əsgəri və zabiti Respublika Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin diqqət və qayğısı sayəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Hərbi Andı və nizamnamələrinə sadıq qalaraq respublikamızın ərazi bütövlüyünün bərpasına, torpaqlarımızı işğalçılardan azad etməyə hazırdır. Ordumuzun möhkəmlənməsi istiqamətində Azərbaycanda Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin yaradılması yeni mərhələnin əsasını qoydu. Azərbaycan bu gün nəinki hərbi əşya və arxa təminat təchizatçısıdır, artıq döyüş silahlarını da istehsal edir. Bu silahlar nəinki daxili tələbatı yönəldilir, həm də dünya bazarlarına çıxarılır və ciddi rəğbətlə qarşılır. Silahlı qüvvələrimizin təminatının gücləndirilməsi, dövlət büdcəsində hərbi xərclərin artırılması da əhəmiyyətli məqamlardandır. Məlum olduğu kimi Ermənistanın büdcəsi Azərbaycanla müqayisə edilə bilməz.

Azərbaycan bütün sahələrdə Ermənistanı üstələyir və bu fərq gündən-günə artmaqda davam edir. Azərbaycan ordusu bu gün dövlətin qüdrətinin nümunəsidir, xalqımızın iftixar yeridir və ölkəmizin ərazi bütövlüyünü təmin etmək iqtidarında olan yüksək hazırlıqlı təsisatdır. Beynəlxalq hərbi tədqiqat mərkəzlərinin verdiyi qiymətə görə, regionun ən hazırlıqlı və ən müasir ordusu Azərbaycan ordusudur. Bütün bunlar Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin ən müasir tələblərə cavab verdiyini göstərir. Bu fakt torpaqlarımızın 20 faizini işğal etmiş, bütün siyasətini ancaq və ancaq qonşu dövlətlərin torpaqlarının işğalı üstündə quran Ermənistanda da kifayət qədər məlumdur.

Silahlı qüvvələrimiz bu gün Azərbaycanı istənilən təcavüzdən qorumağa qadir bir qüvvə kimi günümüzün danılmaz reallığına çevrilmişdir. Bu uğuru ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında azadlıq və müstəqillik ideyalarının tam təmin olunması naminə həyata keçirilən milli inkişaf strategiyasının tətbiqi kimi dəyərləndirmək olar. Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımız üçün qoyduğu zəngin və əvəzsiz irs ölkəmizin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirən fundamental bir fəaliyyət proqramıdır. Bu çox cəhətli, zəngin fəaliyyət proqramının ən mühüm qollarından birini, heç şübhəsiz, ordu quruculuğu təşkil edir.

Ulu öndər ordu quruculuğuna elmi prinsiplər əsasında yanaşaraq qısa vaxt ərzində bu mühüm prosesi dövlət quruculuğunun tərkib hissəsinə çevirdi, hərbi hissələri siyasiləşmiş qüvvələrdən təmizlədi. Ardıcıl həyata keçirilən tədbirlər sayəsində ordu ilə xalqın vəhdəti, orduda mərkəzləşdirilmiş komandanlıq prinsipi tam təmin edildi. Silahlı qüvvələrin maddi-texniki təminatı möhkəmləndirildi, şəxsi heyətin döyüş və mənəvi hazırlığı əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı. Tam elmi-nəzəri prinsiplər üzərində qurulan silahlı qüvvələrimiz keyfiyyətcə yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Məhz ulu öndər silahlı qüvvələrimizin daha da möhkəmlənməsi, xüsusilə də ordumuz üçün hərbi kadrlar hazırlayan hərbi təhsil sisteminin modernləşməsi üçün strateji xarakterli tədbirlər həyata keçirdi. Onun 1999-cu il fevralın 20-də Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının yaradılması, 20 avqust 2001-ci ildə respublikamızda fəaliyyət göstərən hərbi məktəblərin statusunun artırılması və nəhayət, 17 avqust 2002-ci ildə Silahlı Qüvvələrə Yardım Fondunun yaradılması haqqında imzaladığı fərmanlar, heç şübhəsiz, bu istiqamətdə əsaslı dönüş yaratdı. Bütün bunların nəticəsidir ki, hazırda Azərbaycanda güclü maddi-tədris bazasına, müasir texnologiyalara malik, yeni tədris metodları ilə fəaliyyət göstərən, uğurları ölkəmizin sərhədlərindən də uzaqlara yayılan hərbi təhsil sistemi mövcuddur. Bu gün Azərbaycanın ali hərbi məktəblərində bir sıra xarici ölkələrin nümayəndələri təhsil alırlar.

Ordu quruculuğunda aparılan kompleks işlərin

nəticəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik orqanı olan Milli Məclisin 18 noyabr 1993-cü il tarixli iclasında müdafiə və təhlükəsizlik məsələləri müzakirə edildi. Qısa müddət ərzində ordu quruculuğunun qanunvericilik bazası yaradıldı, Milli Məclis tərəfindən “Silahlı Qüvvələr haqqında”, “Hərbi xidmət haqqında”, “Müdafiə haqqında”, “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” və s. qanunlar qəbul edildi. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin beynəlxalq əlaqələrinin qurulması və genişlənməsi də məhz ümummilli liderimizin adı ilə bağlıdır. Bu əlaqələrin əsası 1994-cü ildə qoyulmuşdur. Azərbaycan ilə NATO arasında hər il fərdi əlaqələndirmə proqramı hazırlanır və təsdiq edilir ki, bu da silahlı qüvvələrimizin NATO standartlarına uyğunlaşdırılması, mərkəzləşdirilmiş maddi-texniki bazasının yaradılması, hərbi təhsil sisteminin yeni prinsiplər əsasında qurulmasına əsaslı zəmin yaratmışdır. Bütün bunları nəzərə alan ümummilli liderimiz yüksək tribunaldan dəfələrlə demişdir: “On il ərzində ordumuz gücləndi, inkişaf etdi və bu gün, demək olar ki, bizim ordumuz çox yüksək səviyyədədir. Qarşıda duran bütün vəzifələri həll etməyə qadir ordudur”.

NƏTİCƏ

Müasir Azərbaycanda dövlət quruculuğunun, iqtisadi tərəqqinin, siyasi sabitliyin, ictimai şüurun son 35 ildən artıq bir dövrü əhatə edən mərhələsində özünü dünya siyasətinin görkəmli xadimlərindən biri kimi tanıdan Heydər Əliyevin adı milli ordu quruculuğu tarixinə əbədi olaraq həkk olunmuşdur.

Heydər Əliyevin Azərbaycana uzunmüddətli rəhbərliyinin ən sanballı göstəricisi də məhz milli ruhun hədsiz yüksəlməsi, milli özünüdərk inkişafı, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında milli dövlətçilik arzularının və hislərinin güclənməsinin real siyasi amilə çevrilməsi oldu. Dövlət idarəçiliyinin zirvəsini fəth edən ümummilli lider Heydər Əliyev müasir, öz sözünü deməyə qadir olan güclü Azərbaycan dövlətini yaradan, dəhşətli çətinliklərdən çıxararaq möhkəmləndirən və bütün dünyaya tanıdan dahi siyasi strateq və tak-

tik kimi tarixi yaddaşımızda silinməz iz qoymuşdur.

Azərbaycanda hərbi quruculuq bu gün də yüksələn xətlə inkişaf edir. Bunun ən başlıca səbəbi isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin dövlət başçısı postunda fəaliyyətə başladığı ilk gündən ümummilli liderimizin həyata keçirdiyi strateji əhəmiyyətli tədbirləri və ənənələri uğurla davam etdirməsi, o cümlədən ordu quruculuğu işini prioritet elan etməsi ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyevin bölgələrdə, cəbhə xəttində yerləşən hərbi hissələrimizə daim baş çəkməsi, xidmətdə fərqlənən hərbi qulluqçuları şəxsən mükafatlandırması, yerlərdəki vəziyyətlə maraqlanması ordu mənsublarında böyük ruh yüksəkliyi yaratmışdır. Heydər Əliyev kursunun layiqli davamçısı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ordu problemlərini hər an diqqət mərkəzində saxlayır, silahlı qüvvələrimizin döyüş hazırlığının artırılmasını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirir. Ali Baş Komandanın cəbhə xəttindəki hərbi hissələrə əsgəri qəhrəmanlıq, şücaət və mərdlik rəmzi olan Döyüş bayraqlarını təqdim etməsi, bir tərəfdən orduya diqqət və qayğının bariz nümunəsidirsə, digər tərəfdən də ordu mənsublarına göstərdiyi inam və etimaddır. Hər il orduya aid xərclərin artırılması, hərbi qulluqçuların maddi rifah halının yaxşılaşdırılması yönündə dövlət rəhbərliyi tərəfindən atılan addımlar, həyata keçirilən tədbirlər hərbi qulluqçuların üzərinə çox ciddi məsuliyyət qoyur. Son dövrlər dövlət başçısının Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə əlaqədar verdiyi bəyanatlar da orduya olan inamdan qaynaqlanır. Şübhə yoxdur ki, Azərbaycan hərbiçiləri əsl qurucusu ümummilli liderimiz Heydər Əliyev olan silahlı qüvvələrimizin sıralarında bundan sonra da yüksək döyüş hazırlığına yiyələnərək ləyaqətlə xidmət edəcək, ölkə rəhbərliyinin, həm də bütövlükdə xalqımızın inam və etimadını doğruldacaqlar.

Ulu öndərin dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən müasir reallıqlara söykənməklə daha da zənginləşdirilən ideyaları, onun strategiyası, arzuları artıq həqiqətə çevrilmişdir. Azərbaycan 3.3 milyard dolları keçən illik hərbi büdcəsi, ən yeni

texnologiyalara əsaslanan hərbi texnika və döyüş vasitələri ilə təchiz edilmiş, NATO standartları əsasında təlim görmüş silahlı qüvvələri ilə Cənubi Qafqazda hərbi qüdrətinə görə lider ölkədir. Həmçinin Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin göstəriciləri onun keçmiş sovet məkanında da ən güclü və döyüş hazırlıqlı ordulardan biri olduğunu təsdiqləyir. Uzaq 1993-cü ildə heç də hamı inanmırdı ki, gün gələcək Heydər Əliyevin milli hərbi kadrların yetişdirilməsinin mütəşəkkil sisteminin, infrastrukturunun formalaşmasına dair bütün arzuları, ideyaları reallaşacaqdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyasının ardıcıl həyata keçirilməsi bu gün də ölkəmizi sürətlə irəli aparır. Milli ordu quruculuğu sahəsində vaxtilə onun uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi islahatlar Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin indiki inkişaf səviyyəsinə nail olmasını təmin etmişdir və edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir çox cildliyi. 1-44-cü cildlər. Buraxılışa məsul akademik R.Mehdiyev. Bakı, 1996-2013
2. Ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqillik, dövlətçilik, azərbaycançılıq və ordu haqqında müdrik kəlamları. Hərbi məktəblərin banisi. Bakı, Adiloğlu, 2006
3. Yolumuz Heydər Əliyev yoludur. Naxçıvanski-lərin xatirə kitabı. tərt., red. A. Qurbani. – Bakı. Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2004
4. Müstəqil Azərbaycan elminin və təhsilinin me-marı, Bakı, S.921
5. "Hər şey qələbə üçün" kitab-albom. Bakı, 2014
6. "Azərbaycan". 2011
7. "Respublika". 2009
8. http://www.azerbaijans.com/content_1690_az.html

РЕЗЮМЕ

**ПОДГОТОВКА НАЦИОНАЛЬНЫХ
ВОЕННЫХ КАДРОВ КАК ОДНО ИЗ
НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ СТРАТЕГИИ
ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА
ГЕЙДАРА АЛИЕВА
А. ГУСЕЙНОВ**

Подготовка национальных военных кадров как один из основных направлений стратегии

развития общенационального лидера Гейдара Алиева

В этой статье анализируется политика создание армии как один из главных аспектов развития национальной стратегии общенационального лидера Гейдара Алиева.

В этой статье указывается то что, вооруженные силы национальной армии является главной опорой и атрибутом независимости и суверенности внутренней и внешней политики каждого государство. Именно поэтому в стратегии общенационального лидера Гейдара Алиева для укрепления Азербайджанского государство, проведена политика по укреплению национальной армии которая занимает особое место.

В этой статье мы приходим к такому выводу, что все желания и цели Гейдара Алиева по развитию системы национальных военных кадров, формирование инфраструктуры полностью реализованы в современном Азербайджане.

SUMMARY

**NATIONAL LEADER PREPARING OF THE
NATIONAL MILITARY CADRES AS ONE OF
BASIC DIRECTION OF THE HEYDAR
ALIYEV'S DEVELOPMENT STRATEGY
A. HUSEYNOV**

Preparation of national military personnel as one of the main directions of the development strategy of the national leader Heydar Aliyev

In the article it has been analysed one of the main aspect of the National leader Haydar Aliyev's national development strategy of military build-up.

It is noted that The Armed Forces, National Army is one of the basis of every country independence, the main attributes of sovereignty domestic and foreign policy. Therefore, it takes a special place of policy towards bulding the national army for strengthening of the Azerbaijan statehood at the National leader Haydar Aliyev's development strategy.

From the article we come to a conclusion that it becomes wality of all dreams, ideas about the formation of organized system and infrastructure of Haydar Aliyev's national military staff training in modern Azerbaijan.

BEYNƏLXALQ TERRORİZM – TRANSMİLLİ TƏHDİDLƏRİN TƏZAHÜRLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Polkovnik-leytenant Zaur YUSİFLİ

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: beynəlxalq terrorizm, qarışıq terrorizm, terrorla mübarizə, dövlət terrorizmi.

Ключевые слова: международный терроризм, неизбирательный терроризм, борьба с терроризмом, государственный терроризм.

Keywords: international terrorism, indiscriminate terrorism, the fight against terrorism, state terrorism.

XXI əsrin qlobal bəlası olan terrorizmin bu günədək ümumi qəbul olunmuş tərfi yoxdur. ABŞ Federal Təhqiqatlar Bürosu (FTB) terrorizmi bu cür dəyərləndirir: “Terrorizm – siyasi və sosial məqsədlərə nail olmaq yolunda hökuməti, mülki əhalini qorxutmaq məqsədilə fiziki şəxslərə və obyektlərə qarşı qeyri-qanuni güc yaxud zorakılıq tətbiq etməkdir.” (1)

ABŞ Dövlət Departamenti isə terrorizmə fərqli tərif verir: “Terrorizm – dövlət daxilində hansısa qrupun, yaxud da hansısa dövlətin gizli casusu tərəfindən ictimaiyyətə effektiv təsir göstərmək məqsədilə qeyri-hərbi obyektlərə qarşı tətbiq edilmiş, düşünülmüş və siyasi şərtləndirilmiş zorakılıqdır. Beynəlxalq terrorizm iki, yaxud bir neçə dövlətin ərazisinə və yaxud vətəndaşına tətbiq edilən zorakılıq aktıdır.” (2)

ABŞ Müdafiə Nazirliyinin istifadə etdiyi anlayışa görə, “Terrorizm – siyasi, dini və ideoloji karakter daşıyan məqsədlərə nail olmaq, hökumətin və ictimaiyyətin qorxudulmasına yönəldilən zorun və zorla hədələmənin məqsədyönlü tətbiqidir.” (3) Harvard Universitetinin professoru Cesika Sternin fikrincə, terrorizmi digər zorakılıq formalarından ayırmaq üçün iki xarakterik cəhətin üstündə dayanmaq lazımdır:

1. Terrorizm dinc vətəndaşlara yönəlib. Məhz

bu xarakteri onu müharibə zamanı hərbi əməliyyatlardan fərqləndirir.

2. Terrorçular yerli əhalidə qorxu yaratmaq məqsədilə effektiv zorakılığa əl atırlar. Kütləvi-qırğın silahlarının tətbiqi ilə edilən terror zorakılığın ən yeni forması sayılır. Nüvə, kimyəvi və bioloji silahlar dinc əhalidə vahimə yaradır. (4)

Terrorizm ifadəsinin kökü Fransa burjuva inqilabına dayanır. İlk dəfə bu termin “Böyük Oksford” lüğətində belə izah edilib: “1789-1797-ci illər inqilabı dövründə Fransada hakim partiyanın vahimə yolu ilə həyata keçirdiyi idarəçilik.” (5)

Terrorizmin tarixi qədimdir. Onun ən erkən kökləri çara və tirana edilən sui-qəsdə gedib çıxır. Tarixi misal qismində üç terrorçu hərəkət-zelotlar, ismail-nizarilər və hind quldur-boğucuları göstərmək olar. Qeyd olunanların hamısının fəaliyyəti dini inamlarla şərtlənmiş və beynəlxalq miqyas almışdı. Onların silahı son dərəcə sadə – qılınc, xəncər, kəmənd olmuş, bununla belə onların dağıdıcı gücü böyük olmuşdur. Zelotlar təşkilatı eramızın I əsrində İudeydə fəaliyyət göstərmiş və yəhudilərin tarixində dərin iz qoymuşdur. Təşkilatın üzvləri öz fəaliyyətlərinə müxtəlif qurbanları bıçaq və qılınc-la öldürməklə başlamış, sonra isə İudeydə yunan idarəçiliyinə və romalılara qarşı kütləvi üsyan qaldırmışlar. Üsyan görünməmiş faciəli nəticələr törətmişdir. O, Yerusəlim məbədinin dağılması ilə nəticələnmişdi.

İsmail-nizarilər 1090-1275-ci ilədək fəaliyyət göstərmişlər. Onların məqsədi “təmiz islam” ideologiyasını yaymaq idi. Onların terror obyekti dini doktrinaları qəbul etməyən görkəm-

və tələblərinə birbaşa aidiyyəti olmayan insanları obyekt seçirlər. XX əsrin sonlarından terrorizmin yeni tipi – dini şərtlənmiş zorakılıq meydana olub.

Dünyanın bütün nöqtələrində sülhü və təhlükəsizliyi təhdid edən müasir terrorizm bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

- hücum obyektlərinin müxtəlifliyinə;
- terrorçuların əha-

li siyasi və dini xadimlər idi. Bu hərəkət İranda və Suriyada Səlcuq sultanlarının rejimlərinə təhlükə törədirdi.

Quldur-boğucular 19-cu əsrin sonlarına qədər, təqribən 600 il ərzində Hindistanda fəaliyyət göstərmişdir. Onların məhv etdikləri insanların sayı təqribən 500.000 nəfər olmuşdu. Bu qurbanlar əsasən quldurların basqınlarına məruz qalmış yolçular idi. Onların əsas məqsədi insanları Kali allahına qurban vermək idi.

19-cu əsrin sonlarında Avropada sensasiyalı siyasi qətlər dalğası qabarmağa başladı. Anarxistlər və inqilabçılar krallara, dövlət məmurlarına, aristokratiya nümayəndələrinə hücumlar edirdilər. 1878-ci ildə terrorçular Almaniya kəyserinə, İspaniya və İtaliya krallarına hücum etmişlər. 1894-cü ildə Fransa prezidenti, 1897-ci ildə İspaniyanın baş naziri, 1989-cu ildə Avstriyanın imperatoru, 1900-cü ildə İtaliya kralı və 1901-ci ildə ABŞ prezidenti öldürüldü. Rusiyada “Xalq iradəsi” adlı terrorçu təşkilat öz fəaliyyətinin kulminasiya nöqtəsinə 1881-ci ildə çar II Aleksandırı öldürməklə çatdı. ABŞ-da isə vətəndaş müharibəsi hər iki tərəfdən terrorizm aktlarına imkan verdi.

XX əsrin II yarısında yeni tip terrorizm – “**qarışq terrorizm**” baş qaldırdı. (6) 1970-ci ildən etibarən terrorçular daha çox onların iddialarına

linin sıx məskunlaşdığı rayonlara tətbiqi qadağan edilən silahlardan (**qarışq terrorizm**) istifadə etməsinə;

- terrorçu qrupların nüvə, kimyəvi və bakterioloji silahları tətbiq etməklə hədələməsi;
- terrorçu qrupların terror aktlarının hazırlanması, həyata keçirilməsi və cinayətin ört-basdır edilməsi prosesinin bütün mərhələlərində fəaliyyətinin koordinasiyasına.

Bir sıra müəlliflərin fikrincə, “**terrorçuların beynəlmilləşməsi**” tendensiyası mövcuddur. Monpele Universitetinin professoru İ.Servenin fikrinə görə, “əgər onu terrorçu təşkilatlar arasında əlaqə kimi başa düşmək mümkündürsə, onda terrorçuların həqiqətən beynəlmilləşməsi inkarolunmazdır”. Fransalı tədqiqatçı R.Kole isə belə bir fikir səsləndirir ki, “İtaliya, İspaniya və Fransadan olan terrorçular arasında əlaqə çoxdan qurulub, lakin fələstinlilərlə Yaponiyanın “**Qırmızı Ordusu**” və Amerikanın “**Qara pantera**”sı arasında əməkdaşlıq isə rəsmi xarakter daşıyır.(7) Bura Ermənistan hakimiyyətinin rəsmi dəstək verdiyi ASALA ilə PKK arasında mövcud olan əməkdaşlığı da aid etmək mümkündür. Müasir terrorizmin bütün xüsusiyyətləri onun təhlükəliliyindən xəbər verir. Fransız müəllifi İ.K. Şesneyin qənaətinə görə, XX əsrin 60-cı illərindən etibarən terrorizm

beynəlxalq siyasətin fəal qanadlarından birinə çevrilib. Bu siyasətdən dünyanın bütün dövlətləri əziyyət çəkir.(8)

Terrorizm 3 formada təzahür edir: a) dövlətdaxili; b) beynəlxalq; c) dövlət.

Dövlətin hüquq qaydalarının özəyini sarsıdan **dövlətdaxili terrorizm** ictimai təhlükəsizliyə qarşı ən ağır cinayət kimi təsvir olunur. Hər bir cinayət kimi o, hüquqi cəhətdən müstəsna ərazi vahidliyinə düşür ki, buna müvafiq olaraq hər bir dövlət cinayətin törədildiyi dövlətin ərazisində təhqiqat apara və cinayətkarı yerli məhkəməyə verə bilər.

Fransada yaradılmış antiterror mübarizəsinə koordinasiya üzrə mərkəzdə terror fəaliyyəti və onunla mübarizə tədbirləri haqqında informasiyalar mərkəzləşdirilir.

Almaniyada terrorizmlə mübarizə üçün xüsusi idarə yaradılıb. 1974-1978-ci illər ərzində AFR-in Cinayət Kodeksinə (CK) və Cinayət Prosesual Kodeksinə (CPK) bir sıra dəyişikliklər edilib və nəticədə terrorizmlə mübarizədə geniş imkanlar açılıb. Onların sırasında terrorizm əl atan və ya onu dəstəkləyən təşkilata üzv olmaq faktına görə 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə haqqında maddəni göstərmək olar. CK zorakılığı təbliğ edən və AFR-in təhlükəsizliyinə qəsd edən bütün şəxslərin cəzalandırılması haqqında müddəalarla doludur. CPK-yə isə belə bir müddəə əlavə edilib ki, əgər o, məqsədli və şüurlu şəkildə məhkəməyə gəlməkdən boyun qaçırırsa, terrorizmdə şübhəli bilinən şəxsin məhkəməsi müttəhimin iştirakı olmadan keçirilə bilər.

1975-ci ildə Yaponiyada 20 nəfərdən ibarət terrorizmlə mübarizə qərargahı yaradılıb. İtaliyada terrorizmlə mübarizə Mərkəzi Antiterror inspektoratlığı tərəfindən aparılır. Tərkibinə 3 polis idarəsi daxildir. İngiltərədə 19 noyabr 1974-cü il, 25 mart 1976 və 19 aprel 1979-cu il qanunları İrlandiya Respublika Ordusunu (İRO) qanundan kənar elan edib. Dövlət katibinə terrorçularla əlaqədə şübhəli bilinən şəxsləri İngiltərədən xaric etmək hüququ verilib. ABŞ-da isə məlum problemlə bağlı 1983-cü ildə xüsusi sənəd qəbul edilib. Orada qeyd edilib:

– ABŞ terrorçuların tələblərinin yerinə yetirilməsinə müqavimət göstərəcək. Onların istədikləri məbləğ onlara verilməyəcək. Onların tələb etdikləri həbs olunmuş şəxslər azad edilməyəcək;

– ABŞ öz maraqlarına yönəlmiş terror aktlarına bütün mümkün siyasi, iqtisadi, diplomatik və hərbi vasitələrdən istifadə etməklə cavab verəcək;

– xarici dövlətlərin hökumətləri ərazilərində olan ABŞ vətəndaşlarının toxunulmazlığına görə cavabdeh olacaq;

– ölkədən kənar ABŞ-a məxsus obyektlərə və vətəndaşlara qarşı siyasi terror aktları olaçağı təqdirdə, ABŞ terrorçuları ələ keçirmək üçün xarici dövlətlərin hüduclarına daxil olmaq, hətta onların olduğu dövlətə hərbi qüvvə tətbiq etməyə imkan verən bir sıra qərarlar qəbul edilib. Məsələn, ABŞ-ın Ali Məhkəməsi qərar qəbul edib ki, ABŞ hökuməti öz ədalət məhkəməsi tərəfindən axtarılan şəxsləri həbs etmək hüququna malikdir. Bu qərarı şərh edən H.Kissincer yazıb: “terrorçu qruplara sığınacaq verən ölkələrə qarşı təzyiq vasitələri nəticə verməzsə, sərt tədbirlər tətbiq edilməlidir.” (9)”

Dövlət terrorizmi – mülki şəxslərə qarşı istifadə edilən dövlət zorakılığıdır. Dövlət terrorizminə, həmçinin dövlətin xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları tərəfindən törədilən terror aktları daxildir. Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən Azərbaycan ərazisində törədilmiş 373 terror aktı buna misaldır. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən dəstəklənən terrorizm də mövcuddur. Belə ki, dövlət özü terrorizmdə iştirak etmir, lakin terrorçu qrupları maliyyələşdirir və dəstəkləyir.

Terrorizmin spesifik forması olan **beynəlxalq terrorizm** XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf edib. Beynəlxalq terrorizmin əsas məqsədləri dövlət idarəçiliyini pozmaq, iqtisadi və siyasi xarakterli ziyanlar vurmaq, ictimai quruluşun dayaqlarını sarsıtmaq və beləliklə, hökuməti öz siyasətində dəyişiklik etməyə vadar etməkdir.(10)

Beynəlxalq terrorizmlə mübarizə bir sıra hüquqi aktlarla tənzimlənir. İlk belə sənəd 1937-ci ilin 16 noyabrında Millətlər Cəmiyyətinin

Şurası tərəfindən qəbul edilən "**Terrorizmlə mübarizə haqqında**" Konvensiya və "**Terrorçuları məsuliyyətə cəlb etmək üçün beynəlxalq məhkəmə tribunalalarının təsis edilməsi haqqında**" konvensiyadır.

"**Terrorizmlə mübarizə haqqında**" Konvensiyada nəzərdə tutulurdu ki, dövlət digər dövlətlərə qarşı yönələn terrorçuluq fəaliyyətini əlverişli edən bütün hərəkətlərdən çəkinməli, fəaliyyətin bu formasının qarşısını almalı və cəzalandırmalı, bu istiqamətdə bir-birinə yardım etməlidirlər.(m.1)

Dövlətlərin cinayət qanunvericiliyində siyasi terrorizmin tərkibi bu cür şərh edilib:

– beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin həyatına, cismani toxunulmazlığına, sağlamlığına və azadlığına qarşı yönələn aksiyalar;

– xarici dövlətə məxsus ümumi əmlakın düşülmüş qaydada dağıdılması və ya zədələnməsi;

– insanları ölüm təhlükəsi altına qoymaqla ictimai həyatı sabitsizləşdirmək məqsədilə edilən aksiyalar;

– yuxarıda sadalanan aksiyaların törədilməsinə cəhdlər;

– terror aktlarının törədilməsi məqsədilə silahların, mərmilərin və partladıcı qurğuların və yaxud əşyaların hazırlanması, əldə edilməsi, qorunması və yaxud ötürülməsi.

Dövlət ərazisində özünü bürüzə verən aşağıdakı aksiyalar da cinayət əməli kimi xarakterizə edilir: 1. Terror aktını törətmək məqsədilə birləşmək; 2. Bu cür aksiyaları törətməyə təhrik etmək. Konvensiyanın layihəsində dövlətlərə qanunvericilik qaydasında qadağan edilirdi: terrorçular tərəfindən istifadə edilə biləcək silahların və döyüş sursatlarının daşınması və əldə edilməsi, həmçinin cinayət yolu ilə şəxsiyyət vəsiqələrinin və digər sənədlərin hazırlanması, saxta sənədlərin ölkəyə gətirilməsi və saxlanması. Lakin Millətlər Cəmiyyətinin hər iki sənədi qüvvəyə minmədi.

Ötən əsrin 60-cı illərində məlum problem yenidən aktualıq kəsb etməyə başladı. Beynəlxalq terrorizmlə mübarizədə BMT-nin marağı bir sıra iki və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərdə özünün beynəlxalq-hüquqi əksini tapıb. Bunlar

aşağıdakılardır:

– Amerika Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində 2 fevral 1971-ci ildə "Terrorizmin qarşısını almaq və cəzalandırmaq" konvensiyası;

– "Terrorizmi ləğv etmək üçün" Avropa konvensiyası" (27 yanvar 1977);

– "Beynəlxalq terrorizm haqqında" Tokio sazişi (5 may 1986).

Terrorizmlə mübarizə tədbirləri ATƏT-in (1995-ci ildə ATƏM ATƏT-lə əvəzlənib) üzv dövlətlərinin 1989-cu il Vyana görüşünün yekun sənədində öz əksini tapıb. Bundan əlavə, beynəlxalq terrorizmin ayrı-ayrı növləri ilə mübarizəyə dair çoxtərəfli saziş imzalanıb:

– uçuşun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün: "Cinayətlər və təyyarənin bortunda törədilmiş bəzi digər aktlar haqqında" Tokio konvensiyası 14 sentyabr 1963; "Hava gəmilərinin qanunsuz ələ keçirilməsi və qaçırılmasıyla mübarizə haqqında" Haaqa konvensiyası 16 sentyabr 1970; "Mülki aviasiyanın təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş qanunsuz aktlarla mübarizə haqqında Monreal konvensiyası;

– gəmiçiliyin təhlükəsizliyi üçün (dənizdə təhlükəsizliyə yönəlmiş qanunsuz aktların qarşısını almaq haqqında Roma konvensiyası);

– beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərin toxunulmazlığı; (beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, habelə diplomatik agentlərə yönələn cinayətlərin aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında konvensiya 14 dekabr 1973);

– girovların ələ keçirilməsinə qarşı təsirli mübarizə haqqında Beynəlxalq konvensiya 17 dekabr 1979.

Müasir terror aktlarının aşağıdakı tipləri mövcuddur:

– siyasi motivlərə görə qəsd;

– qəsdən yandırma;

– bomba partlatma;

– girov götürmə;

– pul alıb girovu azad etmək məqsədilə oğurluq;

– yer, su və hava nəqliyyat vasitələrinin ələ keçirilməsi və qaçırılması;

– ələ keçirmə;

– mühüm obyektlərə basqın və silahlı hü-

cumlar;

- ticarət yaxud sənaye təxribatı;
- mistifikasiya;
- xüsusi silahdan və yüksək təşkilatlı terrorizmdən istifadə etmək;
- ekoloji terrorizm.

Terrorizm – cəzalandırılmamış cinayəti xatırladır. Eramızın I əsrindən başlamış bu günədək bəşəriyyət terror xofunu aradan qaldıra bilməyib. Bununla belə, liberal demokratiyaya mənsub dövlətlər terrorizmlə mübarizədə sərt müvqə tutmaq tələbi ilə çıxış etməyi vacib sayırlar. Sərt strategiyanın ümumi prinsipləri bunlardır:

- terrorçulara uymamaq, qanuni və demokratik proseslər çərçivəsində terrorizm üzərində tam, qətiyyətli qələbə qazanmaq;
- hətta ən sərt qorxulu şəraitdə terrorçularla heç bir sövdələşməyə, yaxud da onların tələbləri qarşısında güzəştə getməmək;
- məhkəmə təhqiqatı və ittihamı yolu ilə terrorçuların məsuliyyətə cəlb olunmasında söyləri fəallaşdırmaq;
- terrorçulara sığınacaq, partladıcı maddə və pul vəsaiti verən, onlara mənəvi və diplomatik dəstək verən sponsor-dövlətlərə qarşı sərt cəza tədbirləri görmək;
- ziddiyyətli regionlarda iri siyasi konfliktlərin nizamlanmasına yönələn diplomatik söylərin terror aktları vasitəsilə pozulmasına yol verməmək.

Terrorla mübarizədə ABŞ-ın milli siyasətinin 8 prinsipi mövcuddur:

1. Terrorizmə cinayət və milli təhlükə kimi baxmaq;
2. Əhalini, obyektləri və ABŞ-ın milli maraqlarını qorumaq;
3. Hədələrin qabağını almaq və hücumu cavab vermək;
4. Terrorçuları məsuliyyətə cəlb etmək;
5. ABŞ-la əməkdaşlıq edən dost ölkələri dəstəkləmək;
6. Terrorizmə dəstək verən ölkəni təcrid etmək və təzyiqə məruz qoymaq;
7. Güzəştə getməmək;
8. Terrorçu aktların nəticələrini ləğv etməyə vaxtından əvvəl hazır olmaq.

Güddüyü məqsədlərə görə terrorçu təşkilatları iki yerə 1) sosial-siyasi; 2) milli azadlıq və separatçılara ayırırlar. Birinciyə 1969-cu ildə Qərbi Almaniyada yaradılmış anarxist təşkilat «Qırmızı Ordu Fraksiyası»; 1970-ci ildə İtaliyada yaradılmış «Qırmızı briqada»; 1969-cu ildə Yaponiyada təsis edilmiş «Qırmızı Ordu», Peruda ifrat solçu hərəkət olan «Tupak Amaru» və s. daxildir.

Problemin bizi düşündürən tərəfi xalqların və millətlərin öz müqəddəratının realizəsi bəhanəsi altında çıxış edən millətçi və seperatçı terror təşkilatları öyrənməkdir.

Əgər XX əsrin ikinci yarısı dekolonizasiya dövrü idisə və bu dövr bütün müstəmləkələrin öz müqəddəratlarını təyin etməsi və müstəqilliyi ilə başa çatmışdırsa, XX əsrin sonları dövlətin tərkibində kompakt qruplar halında yaşayan milli, dini, etnik və tarixi mənsubiyyətə görə milli azlıqların hərəkətinin geniş vüsət alması ilə yadda qalıb. 1950-ci ildə baskların İspaniyada yaradılmış təşkilatı mübarizənin həm terrorçu, həm də ideoloji metodlarından istifadə edir. Onların “Hernik” adlı mətbuat orqanı var. 1967-ci ildə Fransada «Korsikan İnqilabçılarının Assosiasiyası» yaranmış, 1975-ci ildə onun qadağan edilməsindən sonra «Korsika Vətənpərvərlərinin Assosiasiyası» adı altında fəaliyyətə başlamışdır. Onlar korsikalılara muxtariyyət hüququ verilməsi uğrunda mübarizə aparırlar. Bundan əlavə, Fransada daha bir terrorçu təşkilat fəaliyyət göstərir. Bu təşkilat “**Breton milli ordusunun qurtuluş cəbhəsidir**”. Məqsədləri Fransanın əsarətindən qurtulub müstəqil dövlət yaratmaqdır.

Bütün bu təşkilatlar öz terrorçuluq fəaliyyətlərini milli müqəddərat hüququ ilə qanuniləşdirməyə cəhd edirlər. İngilis alimi U. Qutteriçin fikrinə görə, terrorizmlə qlobal mübarizə strategiyasının yaranması yolunda başlıca problem ondan ibarətdir ki, bəziləri terrorçuların zorakı aksiyalarını beynəlxalq terrorizm, bəziləri isə azadlıq müharibəsi kimi qələmə verirlər. (11) Bir başqa İngilis alimi Q. Uordlou hesab edir ki, əgər terrorizmlə mübarizədə bütün tədbirlər heç bir nəticə vermirsə, bu ona görədir ki, milli müqəddəratla terrorizm anlayışları

nın dəqiq müəyyən edilmiş sərhədi yoxdur. (12)

NƏTİCƏ

Milli azadlıq mübarizəsinin məqsədini onun aparılma metodları ilə qarışdırmaq olmaz. Əgər milli azadlıq mübarizəsinin məqsədi tam qanunidirsə, onun aparılma metodu kimi terrorzu aktların həyata keçirilməsi bəşəriyyətə qarşı ağır cinayətdir. Milli azadlıq mübarizəsi dinc vasitələrlə aparılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Брюс Берковиц. Новый образ войны: как будут воевать в XX веке. Нью-Йорк. Фри пресс, 2003
2. Филипп Боббит. Щит Ахиллеса: война, мир и ход истории. Нью-Йорк, 2002
3. Джеймс С. Корум. Ведение войны против террора. Стратегия борьбы с повстанческими движениями. Санкт-Пол, МН Зенит Пресс. 2007
4. Колин Грей. Еще один кровавый век.будущая война. Лондон Вайденфельд и Николсон, 2005
5. Герфрид Мюнклер. Новые войны. Гамбург, изд. Ровольт, 2002
6. Ричардсон Луиза. Чего хотят террористы: понять врага – устранить угрозу. Нью-Йорк, Рендом Хаус, 2006
7. Рихард Х. Шульц и Андреа Дж. Дью. Повстанцы, террористы и ополченцы: участники современных войн. Нью-Йорк, Коламбия Университи Пресс. 2006
8. Руперт Смит. Практическое использование сил: искусство войны в современном мире. Лондон, Иен Аллен, 2005
9. Тарак Баркави. Терроризм и отношения между Севером и Югом». РУСИ, том.151, ном. 1, стр.54-58. Королевский институт по изучению проблем обороны, 2006
10. Данлэп Чарльз «Закон на войне. Реальность сопутствующего ущерба». Вашингтон-Таймс, 3 августа 2007

11. Джон Гирсон. Природа современного терроризма. Оксфорд, изд.Блэкуэлл паблшинг, 2002

12. Мальком Р. Дейвис и Колин С. Грей. Оружие массового поражения. Оксфорд, изд Оксфордского университета, 2002

РЕЗЮМЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ – ОДНО ИЗ ЯВЛЕНИЙ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ УГРОЗЫ З. ЮСИФЛИ

«Международный терроризма как одного из видов транснациональных угроз»

В статье проведен анализ международного терроризма как одного из видов транснациональных угроз. Рассмотрены его содержание и мотивы, обозначен характер, выделены формы данного вида преступной деятельности.

SUMMARY

INTERNATIONAL TERRORISM – TRANSNATIONAL AS ONE APPEARANCES OF THE THREATS Z. YUSIFLI

“International terrorism as one of the kinds of international threats”.

The article contains the analysis of international terrorism as one of the kinds of international threats. Author considers its contents and motives, determines its character and outlines forms of this kind of criminal activities.

RUSİYANIN ERMƏNİSTAN–AZƏRBAYCAN MÜNAQIŞƏSİNDƏ SİYASƏTİ

Mayor Ramiz ƏMRAHOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: “yaxın xaric”, geosiyasi rəqabət, sülhyaratma strategiyası.

Ключевые слова: “ближнее зарубежье”, геополитическая конкуренция, операции по поддержанию мира.

Keywords: “near abroad”, geopolitical competition, peace-making strategy.

SSRİ-nin süqutundan sonra rus siyasi leksikonunda keçmiş respublikalara münasibətdə “yaxın xaric” termini işlədilməyə başlandı. Bu terminin kəsb etdiyi məna ondan ibarətdir ki: Rusiya keçmiş sovet respublikalarında meydana gələn yeni dövlətlərin tarixi inkişafı, coğrafi yaxınlığı və orada çoxmilyonlu rus diasporunun olması və s. ilə bağlı xüsusi maraqlara malikdir. Məhz bu səbəbdən prezident B. Yeltsin 1993-cü ilin əvvəllərində MDB məkanını Rusiya üçün “həyat məkanı” elan etdi. Bu “məkan” Rusiyanın xarici siyasət prioritetlərinin mühüm və mərkəzi istiqamətlərindən biri hesab edilir. Bütün postsovet məkanı iqtisadiyyat, müdafiə və milli təhlükəsizlik sahələrində Rusiyanın mühüm maraqlar zonası” hesab edilir. (1) 1995-ci ilin 14 sentyabrında Rusiya prezidentinin sərəncamı ilə təsdiqlənmiş “Rusiyanın MDB-nin üzv dövlətlərinə münasibətdə strateji kursu”nda keçmiş sovet respublikalarına münasibətdə xarici siyasətinin başlıca vəzifələri aşağıdakılar hesab edilir:

– bütün istiqamətlərdə: siyasi, hərbi, iqtisadi, humanitar, hüquqi və digər sahələrdə etibarlı sabitliyi təmin etmək;

– MDB dövlətlərinin iqtisadi və siyasi cəhətdən güclü dövlətlərə çevrilməsinə və onların Rusiyaya münasibətdə mehriban siyasət yeritməsinə

nail olmaq;

– postittifaq məkanı ərazisində yeni dövlətlərarası iqtisadi və siyasi münasibətlər sisteminin formalaşmasında aparıcı qüvvə kimi çıxış etmək;

– MDB-də inteqrasiya proseslərini sürətləndirmək. (2)

MDB məkanında Cənubi Qafqaz özünün strateji əhəmiyyətinə görə diqqəti cəlb edir. Təsadüfi deyil ki, bu region soyuq müharibənin süqutundan sonra geosiyasi qüvvələrin və blokların açıq-aşkar rəqabət meydanına çevrilib. Regiona nəzarət uğrunda gedən çoxtərəfli geosiyasi oyunlar onun əlverişli coğrafi vəziyyətə və zəngin təbii ehtiyatlara, o cümlədən zəngin karbohidrogen yataqlarına malik olmasından qaynaqlanır. Bipolyar geosiyasi strukturun iflasından sonra regionda yaranmış strateji vakuumin doldurulması uğrunda amansız rəqabət hələ də səngimək bilmir. Regionda böyük geosiyasi oyunların obyektı olan Azərbaycan nefti və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi arasında güclü asimmetriya özünü büruzə verir. Konfliktdə hərbi üstünlüyə malik qüvvə iqtisadi sahədə dominantlığa can atır. İqtisadi sahədə güclü tərəf isə konfliktin nizamlanmasında fəal rol oynamağa çalışır. Güc münasibətlərindəki assimetriyanın nəticəsidir ki, Cənubi Qafqazda mövcud “status-quo”ya həlledici təsir göstərməyə qadir olan iki mühüm geosiyasi problemin hər ikisi: Azərbaycan neftinin istismarı ilə əlaqəli olan Xəzərin statusu və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli nizamlanmamış qalır. (3)

Belə bir gərgin geosiyasi rəqabət atmosferində rus diplomatiyası üçün həyati mühüm vəzifə Cənubi Qafqazda tarixi iştirakı bütün sahələrdə

qoruyub saxlamaqdır. Bu, heç də asan vəzifə deyil. Düzdür, rus rəsmiləri tez-tez belə bir fikir səsləndirirlər ki, Rusiya Cənubi Qafqaz ölkələri ilə bütün sahələrdə tarazlaşdırılmış siyasət yeritməyə çalışır. Lakin real praktiki addımlar məcmusu bunun əksini deyir. Konkret olaraq, Rusiyanın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində tutduğu mövqe bu cür düşünməyə vadar edir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Rusiyanın xarici-siyasət davranışı “sülh yaratma strategiyası” üzərində qurulub. Hazırda Rusiyanın MDB-də cərəyan edən münaqişələrə, o cümlədən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibətdə yeritdiyi siyasətində bir neçə aspekt diqqəti cəlb edir: siyasi-diplomatik çərçivədə həyata keçirilən sülh yaratma fəaliyyəti; vasitəçilik və hərbi güc metodları. Sonuncuya münaqişə zonasına hərbi sursatın tədarükünü genişləndirmək, orada Rusiyanın hərbi iştirakını möhkəmləndirmək, həmçinin birbaşa hərbi müdaxilə və hərbi əməliyyatlarda rus hərbiçilərinin iştirakını (2008-ci ilin avqustunda Rusiyanın Gürcüstana hərbi müdaxiləsi) genişləndirmək və s. aiddir.

MDB-nin konflikt zonalarında Rusiyanın xarici siyasətində sadalanan aspektlər sintez şəkilində nəzərə çarpır. Konflikt şəraiti qaynar nöqtələrdə

Rusiyaya hərbi-strateji potensialını artırmaq, qarşıduran tərəfləri manipulyasiya etmək, nəticədə isə orada özünün geosiyasi mövqeyini gücləndirmək imkanı verir. Döyüşən tərəfləri hərbi-siyasi planda asılı vəziyyətdə saxlamaqla, Rusiya konfliktlərin həlli perspektivlərini öz inhisarında ehtiyat variant kimi saxlamağa söy göstərir. (4) Bütün MDB məkanında cərəyan edən silahlı münaqişələrdə olduğu kimi, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ konfliktində də Rusiyanın geostrateji manevrlərində bu cür nüansları tutmaq mümkündür.

Rusiya Ermənistan-Azərbaycan konfliktinə vasitəçi qismində qatılıb. Vasitəçinin funksiyası şəərəfli olsa da, beynəlxalq-hüquqi praktikada bu fəaliyyət tam müəyyən edilməyib. Vasitəçi adətən qarşıduran tərəflərin razılığı ilə onların arasında atəşin kəsilməsi, silahlı birləşmələrin aralanması, hərbi əməliyyatların bitməsi və s. məsələlərə dair danışıqların keçirilməsi üçün əlaqə qurur. Üçüncü tərəf adətən vuruşan iştirakçılar tərəfindən əsas mübahisəli problemin həllinə dair sazişin əldə olunmasına söy göstərmək üçün rəsmən dəvət edilir, ya da digər ölkələr və bəynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təyin edilir. Üçüncü tərəfin bu cür qeyri-müəyyən statusu tez-tez kon-

flikt iştirakçılarını vasitəçinin onların daxili işlərinə müdaxilə etməsi və yaxud döyüşən tərəflərdən birinə yardım etməsi barədə bəyanat verməyə vadar edir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Rusiya bu cür vəziyyətlə tez-tez rastlaşmalı olub. Gah Azərbaycan, gah da Ermənistan ən cüzi məğlubiyyətlərində belə Rusiyanın adını hallandırmaqdan çəkinməyiblər.

Rusiyanın məlum konfliktdə üçüncü tərəf funksiyasını həyata keçirməsi hansı real məqsədlərdən irəli gəlir. Doğrudanmı o zamankı Rusiyanı ədalətli dəlil saymaq olar? Görünür Cənubi Qafqazda sülh və nizam yaratmaq kimi rəsmi elan olunmuş vəzifələrlə yanaşı, Yeltsin hökuməti konfliktin müvəffəqiyyətli həlli təqdirində regionda strateji üstünlüyə nail olmaq üçün Azərbaycanda və Ermənistanda öz təsirini saxlamaqdan ötrü bu konfliktdə nəzarət etməyə çalışır. Ermənistan-Azərbaycan qarşıdurmasında baş münisif rolunu tədricən öz üzərinə götürən o dövriki Türkiyə, İran və ABŞ-ın Cənubi Qafqaz regionunda siyasi təsirlərinin genişlənməsinə yönəlmiş təşəbbüslərini məhdudlaşdırmağa çalışır.

Konfliktin hərbi əməliyyatlar mərhələsində (1991-1994) o vaxtki ordu mənsubları qarşısına qoyduğu strateji vəzifələri maksimum realizə edə bilmişdir. İlk öncə, rus ordusu hərbi yardım nəticəsində Azərbaycanla Ermənistan arasında hərbi münasibətlərdə güclü disbalans yaratmış, nəticədə ermənilər mövqə döyüşlərində strateji üstünlüyü ələ keçirmişlər. Hətta bu üstünlüyün əldə edilməsi zamanı Rusiyanın Dağlıq Qarabağda yerləşdirilmiş 366 motoatıcı alayı Xocalının, Axalkalakidə yerləşdirilmiş 147-ci motoatıcı alayının hərbiçiləri isə əvvəlcə Şuşanın, sonra isə Laçının işğalında fəal rol oynamışlar. Bir amerikalı professorun fikrincə, “SSRi-nin süqutu və 1992-ci ilin martında rus ordusunun Dağlıq Qarabağdan çıxması konfliktin eskalasiyasını və kəskinləşməsinə qaçılmaz etdi. Sovet silahlı qüvvələrində nizam-intizamın pozulması nəticəsində Cənubi Qafqazda dislokasiya edilmiş hərbi hissələrdə xidmət edən hərbiçilər silahlarını döyüşən tərəflərə satmağa, muzzdlu qismində gah bu, gah da digər tərəfdən hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə başladılar.” (5) Strateji üstünlüyü Ermə-

nistanın xeyrinə dəyişməklə Rusiya Azərbaycanda itirdiyi hərbi iştirakını qismən sığortalaya bildi. Məlum olduğu kimi, 1993-cü ilin iyununda Azərbaycandan çıxarılmış rus ordusu Ermənistanda qalmalı oldu. 1995-ci ildə Rusiya ilə Ermənistan arasında imzalanmış saziş rus ordusunun respublikaya gəlməsini və Rusiyanın Yerevan və Gümrüdə hərbi bazalara malik olmaq hüququnu rəsmən təsdiqlədi. Ermənistanda Türkiyə və İran sərhədi boyunca dislokasiya edilmiş rus qoşununun sayı 12-15 min nəfər hesab edilir. 1997-ci ilin avqustunda isə tərəflər hərbi əməkdaşlığı dərinləşdirmək məqsədilə təhlükəsizlik haqqında ümumi müqavilə bağladılar. Məlum müqavilədə tərəflərdən biri hücumə məruz qalarkən qarşılıqlı yardımın göstərilməsi, hərbi sənayenin və xarici siyasətin koordinasiyası, hərbi texnika və silahların standartlaşdırılması, həmçinin tərəflərə düşmən ittifaqın qoşulmamaq öhdəliyi nəzərdə tutulub. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya heç bir ölkə ilə bu cür sıx münasibətlərə malik deyil.

Ermənistanla dərinləşməkdə olan əməkdaşlıq ona dəlalət edir ki, “Qafqazda Rusiyanın ənənəvi və etibarlı müttəfiqi olan Ermənistan xüsusi geosiyasi rol oynayır. Ermənilər şimala və şərqə – Orta Asiya türk dünyası regionuna doğru türk ekspansiyasının qarşısını alan mühüm strateji bazadır.” (6) Bundan əlavə, bu əməkdaşlığın dərinləşməsinə impuls verən mühüm amillərdən biri NATO fenomenidir. Türkiyəni regionda “atlantizmin satelliiti” adlandıran Rusiya rəsmiləri onun Azərbaycan və Gürcüstanla əməkdaşlığını qırmağa çalışır. Rəsmi Bakı və Tbilisi düşər olduqları konfliktin nizamlanmasında NATO-nun sülhyaratma potensialına üstünlük verir. Ermənistan isə əksinə, atlantizmin regionda güclənməsini məqbul saymır. Digər tərəfdən, atlantist Türkiyə ilə tarixi ədavət onu Rusiyaya bərk-bərk sığınmağa vadar edir. Qarşılıqlı ehtiyac fonunda Kreml Yerevandan MDB-nin Cənubi Qafqazda cənub hüduqlarını NATO-nun ekspansiyasından qoruyan “sanitar kordonu” qismində istifadə edir.

Rusiya Qarabağ böhranını MDB-nin sülhyaratma potensialı çərçivəsində həllinə təkid edirdi. Azərbaycan isə beynəlmilər sülhyaratma qüvvə-

lərinin konflikt bölgəsinə gətirilməsinə israr edirdi.

Azərbaycan ərazisinin 20 faizdən çoxunun Ermənistan işğalçı ordusu tərəfindən zəbt edilməsi konflikt zonasında, eləcə də bütün regionda “status-kvo” dəyişdi. Sülhyaratma prosesində siyasi qarşıdurmanı “Krisçen sayens monitor”un müxbiri hələ 1993-cü ildə bu cür qələmə vermişdir: “Rusiya ilə Qərb arasında orada sülhə necə nail olmaq barədə fikir ayrılığı mövcuddur. Rusiya nümayəndələri atəşin kəsilməsinə nail olmaq üçün döyüşən tərəflər arasında birbaşa danışıqlarda vasitəçilik etməyə cəhd edir. Lakin qərblə tərəfdaşlar ATƏT-in təqribən iki ilə yaxın davam edən səylərində Moskvanı xüsusi məqsəd güdməkdə, Qafqazda təsirini yenidən möhkəmləndirməkdə ittiham edirlər”. (8) Minsk qrupunda Rusiyanın təşəbbüsünə münasibət tam ziddiyətlidir. ATƏT Rusiyanın təşəbbüsünə uyğun olaraq atəşin kəsilməsi haqqında danışıqları, həmçinin rus döyüşçülərinin döyüşən tərəfləri ayıran qüvvə qismində fəaliyyət göstərməsi barədə təklifi dəstəkləməkdən imtina etdi. Rusiya isə postsovet məkanında cərəyan edən bütün proseslərdə həlledici rolun məhz Kremlə məxsus olduğunu bəyan edirdi. 1993-cü ilin fevralın 28-də Rusiya prezidenti B.Yeltsin öz çıxışında açıq-aşkar bildirmişdir ki, “keçmiş SSRİ ərazisində bütün silahlı konfliktlərin dayandırılması Rusiyanın həyatı maraqlarından sayılır. Dünya ictimaiyyəti bu çətin işdə Rusiyanın xüsusi cavabdehliyini açıq-aşkar görməkdədir. Mən inanıram ki, elə bir zaman yetişib ki, mötəbər beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı keçmiş SSRİ regionunda sülhün və sabitliyin təminatçısı qismində Rusiyaya xüsusi səlahiyyətlər verməlidir”. (3, 11)

Bütövlükdə Qarabağ böhranının nizamlanması prosesi ətrafında gedən geosiyasi oyunlarda ABŞ-ın iki sülh planı – “dəhlizlərin mübadiləsi” (1992-ci ilin yayında) və “assosiasiyalı dövlət” (1994-cü ilin yayında təklif edilib) müvəffəqiyyətsizliyə düşmüş, Minsk qrupu fəaliyyətsiz quruma çevrilmiş, erməni təcavüzünü pisləyən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi “qətnamənin realizəsi üçün heç bir beynəlxalq

hüququ mexanizm yaradılmamışdır. Qərbin hərbi əməliyyatlar dövründə yeganə qazancı Azərbaycanın NATO-nun “SNT” çərçivə sənədinə qoşulması oldu. Lakin bu sənədin geosiyasi əhəmiyyətini şişirtmək lazım deyil. Ona görə ki, Ermənistan, hətta Rusiyanın özü bu sənədə qoşulub. Sənəd yalnız yeni tərəfdaşlarla NATO arasında siyasi məsləhətləşməni nəzərdə tutur.

Rusiya isə əksinə, qarşıduran tərəfləri bir araya gətirərək, atəşkəs rejimi haqqında sənədi imzalamasına nail oldu.

Hərbi əməliyyatlar dövründən başlayaraq Rusiyanın atdığı geosiyasi addımlar, görünür, Azərbaycan nefti ilə də sıx bağlı olub. Əslində hərbi əməliyyatlar dövründə Azərbaycan neftinin unudulmasını söyləmək həqiqətə uyğun deyil. Belə ki, «artıq 1991-ci ildən Qərb kompaniyaları regiona daxil olmağa başladılar. Azərbaycan rəsmən qərb təmayüllü neft strategiyasının sürətləndirilməsi kursunu seçdi. Bu andan sülhyaratma ilə neft diplomatiyasının konvergensiyası başladı”.

Azərbaycan hökuməti neft strategiyasından Kremlin antiazərbaycan xarakterli aksiyalarını neytrallaşdırmaq məqsədilə istifadə etməyi planlaşdırırdı. Məhz 1992-ci ilin sonlarına qədər Rusiya qeyri-leqal yollarla Ermənistana 1 mlrd. dollar həcmində hərbi texnika və döyüş sursatı keçirmişdir. Bu aksiya Rusiya üçün planlaşdırılmış çətinləşdirici geosiyasi addım idi. Birincisi, həm konflikt, həm də post-konflikt dövründə hərbi üstünlüyü əldə saxlamaqla, Dağlıq Qarabağ konfliktində Azərbaycanı məğlub tərəfə çevirməyə (hətta Rusiyanın Dağlıq Qarabağ konfliktinin nizamlanması üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi olmuş V.Kazimirov Dağlıq Qarabağın qarşıduran tərəfə çevrilməsinə cəhd edirdi), onun sərbəstliyini boğmağa və aşağıdakı güzəştlərə getməsinə səy göstərirdi: a) Azərbaycanda rus hərbi bazalarının yerləşdirilməsinə, b) xarici sərhədlərin birgə qorunmasına, c) Qəbələ RLS-nin və Xəzərin statusu məsələsində Rusiya ilə identik mövqedə olmasına, d) Rusiyanın başçılığı altında MDB-nin sülhyaratma qüvvələrinin Dağlıq Qarabağ konfliktində ayırıcı qüvvə qismində iştirakına razılıq vermək; 1) Azərbaycan

neftinin əsas ixrac marşrutu üçün Rusiya ərazisinin seçilməsinə və s. Azərbaycan hökuməti bu şərtlərin heç birini qəbul etmədi, bununla belə, Rusiya hələ də bu səlahiyyətlərə nail olmaq ümidünü itirməyib.

Moskva Ermənistanı konfliktə üstün vəziyyətə çıxarmaqla, onun xarici siyasət sərbəstliyini əlindən almış, rustəmayüllü geosivilizasiyanı rəsmi Yerevanın hakim ideologiyası qismində möhkəmləndirə bilib. Levon Ter-Petrosyanın istefası rus təmayüllü qüvvələrin qələbəsi idi. Hazırda Ermənistan istər Dağlıq Qarabağ konfliktinin nizamlanması prosesində, istərsə də beynəlxalq münasibətlərdə Rusiya ilə tarazlaşdırılmış xarici siyasət yeridir.

Görünür rus diplomatiyası gələcəkdə regionda Qərbin iqtisadi qüdrətinin artacağından ehtiyatlanaraq, əvvəlcədən öz strateji maraqlarını sığortalamaq üçün Cənubi Qafqazda ona məxsus hərbi arsenalın miqdarını artırmaqla məşğul olur.

Ermənistan-Azərbaycan konfliktində Rusiyanın strateji üstünlüyü ələ keçirməsinə baxmayaraq, onun vasitəçiliyi üçün məhdudiyətlərin az olmadığını söyləyənlər də tapılır. “Birincisi, döyüşən tərəflərin heç biri üçüncü tərəf qismində Rusiyaya inam bəsləmir. İkincisi, Ermənistan hələ də özünün islam dünyası, xüsusən də Türkiyə ilə konfliktində Rusiyanı müttəfiq sayır.

Neft amilinin işə düşməsi postkonflikt prosesi üçün yeni “oyun qaydaları” formalaşdırdı. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin olduqca mürəkkəb bir şəraitdə neft strategiyası həyata keçirməsi regionda qüvvələr nisbətini ciddi təftiş etmiş oldu. Məhz 1994-cü ilin sentyabrından neft kontraktının imzalanması regiondakı şəraiti köklü şəkildə dəyişmiş oldu. Bu zaman rus diplomatiyası üçqat məğlubiyyətə düşər oldu. Birincisi, Azərbaycanda rusmeylli qüvvələrin möhkəmlənməsinə nail olmaq mümkün olmadı (kontraktın imzalanmasından sonra Surət Hüseynovun çevriliş etmək cəhdləri baş tutmadı). İkincisi, Xəzər dənizinin hüquqi rejiminin qeyri-müəyyənliyinə istinad edən Rusiya XİN-in bağlanmış müqavilələri hüquqi baxımdan tanımadığına baxmayaraq, “Lukoyl”un bu superproyektlərdə iştirakı Xəzərin statusuna dair məsələdə Rusiyanın

rəsmi mövqeyinə ciddi zərbə vurmuş oldu. Üçüncü, Azərbaycana nəhəng kapitalla gələn qüdrətli qərb kompaniyalarının qarşısını almaq mümkün olmadı.”(9)

Azərbaycan prezidentinin böyük geosiyasi oyunları hərbi (konflikt) müstəvidən çıxarılıb, geoiqtisadi (neft) relslərin üzərinə salması regional proseslərdə, həmçinin Ermənistan-Azərbaycan konfliktində Qərbin fəallığını artırmış oldu. Digər tərəfdən, Azərbaycanla Qərbin “neft döyüşlərində” dəyişməz mövqeyini Yeltsin administrasiyasında siyasi qütbləşmə ilə əlaqələndirmək olar. Belə ki, Rusiya elitesində pragmatik əhval-ruhiyyəli şəxslərin dəstəyinə nail olmuş o vaxtki Rusiya Federasiyasının Yanacaq və Energetika naziri R.Şafrannik Xəzərin statusu ilə bağlı XİN-in mövqeyini əsassız saymış və dəfələrlə bəyan etmişdir ki, “Rusiya yalnız öz neftində deyil, yaxın qonşuları olan Azərbaycanın, Türkmənistanın və Qazaxıstanın neftindən mənfəət götürməlidir”. (11)

Postkonflikt dövründə Azərbaycan uğrunda gedən Rusiya-Qərb rəqabətində belə bir tendensiya formalaşdı ki, guya tərəflər arasında “centlmen sövdələşməsi” mövcuddur: Rusiya konfliktə, Qərb isə neftə nəzarət edir.

Az keçməmiş superqüvvələr arasındakı geosiyasi kolliziya konsensusla əvəz olundu. 1995-ci ilin 9 oktyabrında ABƏŞ ilkin Bakı neftinin ixrac marşrutu qismində şimal və qərb variantını qəbul etdi. Rusiyanın mövqeyi ilə hesablaşmaq bu zərurətdən irəli gəlirdi ki, əks təqdirdə “Moskva Azərbaycan üçün Dağlıq Qarabağ ətrafında vəziyyəti gərginləşdirə bilərdi”. (12) Hər iki variantın silahlı konfliktlərdən sığortalama təminatına münasibətdə tərəflərin tutarlı arqumenti yox idi. Əgər Moskva qərb variantının gələcək perspektivlərini Dağlıq Qarabağ konfliktini, Gürcüstandakı siyasi kaos və Türkiyədəki kürd separatizmi ucbatından sual altında saxlayırdısa, onun Çeçenistanda düşər olduğu amansız müharibə şimal variantının da təhlükəsizliyinə kölgə salırdı. Öz növbəsində Rusiya regionda Qərbin artmaqda olan iqtisadi maraqlarını nəzərə alaraq, Minsk qrupunda üç dövlətdən ABŞ, Fransa və Rusiyadan ibarət həmsədrlik institutunun yara-

dılmasına etiraz etmədi.

1999-cu ilin sonlarından etibarən Rusiya post-konflikt nizamlanması prosesindən yenidən fəallığını bərpa etdi. Bunun başlıca səbəbi ATƏT-in İstanbul sammitində Rusiyanın düşar olduğu diplomatik məğlubiyyətlə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, İstanbul sammitində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə Qərbin himayəsi altında əsas ixrac boru kəməri Bakı-Tiflis-Ceyhan haqqında saziş imzalandılar. Rəsmi Rusiya qəzeti olan “Nezavisimaya” öz ölkəsinin məğlubiyyətini “Moskvanın İstanbul seytortu” kimi qələmə vermişdir. (10) Rusiyanın ikinci böyük məğlubiyyəti ondan ibarət idi ki, Cənubi Qafqazda adi silahlar haqqında yeni kvotaya görə rəsmi Moskva 2001-ci ilin 1 iyulundakı Gürcüstandakı iki hərbi bazasını: Vaziani və Qudautini tamam ləğv etməli, qalan iki bazasının Batumi və Axalkalakidən çıxarılması 2008-ci ildə sona çatmalı idi. Belə olacaq təqdirdə, Rusiyanın regionda öz geopolitik itkilərini sığortalamq üçün “Qarabağ və digər münaqişə kartına” əl atacağı şübhə doğurmurdu. 1999-cu ildən başlayaraq, məlum Rusiya-Gürcüstan münaqişəsinə kimi Gürcüstanda iki rus bazasının bağlanması və qərbyönlü Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlişi rəsmi Moskva ilə Tbilisi arasında siyasi gərginliyi daha da artırmış, 2008-ci ildə Rusiyanın Gürcüstana hərbi müdaxiləsinə gətirib çıxarmışdı.

V.Putin hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan-Rusiya münasibətlərində normallaşma hiss edilməyə başladı. Rusiya prezidentinin 2001-ci ilin yanvarında Bakıya rəsmi səfəri zamanı dövlətlərimiz arasında əməkdaşlığın genişlənməsini nəzərdə tutan sənədlər paketinə imza atması dediklərimizə əyani sübutdur. Şübhəsiz ki, Yeltsindən fərqli olaraq Putin nisbətən yumşaq gücə üstünlük verirdi. Belə ki, 2000-ci ilin başlanğıcında Putin vasitəçiliklə əlaqədar bir neçə cəhdlər etdi. Məqsəd “nə qalib, nə məğlub” şüarı adı altında problemin həllinə nail olmaq və sülh müqaviləsinin imzalanmasında Rusiyanın qarant dövlət kimi çıxış etməsinə müvəffəq olmaq idi. Lakin az keçməmiş Putin bəyan etdi ki, münaqişə tərəflərindən heç birinə təzyiq göstərməyəcək. 2003-cü ilin yanvarında Putin öz ölkəsinin Er-

mənistan və Azərbaycana münasibətdə balanslaşdırılmış siyasətinin saxlanması əhəmiyyətini vurğulamaqla, münaqişənin kompromis və ədalətə söykənən həllinin tapılmasını vacib saymışdı. (13)

Münaqişə tərəflərinə münasibətdə Putinin belə neytral mövqeyi Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində gərginliyin azaldılmasına səbəb oldu. Rusiyanın münaqişə tərəflərindən biri deyil, məhz ədalətli vasitəçi olmağına hesablanmış yeni mövqeyi bir tərəfdən Cənubi Qafqaza ABŞ və Avropa İttifaqının artmaqda olan marağından, digər tərəfdən isə uzadılmış münaqişədən Rusiyanın heç nə qazana bilməyəcəyindən irəli gəlirdi. Məhz bu səbəbdən, münaqişənin nizamlanmadan dondurulması regionda Rusiya ilə yanaşı İranın da maraqlarına tam cavab verir.

1991-ci ilin sonlarından başlayaraq bu günədək Rusiyanın Azərbaycana münasibətdə yeritmiş olduğu “ikili standart” siyasətində mənfi nüansların üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, müsbət məqamları da qeyd etmək lazımdır. Bu müsbət nüanslar ona dəlalət edir ki, Rusiya Azərbaycanla yaxınlaşmaq niyyətindən vaz keçmək fikrində deyil. Birincisi, Rusiyanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləməsi. İkincisi isə, Qərbin, xüsusən də ABŞ-ın respublikamıza münasibətdə ikili standart siyasətini saxlaması. Bu amillər Kremlin Ermənistan-Azərbaycan konfliktinin nizamlanması prosesində strateji təşəbbüsü ələ keçirməsinə səbəb ola bilər. Bir də ki, heç kimdə şübhə yoxdur ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll açarı məhz Rusiyanın əlindədir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan” qəzeti. 20 mart 2001
2. Раджан Менон После империи: Россия и Южная часть Ближнего зарубежья. США – экономика, идеология и политика. 1999
3. Гаджиев К.С. «Геополитика». Москва. Международные отношения. 1997

4. Дипломатический вестник. №5 1993
5. Малышева Д. Этнические конфликты на юге СНГ и национальная безопасность России. Международные отношения и мировая экономика, №4, 1994
6. Дугин А. «Основы геополитики: Геополитическое будущее России». Москва, 1997
7. Chorbaijan Levon. Cancellation knot. USA, 1996
8. Казимиров В. «Карабах – как это было. Международная жизнь
9. Managing over the know. USA, 1998
10. Кулиев Г. «Геополитические коллизии Кавказа». Центральная Азия и Кавказ (общественно-политический журнал). Издается в Швеции 3 (4), 1999
11. Современная внешняя политика и безопасность России. Т-2 1999
12. Колчин С. Нефтяной фактор в Российской экономики и политике. Мировая экономика и международная отношения. №5, 1996
13. Федоров Ю. «Каспийский узел». Мировая экономика и международная отношения. №5, 1996
14. Внешняя политика России на Кавказе при Владимире Путине. Центральная Азия и Кавказ (общественно-политический журнал). Издается в Швеции, 4, 2010.

бахы. Автор анализирует основные черты Российской политики связанные с конфликтом делает такой вывод что настоящий статус-кво в зоне конфликта полностью отвечает интересам России.

SUMMARY
RUSSIAN POLICY TOWARDS
ARMENIAN-AZERBAIJAN CONFLICT
R. AMRANOV

The article dedicated to the policy pursued by Russia in Armenian-Azerbaijan conflict. Analyzing the main features of the very conflict, author made a conclusion that the current “status – quo” in the zone of conflict meets fully the interest of Russia.

РЕЗЮМЕ
ПОЛИТИКА РОССИИ В
АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
КОНФЛИКТЕ
Р. АМРАХОВ

В статье рассматриваются вопросы с проводимой Россией политики в Армяно-азербайджанского конфликта вокруг Нагорно-Кара-

RUSİYA – ERMƏNİSTAN HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIĞININ DİNAMİKASI

Mayor Yusif İBRAHİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hərbi əməkdaşlıq, silahlı qüvvələr, hərbi baza, sərhəd təhlükəsizliyi.

Ключевые слова: военное сотрудничество, вооруженные силы, военная база, безопасность границы

Keywords: military cooperation, armed forces, military base, border security

Tarixi təcrübədən məlumdur ki, Rusiyanın Cənubi Qafqazda Ermənistan siyasəti və bu istiqamətdə ikitərəfli əsasda apardığı fəaliyyəti Azərbaycanın geosiyasi maraqları nöqtəyi-nəzərindən həmişə əhəmiyyətli olmuş və bütün dövrlərdə bu münasibətlərin araşdırılması xüsusi aktuallığı ilə seçilmişdir. İlk olaraq, Rusiya-Ermənistan münasibətlərinə, habelə ikitərəfli əsasda mövcud hüquq-müqavilə bazasının yarandığı ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində hər iki dövlətdə mövcud siyasi vəziyyətə qısaca nəzər salaq.

1991-ci ilin 21 sentyabrında Ermənistan müstəqilliyini elan etdi, 1992-ci ilin 3 aprel tarixində Ermənistan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında diplomatik münasibətlər quruldu.

Belə ki, hər iki dövlət arasında 160-dan çox dövlətlərarası, hökumətlərarası və qurumlararası sənədlər imzalanmışdır. Rusiya-Ermənistan münasibətləri iki müstəvidə – ikitərəfli və çoxtərəfli əsasda həyata keçirilir. İkitərəfli əsasda imzalanmış sənədlərin əhəmiyyətli hissəsi bu və ya digər formada hərbi məsələlərlə bağlıdır və özündə iki dövlət arasında hərbi münasibətlərin müxtəlif səviyyələrini ehtiva edir. İki dövlət arasında hərbi münasibətlərin hüquqi sütununu aşağıdakı adı çəkilən sənədlər təşkil edir:

1. Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respub-

likası arasında imzalanmış Rusiya Federasiyasının Ermənistan Respublikasının ərazisində yerləşən silahlı qüvvələrinin hüquqi vəziyyətinə dair müqavilə – 21 avqust 1992-ci il, Moskva;

2. Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respublikası arasında imzalanmış Ermənistan Respublikası ərazisində yerləşən Rusiya Federasiyasının Sərhəd Qoşunlarının vəziyyətinə və onların fəaliyyət şərtlərinə dair müqavilə - 30 sentyabr 1992-ci il;

3. Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respublikası arasında imzalanmış Ermənistan Respublikasının ərazisində yerləşən Rusiya Federasiyasının hərbi bazası haqqında müqavilə - 16 mart 1995-ci il, Moskva;

4. Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respublikası arasında imzalanmış dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə - 29 avqust 1997-ci il, Moskva;

5. 1995-ci ilin 16 mart tarixində Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respublikası arasında imzalanmış Ermənistan Respublikasının ərazisində yerləşən Rusiya Federasiyasının hərbi bazası haqqında imzalanmış müqaviləyə əlavə 5 saylı protokol – 20 avqust 2010-cu il, Yerevan.

Ermənistan Rusiyanı siyasi, hərbi və iqtisadi təhlükəsizliyinin qarantı hesab edir. Bu baxımdan iki dövlət arasında imzalanmış və əsasən hərbi-siyasi aspektlərə toxunan müqavilələrdə Ermənistan Rusiyanı özünə qarant, Rusiya isə Ermənistanı forpost kimi görür.

Hər iki dövlət arasında hərbi əməkdaşlıq, ikisi çoxtərəfli, biri isə ikitərəfli əsasda olmaqla üçpiləli səviyyədə reallaşdırılır:

1. MDB-nin Hava Hücumundan Müdafiə Birləşmiş Sistemi çərçivəsində əməkdaşlıq;
2. KTMK çərçivəsində hərbi əməkdaşlıq;
3. İkitərəfli: hərbi-siyasi sahədə iki dövlət arasında mövcud hüquq-müqavilə bazası çərçivəsində (1).

Erməni, qismən isə rusiyalı mütəxəssislərin fikirlərinə görə, Rusiya ilə Ermənistan arasında hərbi-siyasi əməkdaşlıq, o cümlədən Ermənistan ərazisində RF-in hərbi bazasının yerləşməsi 1992-ci ildən yaradılmış hüquq-müqavilə bazasına əsasən həyata keçirilir. Haqqında danışılan hüquq-müqavilə bazası özündə, bir tərəfdən hərbi mülkiyyətin bölüşdürülməsini ehtiva edirsə, digər tərəfdən, Ermənistan Respublikasının ərazisində Rusiya hərbi bazasının yerləşdirilməsinin qanunlaşdırılməsini nəzərdə tuturdu.

Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respublikası arasında 1992-ci ildə imzalanmış müqavilələrə əsasən, keçmiş Ermənistan ərazisində yerləşən SSRİ-nin 7-ci Qvardiya Ordusunun (QO) 164 və 15 saylı motoatıcı diviziyaları bütün hərbi əmlakı ilə Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin balansına keçirildi. Həmin QO-nun Gümrüdə yerləşən 127 saylı motoatıcı diviziyası isə RF-nin idarəçiliyinə verildi. Qeyd edək ki, 127 saylı motoatıcı divizi-

ya 1995-ci ildə RF-nin 102 saylı hərbi bazası adı ilə əvəzləndi.

Müstəqilliyinin elan edilməsindən sonra Ermənistan bir qədər müstəqil xarici siyasət yürütməyə çalışsa da, Qarabağda aparılan hərbi əməliyyatlar, iqtisadi və siyasi vəziyyətin çənaətbəxş olmaması onu Rusiya yardımından kəskin şəkildə asılı salmışdı. “Müstəqil siyasət yürütmək istəyi” əsas etibararı ilə 102 saylı hərbi bazanın respublika ərazisində hüquqlarının müəyyənləşdirilməməsi istiqamətində aparılan fəaliyyət və belə demək mümkünsə, 1997-ci ilədək bu barədə müqavilənin qüvvəyə minməməsində özünü daha çox bürüzə verirdi.

Belə ki, 1992-ci ilin 21 avqust tarixində iki dövlət arasında imzalanmış müqavilənin RF tərəfindən 1993-cü ildə, Ermənistan tərəfindən isə qeyd-şərtlər edilməklə 1994-cü ildə ratifikasiya edilməsinə baxmayaraq, ratifikasiya sənədlərinin dəyişdirilməməsi səbəbindən sənəd öz hüquqi qüvvəsini ala bilmədi (2). Həmin müqavilənin mətnində marağa səbəb olan məqamlara diqqət yetirək:

1. Müqavilə mətnində Ermənistan ərazisində yerləşən, Rusiyaya aid hərbi birləşmələr RF-nin hərbi bazası kimi deyil, məhz **Rusiya Federasi-**

yasının Silahlı Qüvvələri kimi göstərilir.

2. Ermənistan Respublikasının ərazisində yerləşdiyi müddətdə hərbi birləşmələr **RF-ni müdafiə etmək** funksiyalarından savayı Ermənistan Silahlı Qüvvələri ilə birlikdə Ermənistan Respublikasının **keçmiş SSRİ sərhədləri**, yəni Ermənistanın Türkiyə və İran ilə olan dövlət sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etməlidir. Qeyd edək ki, müqavilə şərtinin birinci hissəsi Rusiyanın Ermənistan istiqamətində baxışlarını müəyyən etmək üçün zəruridir.

3. Müqavilə qoşunların Ermənistan ərazisində qaldığı müddət ərzində qüvvədə qalır və tərəflərin razılığı əsasında dəyişdirilə bilər. Ratifikasiya sənədlərinin dəyişdirilməməsi və Ermənistan parlamentində ratifikasiyanın qeyd-şərtlərlə qəbul edilməsinin səbəblərindən biri də məhz qoşunların Ermənistandan çıxarılma müddəti və mexanizmləri haqqında heç bir müddəanın olmaması ilə bağlı idi.

1992-ci il müqaviləsi Ermənistan ərazisində Rusiya Silahlı Qüvvələrinin hüquqi vəziyyətini müəyyən edə bilmədi. Buna səbəb müqavilənin Ermənistan üçün qəbul edilə biləcək səviyyədə olmaması, o cümlədən müqavilə mətnində Rusiya Silahlı Qüvvələrinin saxlanması üçün Ermənistan üzərinə maliyyə öhdəliyinin qoyulması, habelə yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qoşunların respublika ərazisindən çıxarılması vaxtı və mexanizmlərinin olmaması səbəb olmuşdur. Bütün bunlar L.Ter-Petrosyanın hakimiyyəti (1991-1998) dövründə ciddi müzakirələrə səbəb olmuşdu. 1994-cü ilin iyun ayında sənədin parlamentdəki gərgin müzakirələrdən sonra ratifikasiya edilməsinə baxmayaraq, respublika ali soveti tərəfindən Ermənistan ərazisində yerləşən Rusiya Federasiyasının hərbi birləşmələrinin silahlı qüvvələr statusundan çıxarılaraq, RF-nin Ermənistan Respublikası ərazisində hərbi bazası statusuna keçirilməsi üzrə müvafiq işlərin aparılması haqqında qərar qəbul edildi. Bütün bunlar ratifikasiya sənədlərinin dəyişdirilməsinə və sənədin hüquqi qüvvəyə minməsinə mane oldu (3). Belə olan halda Rusiya hərbi birləşmələrinin Ermənistan ərazisində silahlı qüvvələr statusunda qalması Ermənistan rəhbərliyini narahat etməyə bilməzdi.

O vaxtkı Ermənistan hakimiyyəti Rusiya tərəfindən Ermənistan üzərinə qoyulan öhdəliklərin, ümumiyyətlə, Rusiya ilə bu cür müqavilənin imzalanması Ermənistanın müstəqilliyini məhdudlaşdırdığını anlayırdı və maksimum dərəcədə müqavilənin siyasi çəkisinin aşağı salınmasına çalışırdı (3, c. 1). Hər bir halda hər hansı müstəqil bir dövlətin ərazisində başqa, hətta dost, müttəfiq dövlətin hərbi birləşmələrinin yerləşməsi qəbul edən tərəfin müəyyən səviyyədə suverenliyini məhdudlaşdırır.

Beləliklə, Rusiyanın Ermənistan ərazisində yerləşən hərbi birləşmələrinin hüquqi statusunun müəyyənəndirilməsi istiqamətində atılan ilk addım uğursuz oldu. Sonradan bu istiqamətdə aparılan danışıqlar yalnız 1995-ci ildə ikinci müqavilənin imzalanması ilə nəticələndi. Birinci müqavilədən sonra, yəni 1992-ci ilin 30 sentyabr tarixində Rusiya Federasiyasının Ermənistan Respublikası ərazisində yerləşən sərhəd qoşunlarının vəziyyətinə dair müqavilə imzalandı. (4) Ermənistan Respublikası ərazisində RF-nin hərbi iştirakı yalnız Gümrüdəki və Yerevandakı 102 sayılı hərbi baza ilə məhdudlaşdırılır. 1992-ci ildən etibarən Ermənistan Respublikası ərazisində RF-nin Sərhəd Qoşunlarının da iştirakı mövcuddur. Tərəflər arasında imzalanmış 30 sentyabr 1992-ci il tarixli müqaviləyə görə, Ermənistan ərazisində yerləşən RF-nin Sərhəd Qoşunları Ermənistan Respublikasının Türkiyə və İran ilə sərhədlərini qorumağıdır. Yəni Rusiya tərəfinin Ermənistan sərhədlərinə dair götürdüyü öhdəliklər Ermənistanın yalnız keçmiş SSRİ sərhədləri çərçivəsində (İran və Türkiyə) keçərlidir. Lakin 1995-ci il müqaviləsinə 2010-cu ildə edilmiş dəyişiklik zamanı bu müddəa altında Rusiya hərbi bazasının səlahiyyət dairəsi bir qədər də genişləndirilmişdir.

RF-nin sərhəd qoşunlarına dair imzalanmış müqaviləyə əsasən, Rusiya tərəfi Ermənistanın İran və Türkiyə ilə olan sərhədlərinin mühafizəsini öz üzərinə götürmüşdür. Həmin sənədin 2-ci maddəsinə əsasən, Ermənistan Respublikası özünün, RF-nin və MDB-nin iştirakçı dövlətlərinin kollektiv təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə Türkiyə və İranla olan sərhədlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi hüququnu Ermənistan əra-

zisində yerləşən RF-nin Sərhəd Qoşunlarına həvalə edir. Buradan belə bir qənaətə gəlirik ki, Ermənistan Respublikası Türkiyə və İrani özünün dövlət təhlükəsizliyinə təhdid kimi dəyərləndirir.

Ermənistan tərəfindən Türkiyənin təhdid qismində nəzərdən keçirilməsinin anlaşılıqlı olduğunu düşünmək olar. Lakin İranın hələ də, yəni iki dövlət arasında iqtisadi layihələr üzrə danışıqların aparıldığı dövrdə belə, Ermənistan üçün təhdid kimi qiymətləndirilməsi burada Rusiyanın da siyasi maraqlarının olduğundan xəbər verir.

Haqqında danışılan 30 sentyabr 1992-ci il müqaviləsi ilə RF Sərhəd Qoşunları Ermənistan ərazisində qalmaq hüququ qazandı. Qeyd edək ki, 2003-cü ildə RF Sərhəd Qoşunlarında ciddi struktur dəyişikliklərinin edilməsinə baxmayaraq, müqavilə bu gün də öz qüvvəsini saxlamada. Belə ki, “Rusiya Federasiyasının təhlükəsizliyi sahəsində dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər haqqında” Rusiya Federasiyası Prezidentinin 308 sayılı, 11 mart 2003-cü il tarixli qərarına əsasən, həmin ilin 1 iyul tarixindən Federal Sərhəd Xidməti (FSX) ləğv edilərək, RF Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin (FTX) sərəncamına keçirilmişdir. Bununla FSX-nin sərhəd qoşunları orqanları və təşkilatları FTX-nin strukturuna keçirilmişdir. FSX-nin FTX-nin strukturuna daxil olması əvvəlki dövrlər üzrə FSX-nin hüquqi öhdəliklərinin də FTX-yə ötürülməsi ilə müşayiət edilmişdir. Belə ki, RF Sərhəd Qoşunlarının Ermənistan ərazisində saxlanılmasına dair 30 sentyabr 1992-ci il müqaviləsi üzrə öhdəlik və fəaliyyət avtomatik olaraq, FTX-nin hüquqi bazasına keçmiş olur. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, 2003-cü il dəyişikliklərindən sonra sərhəd təhlükəsizliyi pərdəsi arxasında RF FTX-nin Ermənistan ərazisində hüquqi mövcudluğu təsbit edilmişdir. Ümumiləşdirmə apararaq qeyd edək ki, bu gün Rusiya Federasiyasının Ermənistan ərazisində hərbi bazası, FTX, o cümlədən sərhəd qoşunları hüquqi əsasda fəaliyyət göstərir.

Düzdür, 1992-ci ilin 21 avqust tarixində Ermənistan ərazisində yerləşən RF Silahlı Qüvvələrinin hüquqi statusuna dair müqavilənin hüquqi

qüvvəyə minməsinə rəğmən, iki dövlət arasında sözügedən müqavilənin ruhu mövcud olaraq qalmaqda idi. Lakin yenə də, RF hərbi birləşmələrinin silahlı qüvvələr statusunda qalması Ermənistan rəhbərliyini narahat etməyə bilməzdi. Bu baxımdan qeyd olunan məsələnin nizamlanmasına dair iki dövlət arasında 1995-ci ilin 16 mart tarixində Moskvada Ermənistan ərazisində yerləşən RF-nin hərbi bazası haqqında müqavilə imzalandı. Müqavilə mətninin hazırlanması tərəflərdən bir qədər vaxt aldı. Daha 2 ildən sonra isə müqavilə iki dövlət tərəfindən ratifikasiya edildi.

Müqavilənin hüquqi qüvvəyə minməsi müqavilə mətninin 25-ci maddəsində də göstərilirdi ki, yalnız ratifikasiya sənədlərinin dəyişdirilməsindən sonra baş tuta bilərdi. Belə ki, müqavilə 1997-ci ilin 29 aprel tarixində Ermənistanın, həmin ilin 26 may tarixində isə RF-nin qanunverici orqanları tərəfindən ratifikasiya edildi və 29 avqust tarixində ratifikasiya sənədlərinin dəyişdirilməsi ilə sənəd hüquqi qüvvəyə minmiş oldu. Bir çox müəlliflərin müqavilənin Ermənistan ərazisində yerləşən RF Silahlı Qüvvələrinin statusunu hərbi baza statusu ilə əvəz etməsini iddia etməsinə baxmayaraq, müqavilənin yalnız 1997-ci ildə ratifikasiya edilməsi və hüquqi qüvvəsini məhz 1997-ci ildə qazanması belə deməyə imkan verir ki, qeyd olunmuş tarixə qədər RF-nin hərbi birləşmələri Ermənistan ərazisində hələ də silahlı qüvvələr statusunda qalmaqda idi.

Müqavilə sənədinə gəlincə, o, özlüyündə Ermənistan ərazisində yerləşən RF Silahlı Qüvvələri ilə bağlı ikinci geniş sənəd olmasına baxmayaraq, demək olar ki, bir çox məqamlarda özündən əvvəlki, yəni 1992-ci il müqaviləsi ilə eynilik təşkil edirdi. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, ermənilər özləri üçün prinsipial hesab olunan bəzi məsələləri müqavilə mətnində dəyişdirməyə müvəffəq olmuşdular. Bu tip məsələlərdən biri hərbi birləşmələrin statusu məsələsi idi. Belə ki, müqavilənin müvafiq bəndində 1995-ci il ərzində RF Silahlı Qüvvələrinin Ermənistan ərazisində yerləşən hərbi birləşmələrinin hərbi baza statusuna keçirilməsi ilə bağlı müddəə öz əksini tapmışdır (5).

Ermənistanı qane etməyən digər bir məqam isə 1992-ci il müqaviləsinin 4-cü maddəsi ilə bağlı idi. Həmin maddənin mətninə əsasən, Rusiya Ermənistan ərazisində öz hərbi bazasının saxlanılmasını öz təhlükəsizliyinin təmin edilməsi adı altında həyata keçirirdi. O zaman, Ermənistan ərazisindən Rusiya üçün hansı formada təhlükə ola biləcəyi haqqında sual yaranır. Əgər bu təhlükə İran və Türkiyədən gələ biləcək xəyali təhlükə idisə, o zaman hərbi-topoqrafik baxımdan Rusiyanın zamanında Gürcüstanda möhkəmlənməsi daha məntiqli olardı. Lakin Gürcüstanla Rusiya arasında hərbi-siyasi sahədə mövcud olan hüquq-müqavilə bazasının ətraflı təhlili Rusiya-Ermənistan müqavilələrindəki Rusiyanın Ermənistana olan münasibətinin Gürcüstanla qarşı mövcud olmadığını göstərdi. Əlbəttə, o dövrün Ermənistan hakimiyyəti də məsələnin belə açıq tərzdə qoyulduğundan narahat idi. Rusiyanın Ermənistana öz regionu kimi baxmasına dair baxışları müqavilə mətnində aydın göstərilmişdir. Lakin 1995-ci ilin 16 mart tarixində imzalanmış yeni müqavilədə erməni tərəfi Rusiya Federasiyasının müdafiə funksiyaları ifadəsinin Rusiya Federasiyasının maraqlarının mühafizə edilməsi funksiyası ifadəsi ilə dəyişdirilməsinə müvəffəq oldu. Belə bir forma erməni tərəfi üçün daha qəbul edilən idi. Ancaq mahiyyət yenə də dəyişilməmiş qalırdı.

Qeyd olunan bənddə keçmiş SSRİ-nin xarici sərhədlərində Ermənistan Respublikasının təhlükəsizliyi ifadəsi də erməni tərəfini qane etmirdi. Göstərilən sözlərə baxmayaraq, ruslar bəndin bu hissəsini dəyişməyə razı olmadılar. Burada Ermənistanda rus hərbi birləşmələrinin fəaliyyəti yalnız keçmiş SSRİ sərhədləri, yəni Türkiyə və İranla məhdudlaşdı. Erməni tərəfi isə Azərbaycanla davam edən hərbi münaqişə şəraitində, Gürcüstanla Çavaxetiya erməniləri səbəbindən gərgin münasibətə görə rus hərbi birləşmələrinin fəaliyyət dairəsinin bütün Ermənistan sərhədi boyunca şamil edilməsini istəyirdi. Zamanında Rusiyanın belə bir yanaşma ilə razılaşmamasının səbəbi Gürcüstan və Azərbaycanla münasibətlərini korlamaq istəməməsi ilə bağlı idi.

Qeyd edək ki, müqavilə mətnində keçmiş SSRİ-nin xarici sərhədlərində Ermənistan Respublikasının təhlükəsizliyi ifadəsi 2010-cu ilədək öz

hüquqi çəkisini saxlamışdı. Ümumiyyətlə, 1995-ci il müqaviləsinin haqqında danışılan 4-cü maddəsi, belə demək mümkünsə, Rusiya-Ermənistan hərbi-siyasi münasibətlərinin əsasını təşkil edir. Belə ki, 2010-cu ilin 20 avqust tarixində Yerevan şəhərində KTMK dövlət başçılarının qeyri-rəsmi toplantısı ərəfəsində iki dövlət arasında 1995-ci il müqaviləsinə əlavə 5 nömrəli protokol imzalandı. Protokol 1995-ci il müqaviləsində iki köklü dəyişiklik etmiş oldu. Belə ki, bir tərəfdən müqavilə 49 il müddətinə qədər uzadıldı, digər tərəfdən, 1992 və 1995-ci illər müqavilələrinin mətnində öz əksini tapmış keçmiş SSRİ-nin xarici sərhədlərində Ermənistanın təhlükəsizliyi ifadəsi Ermənistan Respublikasının təhlükəsizliyi ifadəsi ilə əvəz edildi.⁽⁶⁾ Bununla, Ermənistan ərazisində fəaliyyət göstərən Rusiya hərbi bazasının fəaliyyət dairəsi bütünlükdə Ermənistan ərazisini əhatə etmiş oldu.

Qeyd edək ki, sözügedən Protokol 2010-cu ilin 20 avqust tarixində imzalanmış, 2011-ci ilin aprel ayında Ermənistan, iyun ayında isə Rusiya tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Marağa səbəb olan sual 1992-ci ildən 2010-cu ilədək bir neçə sənəddə öz əksini tapmış keçmiş ittifaqın xarici sərhədlərində Ermənistan Respublikasının təhlükəsizliyi fikrinin niyə məhz 2010-cu ildə dəyişdirilməsi, eyni zamanda belə yanaşmanın nəyə və ya kimə qarşı yönəlməsi ilə bağlıdır.

Suallara cavabın təmin edilməsi məqsədilə qeyd edilən dövrdə regionda baş verən əsas hadisələri təyin etməyə çalışsaq. Bunlardan biri, 2008-ci ilin avqust müharibəsindən sonra Rusiya-Gürcüstan münasibətlərinin bütün sahələrdə pozulması, eyni zamanda Gürcüstanın birmənalı olaraq, Avropanın siyasi, iqtisadi və hərbi qurumlarına inteqrasiya olunma strategiyasını seçməsi, ikincisi isə Rusiyanın təşəbbüsü ilə 2009-cu ildən aktivləşən Azərbaycan-Rusiya-Ermənistan danışıqlarıdır. Düzdür, sonuncu variantın Rusiyanın Ermənistan ərazisində hərbi bazasının fəaliyyət dairəsini genişləndirməklə Azərbaycanın danışıqlarda mövqeyinin yumşalmaması, eyni zamanda hərbi xərclər və hərbi ritorikasının artması baxımından Azərbaycana təzyiqlə, paralel olaraq da Ermənistanla öz mövqeyində möhkəmlənmək imkanı yaratmaq məqsədi güddüyünü qeyd etmək olardı.

Lakin nə Rusiya tərəfinin, nə də ki, Ermənistanın heç bir halda protokolun Rusiya hərbi bazasının səlahiyyət dairəsini artırdığını və sənədin mahiyyət çevrəsinə Gürcüstanla yanaşı Azərbaycanın da daxil olduğu barədə rəsmi bəyanatlar verməməsi bunun danışıqlar prosesində Azərbaycanla qarşı istifadə edilmədiyini deməyə imkan verir. Bununla belə, regionda həll edilməmiş münaqişənin mövcudluğunun (xüsusilə, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi) Rusiya tərəfinin maraqlarına zidd olmadığını, habelə Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq müstəqil subyektə çevrilməsinin Ermənistanın maraqlarına uyğun olmadığını diqqətə alsaq, Rusiyanın Azərbaycana təzyiq edərək haradasa ərazi güzəştlərini əldə etmək istəyinin olmadığını əmin ola bilərik. Digər tərəfdən, Azərbaycanın hərbi potensialının artması və işğal altında olan torpaqlarının azad edilməsi üçün hərbi vasitələri də istisna etməməsi Ermənistanı öz təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə Rusiyadan əlavə zəmanət almağa məcbur edirdi.

Yuxarıdakılara paralel olaraq, Ermənistanda Rusiyanın demək olar ki, bütün həyatı əhəmiyyətli sahələrdə mövcud olduğunu, bununla da Ermənistana heç bir təhdidin olmadığını diqqətə alsaq, görə bilərik ki, Rusiyanın belə bir addım atması əsasən Gürcüstanla bağlı olmuşdur.

Mövcud praktikaya uyğun olaraq, Ermənistan vəziyyətin belə dəyişməsinə öz mənfəətinə uyğunlaşdırmağa, yəni Qarabağda hərbi əməliyyatların başlayacağı təqdirdə rusların köməyindən istifadə etməyə çalışacağı şübhəsizdir. Bu, Rusiyanın Azərbaycanla üz-üzə qoyulmasına hesablanır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Rusiya rəhbərliyi Cənubi Qafqazda ikinci strateji itkiyə getməyə hazır deyildir və hadisələrin bu istiqamətdə inkişafını ümumiyyətlə istəmir. Rusiyanın eks prezidenti D.Medvedyevin 20 avqust 2010-cu il tarixində (protokolun imzalanmasından sonra) verdiyi müsahibəsində bu sözləri işlədib: “Müttəfiqlik münasibətlərinə gəlincə, Rusiya bu münasibətlərə ciddi yanaşır. Azərbaycanın mümkün təcavüzü ilə bağlı sualı belə cavablandırır ki, istənilən halda əgər belə vəziyyət yaranarsa, bu məsələ sülh yolu ilə həll edi-

lənəcək.” (7)

Rusiya Azərbaycanla olan münasibətləri əhəmiyyətli sayır. Ermənistanınsa Rusiyanı özünə qarant olaraq qəbul etməsindən əmindir. Lakin bu, o demək deyil ki, Rusiya Ermənistanın istəklərini tam şəkildə qarşılamağa hazırdır. Misal olaraq, 1997-ci il müqaviləsinin 2-ci bəndində tərəflərdən birinə silahlı hücum baş verəcəyi təqdirdə bir-birinə yardım prinsipindən danışıqlar. Lakin bu yardımların edilməsindən əvvəl məsləhətləşmələrin keçirilməsi qeyd-şərtsiz olaraq qoyulur. Məhz bu məsləhətləşmələr zamanı yardımın əsas 3 göstəricisi – 1) lazımlılığı; 2) forması; 3) ölçüləri müəyyən olunmalıdır. (8) Göründüyü kimi, Rusiya tərəfi vəziyyətdən asılı olaraq, özü üçün manevr imkanlarını da nəzərə almışdır.

Ermənistan-Rusiya arasında hərbi sahədə əməkdaşlığı tənzimləyən daha bir sənəd isə 1997-ci ildə imzalanmış Rusiya Federasiyası ilə Ermənistan Respublikası arasında dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilədir. Həmin müqavilənin mahiyyəti aşağıdakı bəndlər üzərində qurulmuşdur:

- tərəflərin regional münaqişələrin həllində fəaliyyətlərinin koordinasiya edilməsi;
- xarici siyasət fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi;
- tərəflərin bir-birinin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və müstəqilliyinə qarşı yönəlcək hər hansı fəaliyyətdə və ya ittifaqda birləşməsi və öz ərazisindən müqavilənin digər tərəfinə qarşı hərbi təcavüz üçün istifadə edilməməsi;
- hər iki dövlətin vətəndaşlarının digər dövlətdə hüquq və azadlıqlarının qorunması;
- beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyətin koordinasiyası;
- energetika sahəsində birgə fəaliyyətin aparılması.

Müqavilənin əhatə etdiyi sahələrin çoxşaxəliyini nəzərə alaraq, bu müqaviləni strateji adlandırmaq olar.

NƏTİCƏ

Yuxarıda nəzərdən keçirilən və əsasən hərbi-siyasi məsələləri əhatə edən müqavilələrin təhlili onu göstərir ki, Rusiyanın Ermənistanda iştirakı

uzunmüddətli və hərtərəflidir. İqtisadi sahədə olduğu kimi, hərbi sahədə də Rusiya Ermənistanında əhəmiyyətli pay sahibidir. Bu faktlar Ermənistanın Rusiyanın forpostu olduğunu bir daha göstərmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Военно-политическое сотрудничество России и Армении в контексте проблем региональной безопасности Южного Кавказа. Вестник БГУ №1, 2005

2. Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о правовом статусе Вооруженных Сил Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения, Москва, 21 август 1992 года.

3. Третьяков А.С. Вооруженные Силы РФ в Республике Армения: некоторые правовые аспекты пребывания. Журнал «право и безопасность» №1-2, 2003

4. Договор от 30 сентября 1992 года между Российской Федерацией и Республикой Армения о статусе пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения и условиях их функционирования Ереван.

5. Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о Российской военной базе на территории Республики Армения от 16 марта 1995 года

6. Протокол №5. Между Российской Федерацией и Республикой Армения о внесении изменений в договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о Российской военной базе на территории Республики Армения от 16 марта 1995 года

7. Армения выслушала российскую оценку Карабахского вопроса. «Вести ФМ», 20.08.2010, <http://www.vesti.ru>

8. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской

Федерацией и Республикой Армения от 29 августа 1997 года.

РЕЗЮМЕ

ВОЕННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РОССИЕЙ И АРМЕНИЕЙ Ю. ИБРАГИМОВ

Статья посвящена военному сотрудничеству между Россией и Арменией. Анализируются основные пункты, регулирующие российское военное участие в Армении. Несмотря на тесное военное сотрудничество с Россией, правительство Армении пыталось сократить российское военное влияние и использовать данный фактор для укрепления безопасности собственных границ.

SUMMARY

MILITARY COOPERATION BETWEEN RUSSIA AND ARMENIA Y. İBRAHİMOV

Article examines military cooperation between Russia and Armenia. Main regulating points of Russian military presence in Armenia are being analyzed. Despite close military cooperation with Russia the government of Armenia tries to minimize Russian influence and use this factor to reinforce its borders security.

GENERAL MAQSUD ƏLİXANOV–AVARSKİNİN ÖMÜR YOLU VƏ NAXÇIVAN XANLARI İLƏ BAĞLILIQ ƏLAQƏLƏRİ

Musa QULİYEV – tarix üzrə fəlsəfə doktoru

**AMEA-nın NAXÇIVAN BÖLMƏSİ, TARİX, ETNOQRAFIYA
VƏ ARXELOGİYA İNSTİTUTU**

Mirzə Cəlilin həyat yoldaşı Həmidə xanım Cavanşirin bütün nəsillərə yadigar qalacaq gözəl, əvəzsiz bir hədiyyəsi var: “Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim”. Həmidə xanım xatirələrinin birini belə qələmə alır: “Söhbət Mirzə Cəlilin katib olduğu xeyriyyə cəmiyyətindən getdikdə o, bizə dedi: niyə siz – savadlı müsəlman xanımları – ələlə verib, qadınlar arasında belə bir cəmiyyət təşkil etməyəsiz? Bu fikir çox xoşumuza gəldi və biz dərhal onun həyata keçirilməsi uğrunda işə başladıq. Sofiya xanım Şahtaxtinskaya Tiflisin sakini olduğu üçün, demək olar ki, şəhərin bütün ziyalı müsəlmanlarının ünvanlarını bilirdi. Siyahı tutmağa başladıq. O biri gün Gövhər xanımla biz bir daha evlərə getdik. Axşam oturub, Qoridə yaşayan Firudin bəy Köçərlinin arvadına, həmçinin Əlixanov-Avarskinin arvadına məktublar yazıb, onları da yığıncağa dəvət etdik”.

Kitabın sonunda tərtibçilərin şərhində isə oxuyuruq: “Əlixanov-Avarski o zaman Kutaisinin müvəqqəti general-qubernatoru” idi. Burada həm də “mürtəcə” sözünü əlavə ediblər.

Bəs görəsən, doğrudanmı, bu qorxmaz, cəsur general mürtəcə adam olub? Bu suala cavab vermək üçün Qafqazın bizə qaranlıq olan tarixinin bəzi səhifələrini vərəqləyək: Qafqaz, istər Şimali, istərsə də Cənubi Qafqaz özünün bənzərsiz gözəlliyi, cəsur insanları, zəngin etnoqrafiyası və kəşməkəşli tarixi ilə həmişə diqqət mərkəzində olub. Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, yadelli işğalçılar hər yüzilikdə Qafqaz uğrunda hər bə, döyüşə girişiblər. Bu, biz qafqazlılarda həmişə təəssüf və nifrət doğurub. Azərbaycanın hər b tarixində yadelli işğalçılara qarşı müharibələr hər zaman olmuşdur. Hələ Azərbaycan xanlıqlar dövründə də belə olub. Cənubi Qafqazda olduqca

mühüm ərazidə yerləşən Naxçıvan xanlığı yaranmış gündən Azərbaycanda olan xanlıqların hər biri ilə – qonşu gürcü knyazlığı, Avar xanlığı və s. dostluq münasibətləri qurmuşdur. Bu günə qədər Naxçıvan xanlığının maraqlı hər b tarixində hələ açılmamış səhifələr var. Çox maraqlıdır ki, Naxçıvan xanlığı İberiyada (Gürcüstanda), Avar xanlığında, Qaraqaytaqlar və kumik xanları arasında xüsusi hörmətə sahib olub. Bunun da bir neçə səbəbi var. Ən ümdə səbəblərdən biri Naxçıvanda məskunlaşan tayfaların “süvari”, “döyüşçü” olmaları idi. Ən əsas cəhətlərdən biri də Naxçıvan xanlığının yeritdiyi düzgün xarici siyasət və hərtərəfli diplomatiyası olub.

Şərqsünas alim Smirnov yazır: Bundan başqa Kalbalı xan Naxçıvanski Şulaverin müsəlman əhalisi arasında, həmçinin Qazaxda, Borçalıda hərbi-siyasi iş aparırdı. Və bu rayonların əhalisinin fars meyilli olması üçün danışıqların nəticə verəcəyinə İran hökumətini inandırırdı”.

Biz araşdırıcılar yazanda ki, bütün istiqamətlərə kəngərlilərin köçməsi Naxçıvandan başlayıb, bəzi adamlar bu fikrə “üsyan” edirlər. Bax, görürsünüzmü İrəvan xanlığı və Gəncə xanlığı həmin yerlərə Naxçıvandan yaxın olsa da, Fətəli şah, oğlu Abbas Mirzə öz qohumları olan Qacarlara yox, Naxçıvanın Kəngərli xanlarını belə bir təbliğə sövq edirdilər. Bəs buna səbəb nə idi? Buna səbəb onların Qafqazda çox yüksək nüfuza sahib olmaları idi.

Tanınmış alim Q.Qeybullayevin “Qədim türklər və Ermənistan” (Bakı, 1992, səh. 111) kitabında yazılıb: “Ermənistanın Quqasyan rayonunda indi də Kəngər dağları var. Kəngər əyalətini ermənilər e. ə. II əsrdə işğal etmiş, I əsrdə isə gürcülər ermənilərdən almışlar”. Və həmin Şulaverdə,

Borçalıda, Qazaxda – əhalisinin əksəriyyəti kəngərlilər olan yerlərdə I Kalbalı xanın oğlu Ehsan xanın və nəvəsi II Kalbalı xanın sözünün qarşısında söz deyən bir kimsə ola bilməzdi.

Naxçıvan xanlığı dost olduğu türk xanlıqları ilə qohumluq əlaqəsi də yaradırdı. Kəngərlilərin qohum olduğu xanlıqlardan biri də Avar xanlığı idi. Bəs, Maqsud Əlixanov-Avarski kimdir? Avarskinin həyat yoluna qısaca nəzər salaq: “Maqsud Əlixanov–Avarskinin atası Əlixan Hüseyn oğlu yaxın qohumu igid Hacı Muradın taleyini yaşayırdı. Bunlar mənşəcə qədim türk avarlar qoluna mənsub idilər. Maqsud Əlixanov 61 il 7 ay 9 gün ömür sürüb. Bütün həyatı rus imperiyası ordusunda keçən Əlixanov 44 il 11 ay bu orduda xidmət etmiş, əsgərdən-general vəzifəsinə qədər yüksəlmişdi.

Maqsud Əlixanov 30 ali mükafat alıb. Hələ polkovnik olanda 4-cü dərəcəli “Georgi ordeni”nə layiq görülüb və onun adı Kremlin Georgi salonunda mərmər lövhəyə qızıl hərflərlə yazılıb. 1883-1885-ci illərdə o, bu mükafata layiq görülməyə yeganə türkdür. Ondan sonra daha heç kəs bu mükafata layiq görülməyib.

Sovet hakimiyyəti illərində “mürtəcə” general-qubernator adlandırılan Əlixanov hərbiçi olmaqla bərabər çox mühüm şəhərlərin başçısı vəzifəsini də icra etmişdir.

Maqsud Əlixanov 1877-78-ci illərdə rus-türk müharibəsində Naxçıvanskilərlə birgə vuruşub. II Kalbalı xan və İsmayıl xan Naxçıvanski ilə dostluq edib. Bu dostluq qohumluqla nəticələnib. O, təxminən 1888-1889-cu illərdə general-mayor II Kalbalı xanın qızı Zərrintac bəyim Naxçıvanski ilə evlənib. Zərrintac xanım 1861-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olub. Bunu Zərrintac xanımın atasının 1877-ci ildə tərtib edilmiş xidmət kitabçasındakı qeydə istinadən deyirik. Bu kitabçada Zərrintac xanımın 16 yaşı olduğu qeyd edilib.

Atası general-mayor Kalbalı xan Naxçıvanski İrəvanda və Tiflisdə yaşayıb işlədiyindən Zərrintac xanımın da uşaqlıq və gənclik illəri bu şəhərlərdə keçib. Bu səbəbdən o, rus dilində mükəmməl təhsil alıb. Mütərəqqi fikirli ziyalı kimi ictimai işlərdə, xeyriyyəçilik, maarifçilik tədbirlərində

rində fəal iştirak edib. Əsl vətənpərvərlik nümunəsi göstərilib. Tiflisdə savadlı müsəlman xanımlarının əl-ələ verib yaratdığı xeyriyyə cəmiyyətinin fəal üzvlərindən biri də məşhur general Maqsud Əlixanov-Avarskinin ömür-gün yoldaşı Zərrintac xanım idi.

Bir məsələni demək çox yerinə düşər ki, o vaxtlar Naxçıvan xanlarının xanımları və qızları İrəvanda üç kilsədən biri olan Müqəddəs Ripsime məbədinin nəzdində yaradılmaış marifçilik cəmiyyətinin hesabına üzvlük haqqı veriblər. Və bunun hesabına İrəvanda müsəlman uşaqlarının təhsil almaları üçün rus gimnaziyası fəaliyyət göstərirdi. Zərrintacın anası Xurşud xanım belə maarifpərvər, hünərli qadınlardan biri olub. Zərrintac xanım sonralar Tiflisdə, Qoridə, Kutaisidə yaşadığı illərdə də maarifə xeyriyyəçilik etmişdir.

Sankt-Peterburq şəhərində yerləşən Rusiya Dövlət Tarix Arxivində əlahəzrətin kameral şöbəsinin işləri saxlanılır. Həmin sənədlərin birində deyilir ki, Qafqaza səyahət edərkən, Zərrintac xanımın dünyagörüşünə və gözəlliyinə heyran qalan Rusiya çarı ona 500 rubl dəyərində olan göy və qırmızı yaqutlarla, həmçinin brilyantlarla bəzədilmiş bir qolbaq hədiyyə edib. Həmin sənəddə göstərilir ki, bu qolbağı mahir zərgər Faberje düzəltmişdir. Moskvadakı Rusiya Hərbi Dövlət Tarixi Arxivindəki sənədlərdə də Zərrintac xanımın birinci ərinin Abbasqulu xan İrəvanski olduğu yazılıb. Onların övladlarının olub-olmaması haqqında məlumat yoxdur.

Zərrintac xanımın Maqsud Əlixanovla nikahından 1899-cu il iyunun 19-da ilk övladları olan Adil xan doğulub. Təəssüf ki, Adil xan az yaşayıb. İkinci oğulları Hafiz xan Sankt-Peterburqda Paj korpusunda oxuyub və general Qlebovun qızı Yelena ilə ailə qurub.

Böyük zəfər yolu olan Maqsud Əlixanov 1907-ci il iyulun 3-də gecə saat 02.30-da erməni terrorunun qurbanı olub. Kabardin polkunun iclasından qayıdanda onunla birgə oğlu Hafiz xan, gəlini, gəlininin anası ekipajda idilər. Onlara atılan iki bomba Əlixanovun həyatına son qoyur. Oğlu və gəlini yaralanırlar. Bu hadisə o vaxtkı Aleksandropol (Gümrü) şəhərində baş verir. Hadisə za-

manı Hafiz xan onunla birgə olsa da, Allah onu qürbət ellərdə tək-tənha qalan anası və bir də onu sevən doğmaları üçün qoruyub saxlayıb.

Onun faciəli ölümü haqda ilk xəbəri “Russkie vedomosti” qəzeti 4 iyul 1907-ci il, 151-ci sayında dərc edir. Rusiyanın ən nüfuzlu qəzetləri də bu haqda təfsilatı ilə xəbər verirlər. Bu haqda ən tutarlı yazını isə “Russkoe znamya” qəzeti çap edir (7 may 1907, № 147). Onun faciəli ölümündə birbaşa Qafqaz canişini qraf Vorontsov-Daşkovu günahlandırır. Tiflisin o zamanlar çox nüfuzlu dövlət qəzeti olan “Kavkaz” özünün 146-cı sayında (13 iyul 1907-ci il) məşhur general-leytenant Maqsud Əlixanov-Avarskinin həlak olması və Aleksandrapolda dəfn olunması haqqında ətraflı məlumat verir. Ancaq generalın həyat yoldaşı buna çox ciddi etiraz edərək deyir ki, o, müsəlmandır, erməni qəbiristanlığında torpağa tapşırıla bilməz.

Zərrintac xanım 17 iyulda cənazəni təntənəli surətdə Tiflisə gətirir, oradan Bakıya, Bakıdan isə Avaristanın paytaxtı Xunzaxa aparıb generalın doğulduğu torpaqda dəfn etdirir.

Sənədlərin məlumatına görə, bu kədərli səfərdə onu oğlu Hafiz xan və qardaşları Cəfərqulu xan və Rəhim xan müşayiət edir.

Maqsud Əlixanova birinci dəfə bombanı Kutaisidə atmışdılar. Yaralansa da, ölməmişdi. Amma ikinci dəfə qurtara bilmədi.

Yerindəcə qeyd edək ki, Əlixanovun öldürülməsi ilə bağlı Rusiyanın təhlükəsizlik idarəsi çox ciddi təhqiqat aparırdı. Bu təhqiqat 1914-cü ildə yekunlaşdı. Amma əsl qatilləri bilsələr də, açıqlamadılar. Çünki bu “Daşnaksütyun” partiyasının işi idi. Bu gün də Rusiya Dövlət Arxivinin fondunda “Məxfi” və “Tamamilə məxfi” qrifləri ilə ermənilərin inqilabçı “Daşnaksütyun”u haqqında qalın-qalın qovluqlar durmaqdadır. Bugünkü nəsil üçün həmin qovluqlarda çox vacib məlumatlar saxlanılır.

Maqsud Əlixanov həm də gözəl ədəbiyyatçı, tarixçi və jurnalist idi. Rusiyanın ən nüfuzlu qəzet və jurnallarında 58 irihəcmli yazısı çap edilib. Onu da deyək ki, o, “Mərv vadisinə gedən yollar”, “Tarixi-Dərbəndnamə”, “Şahın qonaqlığında” və “Xivəyə yürüş” kitablarının müəllifidir.

Xeyli əlyazması bu gün də qalmaqdadır. O, həm də gözəl poliqlot idi. Rus, ərəb, fars, türk və dağlı dillərini mükəmməl bilirdi. Onun “Tarixi-Dərbəndnamə”sini oxuyanda biz onu əsil şərqsünas, ərəbşünas, Qafqazşünas və coğrafiyaşünas kimi görürük. Generalın yaradıcılığı Qafqaz tarixinin dərinədən öyrənilməsində də əvəzsiz mənbədir. Əlixanovun Azərbaycan tarixinə bəxş etdiyi ən dəyərli yazı isə general-leytenant İsmayıl xandan aldığı müsahibədir. 1895-ci ildə qələmə aldığı bu müsahibə “Kavkaz” qəzetində dərc olunub.

Bu ailənin başına gətirilən faciə haqqında “Kavkaz” qəzeti əvvəldən axıra kimi məlumat verib. Müəllif generalın matəm günlərini təsvir etməklə yanaşı, onun xanımının çox sədaqətli olduğunu dönə-dönə yazıb.

“Kavkaz” qəzetinin Tibilisidəki mərkəzi kitabxanada bütün nömrələri qorunub saxlanılır. Yazıçı və hərbcı, tarixçi, etnoqraf olan general-leytenant Maqsud Əlixanov və onun xanımı haqqında olan yazıları oxuduqdan sonra 20 il bundan əvvəl Xunzaxda gördüyüm tari-mar olmuş məzarını xatırladım. Ötən əsrin 20-ci illərində Sovet hökumətinin sağ əli olan daşnaklar onun Xunzaxda – Qədim Avar xanlığının paytaxtında olan məqbərəsini partlatmışdılar.

Zərrintac xanımın hünəri və qorxmazlığı məni Kutaisi və Qoriyə aparıb çıxardı. Onun barəsində çox maraqlı faktlar öyrəndim. Yaddaş üçün qeyd edək ki, Zərrintac xanım tariximizdə 6 cəsur Kəngərli general – general-mayor I Ehsan xan, general-leytenant İsmayıl xan, general-mayor II Kalbalı xan, tam süvari generalı Hüseyn xan, general-mayor III Kalbalı xan, general-mayor Cəmsid xan Naxçıvanskilər kimi qorxmaz və hünərli olduğunu tarixə yazdı. Bu yöndə axtarışlarımı davam etdirdiyimdən, hələlik bunlar haqqında yazmağı sonraya saxlayıram. Ərinin öldürülməsindən sonra oğlu Hafiz xanla yad ellərdə tək-tənha qalan Zərrintac xanım son günlərini, aylarını, illərini harada yaşayıb? Onu inqilab tufanları dünyanın hansı ölkəsinə aparıb? Yəqin ki, axtarışlar öz sözünü deyəcək.

ÇİN AVIADAŞIYICI GƏMİLƏRİ MƏHV EDƏN TƏCRÜBİ RAKET HAZIRLAYIB

ABŞ-ın USS George Washington kimi böyük aviadaşyıcı gəmiləri müasir orduların ən güclü zərbə qüvvələrindən biri sayılır. Bu cür gəmilər quruda, havada və suda istənilən hədəfi məhv etmə qabiliyyətinə malikdir. Amma yerüstü hədəfləri məhv etmək üçün yaradılmış Çin təcrübi raketini olan Dong Feng 21 D sayəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz vəziyyət kökündən dəyişə bilər.

Dong Feng 21D raketini ən müasir silah növü sayılır və o, dəniz gəmilərini məhv etmək qabiliyyətinə malikdir. Əgər raketdə hər amil mütəxəssislərin fikirləşdiyi kimi olarsa, bu qurudan buraxılan və 1600 km məsafədə hədəfi nişan alabilən yeganə raket sayılacaq. Bu raketin köməyi ilə Çin hökuməti, yaxınlaşmaqda olan düşmən aviadaşyıcı gəmilərini zərbə endirmə məsafəsinə çatmamışdan qabaq məhv etməklə, öz sahil xəttinin müdafiəsini həyata keçirməyi planlaşdırır.

Təbii ki, bu cür silahların yaranması amerikalı hərbiçilərdə narahatlıq doğurmaya bilməz. Çünki ABŞ HDQ-nin əsas zərbə qüvvəsini aviadaşyıcı gəmilər təşkil edir. Hal-hazırda bu gəmilərdən heç biri təcrübə mərhələsində olan və öz imkanlarını hələ sona qədər sübut etməyən Dong Feng 21D raketindən qorunmaq üçün lazım olan silah sistemləri ilə təchiz olunmamışdır.

Lakin amerikalıların ən böyük narahatçılığı, Çinin Dong Feng 21D raketinə sahib olması deyil. Amerikalıları narahat edən əsas səbəb, Çindən bu raketlərin alınmış ABŞ ilə soyuq münasibətdə olan üçüncü ölkələrdə quraşdırılmasıdır.

**İnternet materialları əsasında hazırladı:
Vahid VAQİFOĞLU**

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yazılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlovhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK»
JURNALININ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
Şəfaət Mehtiyev
küçəsi 146,
tel: 440-99-71

Lisenzia: № 002559
Yığılmağa verilmə tarixi:
10.03.2015
Çapa imzalanmışdır:
10.04.2015
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeks: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 556

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-nda ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisenzia: № 022042
Verilmə tarixi:
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇISI:
Səfir MAHMUDZADƏ

KORREKTOR:
Minaxanın ƏKRƏMƏQIZI

SƏHİFƏLƏYİCİ:
Nazərin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə
zamamı «AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

SONUNCU NƏSİL ZİREHLİ JİLETLƏR

ABŞ SQ-ni IOTV tipli 60 min ədəd yüngül zirehli jiletlə təchiz etmək üçün “BAE Systems” şirkəti yeni sifariş almışdır. Müqavilənin qiyməti 35 mln. dollar təşkil edir və sifariş şirkətin Tennessi ştatındakı Cefferson-Citi şəhərində yerləşən zavodunda istehsal ediləcəkdir.

“BAE Systems” şirkətinin 2007-ci ildən istehsal edərək ordu bölmələrinə təhvil verdiyi belə jiletlərin sayı 800 min ədəddir. Bu jiletlər daha böyük və narahat olan OTV jiletlərini əvəz etməlidir. İOTV taktiki modul zirehli jiletləri SAPI, ESAPI və ESBİ standartları üzrə müxtəlif səviyyəli lövhələrlə təchiz edilə bilər. İOTV-nin digər vacib xüsusiyyəti də onu xüsusi bağdan dartmaqla döyüşçünün əyindənən tez çıxarmağın mümkün olmasıdır. Bu xüsusiyyət isə yaralı əsgərə ilkin yardım göstərməni xeyli asanlaşdıracaq. Jilet, rahat gəzdirilməsi məqsədilə istər qadınlar, istərsə də kişilər üçün 11 ölçüdə istehsal edilir.

PİLOTSUZ SUALTI QAYIQ – “AUV”

Pilotsuz sualtı qayıq olan “AUV” Aselsan şirkəti tərəfindən müasir texnoloji yeniliklərdən istifadə edilməklə sualtı kəşfiyyat və müdafiə işlərində istifadə edilmək üçün təyin edilmişdir.

XÜSUSİYYƏTLƏRİ:

- məsafədən idarəetmə;
- müasir muxtar idarəetmə imkanı;– göstərmə sonarı və kameradan istifadə etməklə kəşfiyyat, müdafiə;– şübhəli cismi avtomatik olaraq tanıma və xəbərdarlıq;
- məlumat və görüntü alma-ötürmə imkanları;
- müasir sistemlərlə uyumluluq.

ƏSAS VƏ MƏSLƏHƏT GÖRÜLƏN TƏTBİQ SAHƏLƏRİ:

- sualtı kəşfiyyat və müdafiə;
- liman və təhlükəli ərazinin təhlükəsizliyi;
- sahil təhlükəsizliyi;
- mina tanıma, axtarma və zərəsizləşdirmə;
- axtarış, xilasetmə

“ATILĞAN” BORTA MONTAJ EDİLMİŞ “STİNGER” SİSTEMİ

“Atılğan” əsasən “Stinger” raketlərindən istifadə olunmaqla borta montaj edilmiş müxtəlif funksiyalı və bütün funksiyaları kompüter tərəfindən idarə edilən alçaqdan uçan hava hədəflərindən qorunma sistemidir. Daşıyıcı platforma qismində zirehli M113A2 maşını seçilmişdir. “Atılğan” tuşlayıcı, tuşlayıcı köməkçisi və sürücüdən ibarət 3 nəfər heyət üzvü tərəfindən idarə olunur. Qurğunun əsas vəzifəsi döyüş meydanında yer alan sabit və hərəkətli birliklərin, konvoyların, taktiki təyinatlı binaların havadan təhdidlərə qarşı müdafiəsini təşkil etməkdir. Nişanalmadakı yüksək hissiyatı və stabiləşdiriciləri sayəsində “Atılğan” hərəkət halında belə hədəfəxtarma, aşkarlama, müşayiət və atış qabiliyyətlərinə sahibdir. Əsas xüsusiyyətləri:

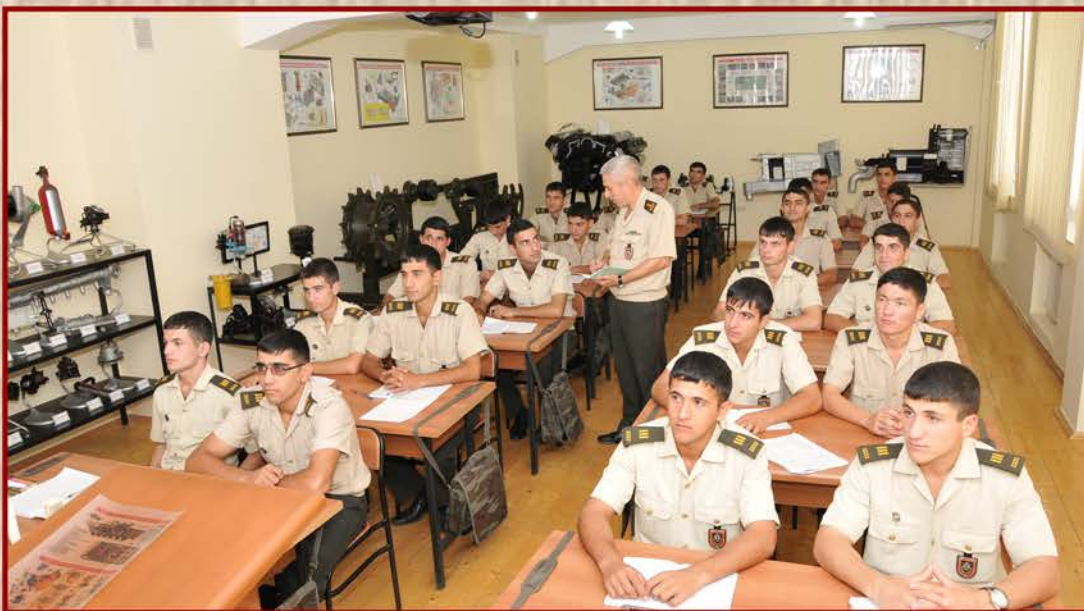
- ən qısa reaksiya anı;
- yüksək məhvetmə qabiliyyəti;
- komanda-nəzarət sistemi ilə koordinasiya istifadə imkanı;
- 8 ədəd atışa hazır “Stinger” raket;
- özünümüdafiə və yaxın hava təhdidlərinə qarşı 12,7 mm çaplı avtomatik pulemyot;
- termal və gündüz kameralarından ibarət passiv hədəfəxtarma və izləmə imkanları;
- hədəfə qədər məsafəni ölçmək üçün təyin edilmiş lazer məsafəölçəni;
- hərəkət halında hədəfəxtarma, tanıma, müşayiət və atışa imkan verən stabiləşdiricili iki müstəvi üzərində qurulmuş qurğu;
- bütün sistemin funksiyalarının avtomatikliyini təmin edən atışa nəzarət kompüter;
- hədəf tanıyan (özününkü/yad) xüsusi İFF qurğusu;
- məsafədən idarəetmə imkanı;
- fərqli daşıyıcı platformalara montaj edilə bilən yüksək sürətli, müasir və dözümlü qurğu.

4 KM-Ə QƏDƏR MƏSAFƏDƏN İNSANI “KOR” EDƏN HƏRBİ LAZER

4 km məsafədən düşmən əsgərini “kor” edən hərbi lazer hərbiçilərin istifadəsinə verilmişdir. Haqqında söhbət açılan lazer daha çox məsafələrdə də öz təsiretmə imkanını qoruyub saxlayır, ancaq bu zaman “korluq” müvəqqəti xarakter daşıyır. Yaxın məsafədə bu lazerin tətbiqi gözün torlu qişasındakı işığa həssas sinirlərə elə təsir edir ki, bu da gözün görmə qabiliyyətinin tam itirilməsinə gətirib çıxarır. Bu lazer ölümcül olmayan silahların xəbərdarlıq edici və dayandırıcı təsirə malik növlərindən sayılır.

Glare LA-9/P adlandırılan bu silah BE Meyers şirkətinin istehsalıdır və texniki sinifləndirməsinə görə “uzaq radiusda saxlayıcı və dayandırıcı təsirə malik lazer qurğusudur”. Gözün torlu qişasının təsadüfən sıradan çıxarılmasının qarşısının alınması üçün lazer təhlükəsizlik sistemi ilə təmin edilmişdir. İraqdakı hərbi fəaliyyətlər zamanı Glare LA-9/P-dən istifadə zamanı sistemin zəif yerləri meydana çıxmışdır ki, bunun da nəticəsində qurğu ilə təchiz edilmiş silahla qeyri-düzgün davranış zamanı bir neçə amerikalı əsgər gözlərindən zədə almışdır. Glare LA-9/P-dən yalnız düşmən əsgərlərini “kor” etmək üçün yox, stasionar və uçan aparatlarda quraşdırılmış infraqırmızı və adi müşahidə kameralarını neytrallaşdırmaq üçün də istifadə etmək mümkündür. Bu lazerin şüası helikopter və ya təyyarənin kabininin şüşəsinə düşsə, tuşlama sisteminin işini çətinləşdirə və pilotları çaşdırma bilər.

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: Şəfaət Mehtiyev küçəsi 146, tel: 440-99-71

KƏŞFİYYAT DİRİJABLI “DREAD ZEPPELİN”

Sürətli aviasiyanın bu əsrində dirijablların rolu ən aşağı səviyyədədir və onlar yalnız həvəskarlar tərəfindən hazırlanır və ancaq idman məqsədilə istifadə edilir. Son zamanlar dirijabllardan istifadə (“Lockheed Martin” şirkəti günəş enerjisi ilə çalışan geostasionar dirijabl hazırlayır) hərbiçilərin daha çox diqqətini cəkməkdədir. Bu, əsasən aparatın yanacaq götürmədən uzaq məsafələrə aramsız uçmasını həyata keçirməyə imkan verən enerjiden az istifadəsi ilə bağlıdır.

Haqqında söhbət açacağımız bu dirijabl uzaq məsafələrə uçmağa qadir olan yarımsərt dirijablların daha bir layihəsi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. LEMV adı verilmiş bu dirijabl bir sıra nadir xüsusiyyətlərə malikdir onlardan da bunları sadalamaq olar: etibarlılıq, yükləyici, uzaq məsafələrdə fəaliyyət göstərmə və yeyilməyə davamlılıq. Dirijabl aramsız olaraq 3 həftə havada qala, 1,5 ton lazımi yük götürə və 7 km yüksəkliyə qalxa bilər. Yükləyici qabiliyyəti onun daha yüksəkliyə qalxmasına mane olan amillərdəndir.

Dirijablın orta kreyser sürəti 40 km/saat təşkil edir. Ancaq lazım gələndə zaman (manevrlər edərkən və ya düşmən atəşindən yayınarkən) qısa vaxt ərzində bu sürəti 160 km/saata qaldıra bilər. LEMV bu sürətlə bütün uçuş marşrutu boyu kəşfiyyat məlumatları toplamaqla 2500 km-də yerdəyişmə həyata keçirə bilər. Dirijabl, aparat üzərində idarəetməyə nəzarət itirilərkən avadanlıq və məlumatların düşmən əlinə keçməməsi üçün təcili enməni həyata keçirməyə qadir olan qəza sistemi ilə təchiz edilmişdir.

Bu, son variantda düzəldiləcək aparatda istifadə ediləcək texnologiya və qurğuların quraşdırıldığı və 3,5 ton lazımi yükü götürməyə, həmçinin aramsız olaraq 1 ay havada qalmağa qadir olacaq aparatın sınaq-təcrübi nümunəsidir.